

OFBELDI GEGN BÖRNUM

hlutverk skóla

HANDBÓK FYRIR STARFSFÓLK

OFBELDI GEGN BÖRNUM

hlutverk skóla

HANDBÓK FYRIR STARFSFÓLK

Guðrún Kristinsdóttir og Nanna Kristín Christiansen

VITUNDARVAKNING

um kynferðislegt, andlegt og líkamlegt
ofbeldi gegn börnum

Endurskoðað 2022 vegna átaks
Forsætisráðuneytis og Félagsmála-
ráðuneytis um forvarnir gegn
kynbundnu ofbeldi og áreitni.

Ofbeldi gegn börnum – hlutverk skóla

Handbók fyrir starfsfólk

ISBN 978-9979-0-2773-7

© 2014 Guðrún Kristinsdóttir og Nanna Kristín Christiansen

Ritstjóri: Aldís Yngvadóttir

1. útgáfa 2014

Vitundarvakning um kynferðislegt, andlegt og líkamlegt
ofbeldi gegn börnum

Málfarslestur: Þórdís Guðjónsdóttir

© 2022 Uppfært og endurskoðað af höfundum

Ritstjóri 2022 Sigrún Sóley Jökulsdóttir

2. vefútgáfa 2022

Menntamálastofnun

Kópavogi

Málfarslestur: Ingólfur Steinsson

Hönnun og umbrot: Menntamálastofnun

EFNISYFIRLIT

Formáli	5
Til lesenda	6
Inngangur	7
1 Ofbeldi er hluti af samfélagsgerðinni	9
1.1 Gerandi og þolandi	11
2 Fordómar	12
2.1 Skóli gegn fordómum	13
2.2 Nemendur sem þarfnast sérstakrar athygli í skólanum	15
3 Börn sem búa við vanrækslu og ofbeldi	21
3.1 Í hverju birtist heimilisofbeldi?	25
3.2 Áhrif vanrækslu og ofbeldis á heimilum á börn	26
3.3 Algeng form illrar meðferðar á börnum	27
<i>Vanræksla</i>	27
<i>Andlegt ofbeldi</i>	29
<i>Líkamlegt ofbeldi</i>	31
<i>Kynferðisofbeldi</i>	33
<i>Merki um ofbeldi á heimili barns</i>	37
3.4 Hvernig geta kennarar talað við börn um ofbeldi?	38
4 Einelti	40
4.1 Hvernig birtist einelti?	41
4.2 Hverjir verða fyrir einelti?	42
4.3 Foreldrar og viðbrögð við einelti	43
4.4 Að greina milli eineltis og annarra aðstæðna	45
4.5 Gagnlegar slóðir	46
5 Stafrænt ofbeldi	47
5.1 Skaðlegt efni og samskipti	48
5.2 Stafrænt kynferðisofbeldi	49
5.3 Ofbeldi, hatursorðræða og hótanir	50
5.4 Klám og kynferðislegar athugasemdir	51
5.5 Falsfréttir	52
5.6 Leiðsögn barna í stafrænum heimi	52
5.7 Miðlalæsi	53
5.8 Börn og ungmenni sem verða fyrir stafrænu ofbeldi	54
5.9 Vernd barna gegn skaðlegu myndefni	54
5.10 Gagnlegar slóðir	55
6 Forvarnir í skólastarfi	56
6.1 Gott uppeldisstarf besta forvörnin gegn ofbeldi	57

6.2	Skólabragur	58
6.3	Heildstæð nálgun skólans	59
6.4	Kennarar hafa áhrif.....	59
6.5	Líf og hugsanir barns.....	60
6.6	Félagsmótun nemenda	61
6.7	Forvarnir þvert á námsgreinar	62
7	Að setja mál í réttan farveg	63
7.1	Félagsleg ráðgjöf og barnavernd.....	63
7.2	Tilkynningarskylda til barnaverndar	64
7.3	Efi um eigin vitneskju og færni – tilkynningahegðun fagfólks	66
7.4	Tilkynning sem áfangi á leið til lausnar	67
8	Viðtöl við börn	69
8.1	Það sem á að gera – það sem ber að forðast.....	71
8.2	Trúnaður og skráning.....	73
9	Verkferlar og eftirfylgd	74
9.1	Verklagsreglur	75
9.2	Stuðningur við barn	75
9.3	Gátlisti í vinnu gegn ofbeldi.....	76
10	Hagnýtt efni og verkefni	78
10.1	Fyrir yngri börn.....	78
	Öryggishringurinn	78
	Mat á líðan barna	79
	Könnun á líðan í bekknum – hópnum	79
	Efni á vef.....	80
	Myndbönd	81
	Annað efni	81
	Kennsluaðferðir	82
	Fjölbreytt samsetning hópa.....	83
10.2	Fyrir eldri nemendur	83
	Kannanir.....	83
	Efni á vef.....	84
	Myndbönd á vefnum.....	85
	Annað efni	86
	Kennsluaðferðir	87
	Fjölbreytt samsetning hópa.....	88
10.3	Bækur, vefir og verkefni	89
10.4	Jákvæð samskipti án ofbeldis. Sérhæfð verkefni	91
10.5	Upplýsingar, ráðgjöf og aðstoð.....	91
10.6	Leiðbeiningar	92
	Heimildir	93
	Atriðisorðaskrá	100

FORMÁLI

Vitundarvakning um kynferðislegt, andlegt og líkamlegt ofbeldi gegn börnum á rætur að rekja til fullgildingar íslenskra stjórnvalda, árið 2012, á samningi Evrópuráðsins um varnir gegn kynferðislegri misnotkun og kynferðislegri misneytingu barna sem samþykktur var á Lanzarote árið 2007. Samningurinn miðar að því að vernda og styrkja stöðu barna sem hafa mátt þola kynferðislegt ofbeldi í einni eða annarri mynd. Samningurinn kallar á greiningu á lögum, verklagi og viðhorfum til meðferðar mála um kynferðislegt ofbeldi gegn börnum.

Í kjölfar samningsins gerðu innanríkisráðuneyti, mennta- og menningarmálaráðuneyti og velferðarráðuneyti með sér samning um verksvið Vitundarvakningar. Árið 2013 var ákveðið að Vitundarvakningunni yrði falið viðtækara hlutverk og hún næði einnig til andlegs og líkamlegs ofbeldis gegn börnum. Jafnframt var heiti verkefnisins breytt í Vitundarvakning um kynferðislegt, andlegt og líkamlegt ofbeldi gegn börnum.

Hlutverk Vitundarvakningar er að kortleggja, samhæfa og stuðla að umfangsmiklu forvarnarstarfi í málaflokknum í samstarfi við viðkomandi aðila, huga að rannsóknum varðandi ofbeldi gegn börnum og stuðla að aukinni samfélagsvitund um málaflokkinn. Fræðsla og forvarnir beinast fyrst og fremst að börnum, fólki sem vinnur með börnum, réttarvörslu-kerfinu sem og almenningi.

Vitundarvakning um kynferðislegt, andlegt og líkamlegt ofbeldi gegn börnum gerði samning við Námsgagnastofnun um umsjón með útgáfu leiðbeiningarrits fyrir skóla til að sporna gegn hvers kyns ofbeldi á börnum.

Samkvæmt samningnum tók Námsgagnastofnun að sér umsjón með gerð umrædds rits, að ráða höfunda, sjá um ritstjórn, yfirlestur, hönnun, umbrot og prentun. Fékk stofnunin Guðrúnu Kristinsdóttur prófessor á Menntavísindasviði Háskóla Íslands og Nönnu Kristínu Christiansen verkefnastjóra á skóla- og frístundasviði Reykjavíkurborgar til að sjá um gerð ritsins.

Bókin var endurskoðuð og uppfærð af höfundum í samstarfi við Menntamálastofnun árið 2022 í framhaldi af ályktun alþingis árið 2020 um að fela forsætisráðherra, mennta- og menningarmálaráðherra, félags- og barnamálaráðherra og heilbrigðisráðherra að koma á skipulögðum forvörnum gegn kynferðislegu og kynbundnu ofbeldi og áreitni. Forvarnirnar ættu að vera samþættar kennslu og skólastarfi á öllum skólastigum og einnig eiga sér stað á frístundaheimilum og félagsmiðstöðvum, í íþrótta- og æskulýðsstarfi og öðru tómstundastarfi. Bók þessi er gott verkfæri í vinnu starfsfólks skóla í þessum málaflokki.

TIL LESENDNA

Umfjöllunarefni þessarar handbókar er ofbeldi sem börn verða fyrir. Markmiðið er að upplýsa kennara og annað starfsfólk skóla um ein-kenni og áhrif ofbeldis á börn og að vekja athygli á forvörnum, inngripi og úrræðum sem eru til staðar til að tryggja sem best velferð nemenda.

Grunnskólinn er eina stofnun samfélagsins sem öllum ber lagaleg skylda til að sækja og þar er hægt er að ná til allflestra. Þar að auki sækja langflest börn leikskóla og framhaldsskóla. Samanlagt eru flest börn því a.m.k. 15 ár í skóla og einmitt á þeim árum sem þroski einstaklingsins er talinn vera mestur. Af þessum ástæðum má fullyrða að áhrif kennara og annarra starfsmanna skóla á börn og þar með framtíðarsamfélagið séu veruleg. Það er von okkar að þetta rit verði til gagns.

INNGANGUR

Ofbeldi er skýlaust mannréttindabrot og viðtækt samfélagsmál. Alkunna er að ofbeldi hefur neikvæð áhrif á líðan barna, þroska þeirra, félagstengsl, menntun og heilsufar hvort sem þau verða fyrir því sjálf eða verða vitni að því. Alvarleiki málsins kemur skýrt fram hjá alþjóðastofnunum um aðgerðaáætlanir (Alþjóðaheilbrigðismálastofnunin, 2016), í Lanzarote-samningnum (Evrópuráðið, 2007) og hjá baráttusamtökum, svo sem Barnaheillum, Save the Children á Íslandi og Barnahjálpi SP.

Ofbeldi á sér samfélagslegar rætur og tengist fordómum, staðalmyndum og goðsögnum. Menntastofnanir á öllum skólastigum ættu að láta sig varða ofbeldi gegn nemendum. Ofbeldi sem beinist að börnum getur haft umtalsverð áhrif á starf kennara og annað starfsfólk skóla. Ætla má að þeir sem starfa í skólum þekki nokkuð til áhrifa og afleiðinga ofbeldis en hafi þó ef til vill ekki nægjanlega þekkingu á viðeigandi viðbrögðum við slíkri vá.

Handbókinni er ætlað að auðvelda kennurum og öðru starfsfólki skóla að sporna gegn ofbeldi sem snertir börn. Rætt er um hvers kyns ofbeldi sem börn verða fyrir, á heimilum, í vinahópi, skóla, á netinu og víðar. Efnið miðast við að það gagnist á leik-, grunn- og framhaldsskólastigi. Í bókinni eru ráð og ábendingar um viðbrögð þegar uppvíst verður um ofbeldi gegn barni og yfirlit yfir náms- og fræðsluefni.

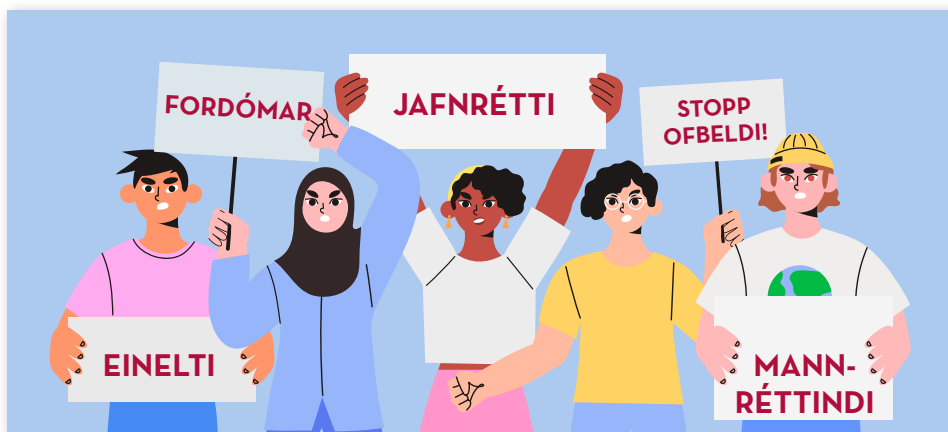
Ofbeldi eins og það snertir börn snýr að líðan þeirra og félagsmótun. Umfjöllun um efnið hefur aukist og má því vænta að börn og unglingar verði þess meira áskynja nú en fyrr. Varasamt getur verið að benda á tiltekna hópa barna sem þarfnast umhyggju umfram önnur og eru alúð og umhyggja lykilatriði í því að stuðla að árangri og vellíðan í skólastarfi.

Ofbeldi er skýlaust mannréttindabrot og á sér samfélags- legar rætur

Málið snýr meðal annars að jafnrétti kynjanna, þar eð ofbeldi er alla jafna kynbundið, (Caldwell, o.fl., 2012; Ingólfur V. Gíslason, 2008). Þegar kemur að ofbeldi í nánum samskiptum bera konur ótvírætt þyngri byrði en karlar (Lögreglan, 2022; De Keseredy 2021; Erla Kolbrún Svavarsdóttir, 2010).

Rannsóknir, þar sem fólk er sjálft spurt, sýna svipaða tíðni ofbeldis í nánum samskiptum meðal karla og kvenna, en jafnframt að mun hærra hlutfall kvenna verður fyrir alvarlegum skaða eða deyr af völdum þess. Þetta á einnig við um hlutfall fólks sem leitar á slysadeildir og í klíniska meðferð (Archer, 2006; Straus, 2009). Rannsóknir sýna einnig að móður-hlutverk kvenna gerir bæði þær og börnin viðkvæm og bundin á klafa vegna ofbeldisins (Mullender, Hague o.fl., 2002; Øverlien, 2007). Færri rannsóknir beinast að feðrum sem beita ofbeldi milli nátengdra en sumir þeirra hafa áhyggjur af áhrifum þess á tengsl við eigin börn (Perel og Peled, 2008; Stanley, o. fl., 2012). Börn sem verða áskynja um ofbeldi verða að sjálfsögðu fyrir margs kyns neikvæðum afleiðingum eins og nánar verður komið að.

Handbókin skiptist í tíu kafla. Í fyrsta kafla er almenn umfjöllun og í öðrum kafla er rætt um fordóma. Þriðji kafla fjallar um börn sem búa við ofbeldi á heimilum, áhrif, einkenni og afleiðingar. Fjórði kafla fjallar um einelti gegn börnum í skóla og sá fimmti um ofbeldi í fjölmiðlum og á netinu. Í sjötta kafla eru ræddar forvarnir í skólastarfi. Sjöundi kafla er um félagslega ráðgjöf og meðal annars tilkynningarskyldu til barnaverndar. Áttundi kafla fjallar um viðtöl við barn vegna ofbeldis og níundi kafla um verkferla. Í tíunda kafla eru tekin fyrir hagnýt verkefni í skóla gegn ofbeldi, meðal annars ráðgjöf til barna.

1 OFBELDI ER HLUTI AF SAMFÉLAGS GERÐINNI

Ofbeldi er meðvituð valdbeiting sem getur beinst gegn einstaklingi, hópi manna eða samfélagi. Undir ofbeldi fellur allt slíkt athæfi sem leiðir til eða er líklegt til að hafa í för með sér skaða, dauða, sálrænt álag eða skerðingu á þroska eða annars konar skort, hið síðasttalda getur meðal annars verið afskiptaleysi eða hunsun.

Með ofbeldi gagnvart eigin persónu er átt við sjálfsskaða eða sjálfsvíg. Ofbeldi milli manna má skipta í valdbeitingu sem nær til nátengdra og ókunnugra, svo sem innan fjölskyldu eða samfélags. Ofbeldi milli nátengdra er ill meðferð eða misbeiting gegn börnum, ofbeldi milli systkina eða fullorðinna, t.d. hjóna eða para og meðal annars gagnvart öldruðum. Síðan má greina á milli ofbeldis milli manna sem á sér stað milli kunnugra eða ókunnugra. Þar getur verið um að ræða ofbeldi milli barna og unglinga, ýmsar tegundir árása, auðgunarbrot og ofbeldi á vinnustöðum og öðrum stofnunum.

Ofbeldi er meðvituð valdbeiting og undir það fellur athæfi sem hefur í för með sér skaða, dauða, sálrænt álag eða skerðingu á þroska

Ofbeldi gegn börnum er yfirleitt skipt í líkamlegt, kynferðislegt eða vanrækslu (WHO, 2020). Einelti er oft aðgreint sem sérstakt birtingarform.

Ofbeldi tengist einnig vændi og mansali. Af þessu má sjá að ofbeldi er margþætt fyrirbæri og innbyggt í og háð samfélagsgerðinni. Skilningur manna á því hvað telst vera ofbeldi er háður venjum og því hvað er menningarlega viðurkennt eftir hópum, á heimilum, í skólum eða utanhúss. Hin ýmsu form ofbeldis fléttast oft saman. Til dæmis getur barn sem verður vitni að ofbeldi milli foreldra, sem eru í vímuefnaneyslu, einnig orðið fyrir ofbeldi af hendi eldri systkina og barn sem býr við viðvarandi vanrækslu getur orðið fyrir einelti í skóla. Þó að gátlistar geti komið að notum við greiningar gefa þeir ekki tæmandi svör og oft þarf að líta á heildarmyndina af aðstæðum barns.

Erlendis eru til fjölmargar rannsóknir á hvers kyns ofbeldi frá ýmsum hliðum en einungis fáar hérlandis, þó að þær færist nokkuð í aukana. Hér á eftir verður lýst í stuttu máli nýlegri þekkingu á efninu og þá sérstaklega miðað við börn.

Tekið er á ofbeldi frá félagslegum sjónarhóli og því er fjallað um fordóma. Skilgreiningar á ofbeldi eru félagslega mótaðar, þær verða til í hverju samfélagi og tengjast tíma, staðháttum og ríkjandi menningu. Löggjöfin tekur mið af þessu. Dæmi um slíkt er að á Norðurlöndum er refsivert að flengja börn, ólíkt því sem er í Englandi þar sem foreldrum leyfist að refsa börnum líkamlega fyrir óæskilega hegðun, s.s. með því að flengja þau.

Skilgreiningar á ofbeldi eru félagslega mótaðar og tengjast menningu

Hætta getur falist í að styðjast við flokkanir á ofbeldi, sérstaklega ef ein gerð flokkunar er yfirfærð yfir á annan menningarheim, þar sem samskipti og reglur á heimili og í skóla eru gerólík. Flokkanir á ofbeldisformum stuðla þó að sameiginlegum skilningi á því hvað er löglegt, ólöglegt og samfélagslega viðurkennt, þær auðvelda samhæfingu og ákvarðanir um viðbrögð, og augljósara verður hvað barni er fyrir bestu í aðstæðum sem koma upp.

Hér á landi er stuðst við landslög og alþjóðasamninga sem marka hvað er ásættanlegt og hvað ekki í umgengni við og hegðun gagnvart börnum (Barnalög, nr. 27, 2003; Barnaverndarlög, nr. 80, 2002; Lög um samning Sameinuðu þjóðanna um réttindi barns, nr. 19, 2013).

„Orðin „gerandi“ og „þolandi“ um ofbeldi í samskiptum fólks eru útbreidd en notkun þeirra hefur verið gagnrýnd. Þá er meðal annars átt við að þessi tvískipting gefi til kynna að annar aðilinn sé alltaf þolandi og hinn gerandi og að litið sé fram hjá samskiptaferlinu. Telja má að notkun orðsins „þolandi“ í þessu sambandi sé villandi og taki þá einstaklinga ekki til greina sem sýna styrk eða veita ofbeldinu viðnám. Í þeim skilningi séu orðin tvö of almenn. Með enska orðinu „survivor“ leggja femínistar áherslu á mótspyrnu, hin virku viðbrögð sem rannsóknir hafa sýnt að sumir „þolendur“ sýna í ofbeldisaðstæðum. Með enska orðalaginu „victim /survivor“ er reynt að sneiða hjá tvíhyggju í meðferð þessara hugtaka. Guðrún Kristinsdóttir, 2014). Gegnsærra er að nota „ofbeldismaður“ um fullorðið fólk sem beitir ofbeldi.

Hvað börn varðar er rétt að beina athyglinni að hegðun og samskiptum og ræða um börn sem sýna ofbeldishegðun og börn sem verða fyrir ofbeldi. Það er farsælla að styðja barn, sem beitir ofbeldi, til að snúa hegðun sinni til betri vegar en að þvinga fram breytingar. Jafnframt er þá líklegra að foreldrar vilji vinna með skólanum að lausn málsins þar sem barni er ekki hafnað heldur óásættanlegri hegðun þess. Svipað er uppi á teningnum varðandi barnið sem fyrir ofbeldinu verður. Með því að vísa til barns sem þolanda er hætt við að því sé skipað í hlutverk fórnarlamb sem getur verið niðurlægjandi og unnið gegn valdeflingu þess.

Lög og alþjóðasamningar eiga að tryggja velferð barna

Orðin gerandi og þolandi geta verið villandi

2 FORDÓMAR

Fordómar hafa verið ein meginorsök ofbeldis svo lengi sem menn muna. Þeir sem beita ofbeldi telja sig jafnan vera af réttum uppruna, með rétta trú, skoðanir, útlit, kynferði, kynhneigð eða vera af hærri stétt, svo að eitthvað sé nefnt.

Hugtakið fordómar vísar í viðhorf og tilfinningar, jákvæðar eða neikvæðar, sem fólk hefur um einstaklinga í hópum sem þeir tilheyra ekki. Staðalmyndir eru yfirleitt skilgreindar sem hugmyndir fólks um ákveðinn hóp, til dæmis um útlit, hegðun eða færni. Fordómar og staðalmyndir ýta undir félagslega mismunun (Vescio og Weaver, 2017, Sigrún Daníelsdóttir og Stefán Hrafn Jónsson (2015).

Fordómar beinast gegn einstaklingum, hópum, þjóðum eða þjóðarbrotum og fá stundum útrás í líkamlegu ofbeldi og manndrápum en einnig með skerðingu á mannréttindum, útilokun, fyrirlitningu og vanmati. Stjórnvöld styðja stundum fordóma. Óttinn við að tapa forréttindum liggur oft að baki fordómum og menn beina spjótum sínum að einstaklingum eða hópum sem þeir telja ógnandi. Það er jafnan nefnt jaðarsetning, sem vísar til þess að menn beita aðra útilokun eða kúgun

til að tryggja eigin ímynd og stöðu. Með því að gera aðra tortryggilega upphefjum við okkur sjálf og réttlætum hegðun okkar. Sú stimulun sem af því leiðir hefur áhrif á sjálfsm mynd einstaklinga og hvernig aðrir í umhverfinu upplifa þá (Dóra Bjarnason og Grétar L. Marinósson, 2007). Það er mikilvægt að skólar séu á varðbergi gagnvart fordómum af öllum toga.

**Fordómar eru
meginorsök
ofbeldis**

SKÓLI GEGN FORDÓMUM

2.1

Fólk getur verið meira og minna meðvitað um eigin fordóma og staðal-myndir án þess að aðhyllast þær. Ýmsar athafnir bera eftir sem áður vott um fordóma fólks án þess að það geri sér endilega grein fyrir þeim. Slík hegðun hefur verið nefnd öráreitni (e. micro-aggressions), hún er oft skaðleg enda erfitt að festa hönd á henni (Brynja E. Halldórsdóttir, 2016).¹ Ákvarðanir og ályktanir sem við drögum af fordómum geta haft alvar- legar afleiðingar. Þetta sýna rannsóknir á mismunun gegn gyðingum, blökkufólki, konum, samkynhneigðum, innflytjendum og fólki sem býr við fötlun og reyndar börnum. Það er mikilvægt að kennarar og annað starfsfólk skóla geri sér grein fyrir þessu.

„Við samvinnunám starfa nemendur í hópum og eru samábyrgir fyrir því að leysa viðfangsefni sín og geta í raun ekki lokið þeim nema allir leggi sinn skerf til vinnunnar. Þeir eru því í raun háðir vinnuframlagi hver annars rétt eins og gerist í daglegu lífi. Samvinnunám hefur ætíð félags- leg markmið ekki síður en fræðileg og fjöldi rannsókna hefur leitt í ljós að það skilar nemendum góðum árangri í námsgreinum og er [...] vel fallið til að kenna nemendum ýmsa félagslega færni [...]“ (Jón Baldvin Hannesson og Rúnar Sigþórsson, 2000).

Umfjöllun um samvinnunám og CLIM aðferðina, má finna á Skólastofan. is og á menntamidja.is. Markviss vinna námsfélaga getur einnig stuðlað að gagnkvæmu trausti og virðingu í nemendahópnum og þannig dregið úr fordómum. Námsfélagar eru sessunautar oftast í eina viku í senn og eru valdir af handahófi. Hlutverk þeirra er að ræða um námið og skipu- leggja það saman. (Clarke, 2012). Áhugavert er að stuðningur jafningja er stundum svo virkur að ekki reynist alltaf þörf fyrir aðstoð kennara eins og Guðrún V. Stefánsdóttir og Kristín Björnsdóttir (2016) benda á

**Öflugasta vörn
skólans gegn
fordómum er
efling jafnréttis og
lýðræðisvitundar
allra. Kennsluað-
ferðir þar sem lögð
er áhersla á vel
skipulagða samvinnu
nemenda efla
félagsþroska og
hindra fordóma**

¹ Sjá nánar um ólíka flokka öráreitni hjá Brynju E. Halldórsdóttir, 2016.

í samhengi við kennslu í fötlunarfræðum. Samvinnunám nýtist við að auka meðvitund um og draga úr fordómum. Vinna gegn fordómum felst í því að styrkja umburðarlyndi gagnvart margbreytileika, auka menningarnæmi og koma til móts við fjölbreyttar þarfir. Hún felst líka í því að efla vináttu og jafnræðis- og réttlætisvitund, huga að áhrifum samkeppni og draga úr tækifærum til yfirráða einstakra nemenda eða hópa.² Kennari hefur takmarkaða möguleika til að styrkja félagslega stöðu nemenda. Ef augljós merki eru um fátækt er leiðir til vanrækslu sem hefur áhrif á nám og líðan sinnir hann tilkynningaskyldu sinni³ og hvetur til úrlausna. Bent er á nokkrar hagnýtar aðferðir í kafla 10.

Kennarar þurfa að standa vörð gegn staðalmyndum m.a. um kynferði, kynhneigð, atgervi og uppruna. Fordómar geta birtst í því að nemandi er endurtekið skilinn útundan, athugasemdir hans eru hunsaðar eða hæðst að þeim, litlar væntingar gerðar til hans um framfarir í námi, aðrir nemendur víkja sér undan vinnu með honum eða að sitja hjá honum. Margreynður leikskólakennari sagði öðrum höfundanna þessa sögu:

„Ég tók eftir því í nafnaleik að ekkert barnanna þekkti nafn einnar stúlunnar í hópnum. Hún hafði þó verið á þessum leikskóla um skeið. Mér var brugðið við þetta og einsetti mér eftir þetta að veita hverju barni sérstaka athygli, helst daglega eða a.m.k. annan hvern dag.“

Kennari styrkir jákvæða sjálfsmynd nemenda og góðan námsárangur með því að veita þeim jákvæða athygli, viðurkenna styrkleika og fá þeim verkefni við hæfi. Með þessu stuðlar kennari að skólabrag sem einkennist af virðingu og jafnræði og er nemendum góð fyrirmynd.

Vísa má til Kumashiro (2002) í tengslum við nám og kennslu gegn kúgun og undirokun (e. anti-oppressive education). Í skrifum sínum setti hann fram eftirfarandi áherslur:

- Um þá sem eru jaðarsettir, t.d. ætti kennari að spyrja [sig]:
- hvernig gerist það og hverjir eru þetta?
- um nám og kennslu í þágu þeirra einstaklinga,
- um að stuðla að breytingum,
- um nám sem er gagnrýnið á forrættindi og jöðrun,
- um heildarsýn á skóla og samfélag.

² Sjá Susan Gollifer og Anh-Dao Tran, 2012.

³ Sjá kafla 3.

**Öflugasta
forvörn skóla
gegn fordómum er
efling jafnréttis og
lýðræðisvitundar
nemenda**

**Samvinnunám
stuðlar að
félagslegri færni
nemenda**

Kumashiro undirstrikaði að nám og kennsla þarf að ná til allra aðila og allra þátta skólastarfsins. Þetta snýr að almenntri aðstöðu og stjórnunarháttum, meðal annars að því að skapa öryggi í almennum rýmun og auk þess að skapa nemendum öruggt skjól eftir þörfum.⁴ Kumashiro varaði við ýmsum hættum en telur það skipta sköpum að nemendur hafi tækifæri til að átta sig á eigin afstöðu og jafnvel forréttindum.

NEMENDUR SEM ÞARFNAST SÉRSTAKRAR ATHYGLI Í SKÓLANUM

2.2

Eins og fram kom eru alúð og umhyggja lykill að að árangri og vellíðan nemenda. Spurningin um árangur og vellíðan nemenda er þó víðfeðmari en svo og snýst um mannréttindi. Menntun sem mannréttindi felur í sér rétt til að sækja sér menntun en einnig til að njóta hennar (Ólafur Páll Jónsson, 2016). Ýmsir búa við margþætta mismunun þegar fleiri þættir tvinnast saman, til dæmis kyn og fötlun, kynhneigð og þjóðerni, aldur og búseta (Aðalnámskrá, 2013).

Varasamt getur verið að benda á að afmarkaðir hópar barna þarfnist athygli í skólastarfinu umfram aðra. Í því felst óréttmæt alhæfing því að innan hvers hóps eru ólíkir einstaklingar. Slíkar ábendingar gætu styrkt stimplun gagnvart tilteknum einstaklingum og beint athyglinni frá öðrum börnum sem þurfa á stuðningi að halda.

Ríkjandi orðræða innan skóla og samfélags mótar okkur sem kennara og viðhorf okkar til barna. Í þessu sambandi er rétt að huga að áhrifum sjúkdómsvæðingar, að því hvað telst vera „hið fullkomna barn eða nemandi“ (Ólafur Páll Jónsson og Andrea Ósk Jónsdóttir, 2004). Hætt er við að allt sem telst víkja frá viðhorfum þar um sé sjúkdómsvætt, meðal annars vandi af tilfinningalegum, félagslegum eða námslegum toga sem sprettur því ekki af veikindum.

Svo sem kunnugt er miðar flokkun og greining á vanda að því að viðurkenna sérstöðu fólks og finna hentuga meðferð eða úrræði. Andmælendur hvers kyns flokkana staldra í þessu samhengi við hugtakið „þarfir“ og segja þær byggja á orðræðu læknisfræðinnar um meðferð í þágu aðlögunar. Hún takist ekki á við spurninguna um hvað sé eðlilegt og hvað

⁴ Frekari heimildir tengdar þessu eru klassískar bækur Paulo Freire *Pedagogy of the Oppressed* (1970, 1993) og Bell Hooks *Heart to Heart: Teaching with Love* (2011).

ekki en beinist fremur að ágöllum og skorti einstaklinga. Vænlegra sé að skoða styrkleika, úrræði og bjargir einstaklingsins. (Birna Svanbjörnsdóttir, o.fl. 2019; Hamre, 2016; Rieser, 2011.)

Þrátt fyrir þessa varnagla nefnum við hópa barna sem þurfa stundum sérstaka athygli og umönnun. Ekki er þó um að ræða tæmandi umfjöllun.

Algrairay og Boyle (2017) fóru yfir rannsóknir á hugtakinu „nemendur með sérþarfar“ út frá stimulunarkenningu. Þeir skoðuðu áhrifin af því að draga börn í dilka eftir menntun og framtíðarhorfum. Niðurstaðan var að neikvæðu áhrifin vægju þyngra en hin jákvæðu og mæla þeir með því að breyta þessari flokkun og draga úr skaðsemi hennar.

Stefna um skóla án aðgreiningar, skóla margbreytileikans eða inngilding (e. inclusion) sem einnig er notað⁵ byggir á hugmyndum um félagslegt réttlæti, lýðræði, mannréttindi og fullri þátttöku allra (Ainscow, 2005; Florian, 2008). Lög kveða á um að nemendur eigi rétt á kennslu við sitt hæfi sem tekur mið af þörfum þeirra og almennri vellíðan (L.u. grunn-skóla, 2008, 91).

Kennarar þurfa að vera sérstaklega vakandi fyrir nemendum sem hafa verið greindir með hegðunar- og samskiptavanda. Þegar í leikskóla hafa mörg þeirra þurft að þola fjölda ósigrá í samskiptum við önnur börn og fullorðna, þau eru oft vinfá og sjálfstraustið takmarkað. Sé kennarinn ekki stöðugt á verði geta nemendurnir skynjað neikvæð viðhorf og jafnvel túlkað þau sem samþykki fyrir höfnun.

Þeir sem skera sig úr fjöldanum vegna uppruna síns, trúarbragða og/ eða tungumáls hafa þurft að mæta fordómum. Íslenskt skólasamfélag var löngum einsleitt. Nú hefur aukin hnattvæðing og fólksflutningar á milli landa leitt til meiri fjölbreytileika og innflytjendum fjölgað á undanförunum áratugum (Hermína Gunnþórsdóttir, o.fl. 2017; Hanna Ragnarsdóttir og Elsa S. Jónsdóttir, 2010). Í upphafi var nýjum nemendum stundum komið fyrir í sérdeildum sem sérhæfðu sig í að kenna þeim nýja málið og var þá stundum ekki hugað að félagslegri þátttöku barnanna. Hætt er við að sú aðgreining hafi ýtt undir staðalmyndir.

Nú sýna rannsóknir að mörg ljón eru í veginum hvað fjölmennningarlega menntun varðar. Þannig sýndu rannsóknir Renötu Peskova Emilsson

⁵ Berglind Rós Magnúsdóttir hefur talað fyrir hugtakinu inngilding sem þýðingu á enska orðinu „inclusion“ um menntastefnu í skólasamfélaginu yfir það að einhver sé tekinn sem fullgildur meðlimur hópsins (Berglind Rós Magnúsdóttir, 2016).

(2021) að árangur fjöltyngdra nemenda í íslensku var langt undir meðaltali í íslensku og öðrum kjarnagreinum. Félagsleg staða og líðan virtist auk þess verri en jafnaldra þeirra af íslenskum uppruna. Höfundur telur að viðurkenna þurfi fjöltyngi nemenda og notkun á öllum tungumálaforða þeirra. Þetta undirstrikar mikilvægi þess að innflytjendaforeldrar og kennarar deili hlutverki og ábyrgð í tengslum við menntun barna. Rannsóknir An-Dao Tran (2016) sýndu að nemendur fundu fyrir veikleikum vegna lítillar tungumálakunnáttu og félagslegrar einangrunar. Þar kom fram þörf á breyttum skilningi á kennslufræði fjölmenningar en jafnframt að kennarar gerðu sitt besta þrátt fyrir veikburða innviði. Susan Golliker og Anh-Dao Tran (2012) benda á þörf fyrir að undirbúa kennara til að huga að fjölbreyttum þörfum nemenda. Ná þurfi samstöðu um stefnumótun og leiðir til að mæta því hvernig nemendur skynja margbreytileika. Hermína Gunnþórsdóttir o.fl. (2017) ræða hvernig efla megi menntun nemenda af erlendum uppruna. Höfundar telja að íslenska skólakerfið ögri skilningi erlendu foreldranna á skólanum sem stað fyrir hefðbundið nám. Lítið sem ekkert sé gert til þess að styðja kennara við að skilja og skipuleggja fjölmenningarlega menntun. Í tengslum við slíka vankanta má sem dæmi benda á vinnu Reykjavíkurborgar að auknu foreldrasamstarfi, fræðslu um fjölmenningu, aðgengi að tómstundastarfi og tengingu milli skólastiga fyrir börn ungra innflytjenda sem miðar að því að efla nám og menntun (Reykjavíkurborg, 2020).

Enn einn hópurinn sem hér verður nefndur er hinsegin fólk en eins og segir í aðalnámskrá falla þættir eins og kynvitund og kynhneigð undir jafnrétti í skólastarfi. Talsverðar framfarir hafa orðið við að leiðrétta mismunun í garð samkynhneigðra hér á landi. Þrátt fyrir það eru fordómar áberandi í garð hinsegin nemenda sem hafa neikvæð áhrif á stöðu barna og ungmenna svo sem vikið verður að.

Lítum fyrst á orð og málfar. Samkvæmt Hinsegin orðabók Áttavítans (2021) er; „hinsegin“ regnhlífarhugtak yfir orð sem skilgreina fólk sem er „hinsegin“.⁶ Á undanförunum árum hefur orðaforði á þessu sviði aukist og nýyrði orðið til.⁷

Þöggun er ein algengasta birtingarmynd fordóma gagnvart hinsegin fólki. Rannsóknir á samkynhneigð, menntun og skólastarfi eru enn fáar hér á landi og hafa einkum náð til framhaldsskólans. Niðurstöður sýna ríkjandi gagnkynhneigð eða heterosexisma, sem gerir ráð fyrir að allir

6 Þessa útskýringu hinsegin orðabókar Áttavítans má jafnvel nefna klifun, hún fer nokkuð í hring.
<https://attavitinn.is/sambond-og-kynlif/hinsegin/hinsegin-fra-a-o/>

7 Um íslenskt mál sjá <https://samtokin78.is/hyryrði-2020-nidurstodur/> ; [https://uni.hi.is/eirikir/2019/08/18/han/og-skyrslu-islenskrar-malnefndar-\(2021\)-um-kynhlutlaust-mal-https://islenskan.is/images/skyrslur/Skyrsla-um-kynhlutlaust-mal.pdf](https://uni.hi.is/eirikir/2019/08/18/han/og-skyrslu-islenskrar-malnefndar-(2021)-um-kynhlutlaust-mal-https://islenskan.is/images/skyrslur/Skyrsla-um-kynhlutlaust-mal.pdf)

séu gagnkynhneigðir og eigi þannig foreldra. Þær sýni að þessi gildi séu bundin í formgerð og menningu skólanna (Jón I. Kjaran, 2014; Jón I. Kjaran og Ingólfur Á. Jóhannesson, 2010). Þetta ýti undir skyldubundna gagnkynhneigð.

Með þöggun um samkynhneigð upplifa hinsegin börn sig utanveltu og skrítin, skammast sín fyrir kynhneigð sína eða kynvitund sem aftur leiðir til verri sjálfsmýndar og líðanar. Þöggunin getur leitt til eineltis og ofbeldis þegar kynhneigð ungmenna kemur upp á yfirborðið. Þegar þögnin er rofin er of algengt að eingöngu sé fjallað um gagnkynhneigð og samkynhneigð en ekki um annað hinsegin fólk, s.s. transfólk, intersex og pankynhneigða og ekki heldur um transbörn eða börn með ódæmi-gerð kyneinkenni og lengur mætti telja.

Uppruni skiptir þarna einnig máli en þetta er að mestu órannsakað svið hér á landi í tengslum við samkynhneigð. Námsritgerð sýnir þó dæmi um að ungir hommar af asískum uppruna verða fyrir ör-áreitni og rasískum viðhorfum og þannig fyrir tvöfaldri jaðarsetningu (Hjörvar Gunnarsson, 2021). Þar þekktu viðmælendur flestir til for-dóma og rasisma innan samfélags samkynhneigðra á Íslandi. Svart hvít umræða um kynhneigð getur verið hættuleg fólki sem er stað-sett á jaðri litrófsins. Í raun ætti enginn að þurfa að vera inni í skáp⁸ og koma svo út úr honum.

Fyrirliggjandi rannsóknir á fræðslu og líðan hinsegin barna og ung-menna gefa ekki tilefni til alhæfinga. Vísbendingar eru um einhliða kynfræðslu sem fjalli fyrst og fremst um hvað þyki heilbrigð og sam-félagslega samþykkt nálgun í kynlífi og samböndum. Í könnun á líðan hinsegin nemenda á aldrinum 13–20 ára greindi þriðjungur nemenda frá því að finna til óöryggis í skólanum síðasta árið vegna kynhneigðar sinnar og fimmtungur vegna kyntjáningar (Reykjavíkurborg, 2022).⁹ Einnig sýndu niðurstöður að starfsfólk sem veitti hinsegin fólki mikinn stuðning hafði mikil jákvæð áhrif á upplifun þessara nemenda í skól-anum. Það brýnir skólayfirvöld, skóla og fræðafólk um að láta þessi mál enn frekar til sín taka.

Samtökin '78, félag hinsegin fólks á Íslandi, bjóða upp á sérstaka ráð-gjöf og fræðslupakka um kynhneigð og kynvitund. Þau halda einnig úti áðurnefnda vefsíðu „Hinsegin frá ö til a sem hefur að geyma fræðslu og upplýsingar um hinsegin mál.

⁸ Það ferli að opinbera kynhneigð eða kynvitund sína fyrir fjölskyldu, nánum vinum eða stærri hóp (Áttavittinn, 2022).

⁹ Úrtakið samanstóð af 181 nemanda, á aldrinum 13–20 ára, 2/3 bjuggu á höfuðborgarsvæðinu og (97,8%) gengu í almennan grunnskóla eða framhaldsskóla.

Reykjavíkurborg starfar með Samtökunum '78, að útgáfumálum.¹⁰ Borgin hefur gefið út gátlista fyrir skóla sem „vilja vera hinseginvænir“ eins og það er orðað. Spyrja má hvort allir skólar ættu ekki að vilja það? Á vef borgarinnar eru birtar upplýsingar og leiðbeiningar um stöðu, líðan og málefni hinsegin fólks, barna, ungmenna og fjölskyldna og niðurstöður kannana, m.a. um börn með ódæmigerð kyneinkenni og síðast enn ekki síst um skyldur skóla. Sjá vefslóðir í kafla 10.

Síðan þessi handbók kom fyrst út árið 2014 hefur athygli beinst í auknum mæli að kynvitund barna og umræða um samkynhneigð aukist. Hún snýr meðal annars að kynleiðréttingu barna. Þó að þau tilvik séu hlutfallslega fá, *eða kannski einmitt þess vegna*, snýr þetta að því að öll börn og allir einstaklingar sem koma að skólanum upplifi sig velkomna þar. Umræða um transbörn og meðal annars um skólagöngu þeirra er nýtt viðfangsefni fyrir kennara (Brill og Pepper, 2019; Rakel Guðmundsdóttir, 2019).

Loks má benda á fordóma gegn feitum börnum en offita er alvarlegur heilsufarsvandi. Rannsókn landlæknis á viðhorfum og skoðunum fólks í tengslum við holdafar sýndi að þau hölluðust í átt að neikvæðum staðalmyndum um feitt fólk. Þannig taldi um helmingur þáttakenda að börnum væri almennt strítt, þau uppnefnd eða lögð í einelti vegna holdafars (Sigrún Daníelsdóttir og Stefán Hrafn Jónsson (2015). Í heimi þar sem fallegum en umfram allt grönnum líkómum er hampað á feitt fólk sér fáa málsvara. Það skiptir miklu máli að börn hafi jákvætt viðhorf til eigin líkama því að slæm líkamsmynd tengist vanda á borð við átraskanir, þunglyndi og félagsfælni. Hafa þarf í huga að skilaboð fjölmiðla, leikfanga og myndefnis ná til barna. Í skólastarfinu þarf að gæta varfærni í umfjöllun um næringu, útlit og vaxtarlag svo að hún ýti ekki undir fyrirbyggjandi stimulun. Þetta má til dæmis gera með því að vinna skólaverkefni sem tengjast fjölbreyttum fyrirmyndum, sem auðvelt er að nálgast úr hinum stóra íþróttahæmi sem margar fjölskyldur hrærast í.

Brynja Halldórsdóttir (2016) bendir á leiðir til að vinna með einstaklings- og kerfisbundna fordóma og öræitni í skólastarfi, svo sem að auka samskipti við minnihlutahópa, að viðurkenna fleiri tungumál í skólastarfinu við hlið íslenskunnar, nýta verkefni úr fjölmenningsstefnu sveitarfélaga og auka samstarf við foreldra, sem eru tilbúnir að miðla úr fróðleiksbrunni sínum. Allt slíkt eykur þekkingu og skilning og dregur úr stöðluðum hugmyndum um framandleika.

**Börn mæta oft
fordómum vegna
fötlunar, samskipta-
og hegðunarvanda,
kynhneigðar eða
annars, þessi börn
þarfnast sérstakrar
umhyggju**

10 Sjá fræðsluefni Samtakanna '78: Hinsegin frá A til Ö.

Þá er mikilvægt að gleyma ekki nemendum sjálfum, að bregðast við röddum þeirra, hlusta á þá, nýta krafta þeirra og hugmyndir, fá þau öll til að finnast þau vera hluti af skólastarfinu og að þau njóti öryggis. Þetta stuðlar að gæðum náms án aðgreiningar (Hermína Gunnþórsdóttir, 2016).

Mikilvægt er að þessi vinna sé gerð með þátttöku og stuðningi skólastjórnenda sem eiga að útfæra áherslur í aðal- og skólanámskrám. Kennarinn þarf einnig að fara í gegnum sjálfsskoðun, skoða bakgrunn sinn og forréttindi og draga fram eigin fordóma.

3 BÖRN SEM BÚA VIÐ VANRÆKSLU OG OFBELDI

Í þessum kafla er fjallað um algeng form illrar meðferðar á börnum og um áhrif og afleiðingar hennar. Í 5. kafla er fjallað sérstaklega um stafrænt ofbeldi. Einnig eru rædd þau merki sem starfsfólk skóla ætti að lesa í ef það grunar að barn eigi við slíkan vanda að etja. Kaflinn byrjar á stuttu yfirliti yfir rannsóknir á heimilisofbeldi, síðan er rætt um birtingarmyndir, áhrif á börn og algengustu form ofbeldis. Þá er fjallað um merki um að barna hafi orðið fyrir ofbeldi og loks um hvernig kennarar geta talað um efnið við börn.

Merking orðsins „heimilisofbeldi“ ræðst af menningu, ólíkum kenningum og skýringum (Guðrún Kristinsdóttir, 2014). Heimilisofbeldi snýst í grundvallaratriðum um valdbeitingu, stjórnun og kúgun ofbeldismanns gagnvart sínum nánustu (Ingólfur V. Gíslason, 2008, Stark og Hester, 2019).¹¹

Heimilisofbeldi er ekki einstakur atburður heldur ferli og í því felst kerfisbundin hegðun

¹¹ Sjá kafla 1.1 um gerendur og þolendur.

Heimilisofbeldi er yfirleitt ekki einstakur atburður heldur ferli og kerfisbundin hegðun sem er undir samfélagslegum áhrifum. Í þessari valdbeitingu getur falist ofstjórn, eftirlit, tilburðir til einangrunar eða kúgunar af ýmsu tagi og ofsóknir.

Tölur frá nágrannalöndum staðfesta að heimilisofbeldi snertir mörg börn og það er talið alvarlegur lýðheilsuvandi (Hafstad og Augusti, 2019, Eriksson, Bruno og Näsman, 2013; Radford o.fl., 2011). Tíðni ofbeldis sem börn upplifa í bernsku er ólík eftir menningu og aldursskeiðum barna (United Nations Children's Fund, 2017). Því hefur verið haldið fram að heimilisofbeldi sé vanskráð í rannsóknum enda finnst svarendum yfirleitt erfitt að viðurkenna það. En rannsóknir sýna að traustar niðurstöður er hægt að fá með því að spyrja börn og foreldra um reynslu af illri meðferð. Þó að það geti virst andstæðukennt að spyrja foreldra um þetta er samkvæmni staðfest milli svara þessara beggja hópa (Everson o.fl., 2008; Mullender o.fl., 2002). Því miður er sjaldgæfara að börn séu spurð um ofbeldi í rannsóknum en foreldrar þeirra (Rydström o.fl., 2019).

Enginn vafi leikur á því að heimilisofbeldi er til staðar hér á landi. Þetta hefur aðsókn að Kvænnaathvarfinu í Reykjavík sýnt allt frá opnun þess árið 1982, svo og starf annarra samtaka sem beita sér gegn nauðgunum og sífjaspellum, s.s. Bjarkarhlíð, Neyðarmóttakan, Stígamót, Kvænaráðgjöfin, Drekaslóðir í Reykjavík, Aflið og Bjarmahlíð á Akureyri. Á síðari árum hafa verið stigin skref til að veita körlum aðstoð hjá Stígamótum, samtökunum Heimilisfriður og Meðferðar- og þekkingarmiðstöð um ofbeldi í nánnum samböndum.

Fáar rannsóknir eru til hér á landi á heimilisofbeldi og hafa þær flestar beinst að högum kvenna (Ingólfur V. Gíslason 2008; Erla K. Svavarsdóttir 2010). Sérlega vantar rannsóknir á heimilisofbeldi sem snýr að körlum (Guðrún Kristinsdóttir og Jón Ingvar Kjaran, 2021a, b; Freydís Jóna Freysteinsdóttir og Ingibjörg Þórðardóttir, 2016).

Engin ný tíðnikönnun á heimilisofbeldi liggur fyrir sem gerð hefur verið á almennu þýði. En nefna má nýja könnun á tíðni og eðli heimilisofbeldis í nánnum samböndum sem byggði á heimsóknum kvenna 18 ára og eldri á Landspítala háskólasjúkrahús vegna ofbeldis núverandi eða fyrrverandi maka. Hún náði til áranna 2005–2014¹² og sýndi tíðnina 1.69 per 1000.¹³ Flestir líkamlegir áverkar voru metnir

12. Fjöldi heimsókna var 1454.

13. Erfitt er bera tölulega saman milli landa vegna ólíkra aðferða (EIGE) (2017).

minni háttar eða 76.2% og er þá átt við högg eða spörk á efri hluta líkamans. Af því voru högg á höfuð, andlit og háls 37%. Í 9.8% tilvika var um kyrkingu ræða (Drífa Jónasdóttir o.fl., 2020). Vart þarf að taka fram að kyrking, sem áður var oft nefnd kverkatak, er lífshættuleg árás, eins og kann að vera um fleira í þessu sambandi. Þar sem úrtakið er sértækt er ekki hægt að alhæfa um tíðni heimilisofbeldis á grunni þessarar könnunar.

Elísabet Karlsdóttir og Ásdís A. Arnalds (2010) könnuðu tíðni, form og umfang ofbeldis gegn konum ítarlega með spurningalista.¹⁴ Fram kom að 30% kvenna (miðað við mannfjöldatölur frá 2008) höfðu upplifað líkamlegt ofbeldi af hálfu maka eða sambúðaraðila og um 22% sögðust hafa búið við ofbeldi í nánú sambandi um tíma frá 16 ára aldri. Niðurstöðurnar sýndu að sum börn búa við og verða vitni að ofbeldi á heimilum. Sagði þrír fjórði hluti kvenna sem svaraði spurningu þar að lútandi að *barn* hefði verið á heimilinu þegar síðasta ofbeldisatvik átti sér stað. Í rannsókn á ofbeldi og átökum í fjölskyldum og tengslum við líðan og heilsufar sögðust 7% svarenda hafa orðið vitni að líkamlegu ofbeldi á heimilinu.¹⁵ Það var fátíðarameðal unglunga sem bjuggu hjá foreldrum með lengri menntun og betri fjárráð (Geir Gunnlaugsson, o. fl., 2011). Þunglyndi, reiði og kvíði var einnig algengari meðal þeirra. Erlendar rannsóknir hafa þó ekki sýnt óyggjandi fram á tengsl efnahags og menntunar við heimilisofbeldi. Í athugun sem sýndi tíðni kynferðislegrar misnotkunar á börnum sögðust um 23% stúlkna hafa verið misnotaðar fyrir 18 ára aldur og um 8% drengja.¹⁶ Um helmingur þeirra sem misnotuðu börnin voru karlar sem tengdust fjölskyldunni á einhvern hátt en voru ekki feður þeirra (Hrefna Ólafsdóttir, 2011). Svarhlutfall var lágt en niðurstöður byggðu á stóru slembiúrtaki.

Sterkar vísbendingar eru um að börn hér á landi þekki sjálf til ofbeldis á heimilum. Þetta kom fram í könnun meðal skólabarna í 4.–10. bekk.¹⁷ Um 70% barna og 94% unglunga sögðust þekkja orðið heimilisofbeldi (Ingibjörg H. Harðardóttir o.fl., 2014). Af bakgrunnsþáttum hafði eigin vitneskja um ofbeldi á heimili skýrust tengsl við svör þátttakenda. Hærra hlutfall barna, sem sagðist þekkja einhvern sem hefði orðið fyrir ofbeldi á heimili, taldi karla og konur verða fyrir því samanborið við börn sem ekki sögðust þekkja neinn með þá reynslu. Einnig kom fram að fleiri unglingar er sögðust þekkja einhvern sem hefði verið beittur ofbeldi á heimili töldu ofbeldi á heimili algengara en aðrir. Erfitt er að fullyrða um orsakir þessa munar á svörum barna og unglunga. Þau sem þekkja til

14 Tekið var 3000 manna slembiúrtak úr þjóðskrá meðal kvenna á aldrinum 18–80 ára á öllu landinu.

15 Hún náði til 3500 unglunga á aldrinum 14–15 ára.

16 Um var að ræða 1500 manna úrtak.

17 Úrtakið náði til ríflega 1100 barna í þrettán grunnskólum víða um land.

ofbeldis á heimilum gætu hugsanlega talið að það sé eðlilegur verknaður. Önnur skýring gæti verið að börn og unglingar sem þekkja einhvern sem hefur orðið fyrir ofbeldi á heimili sínu beini athygli sinni meira að umfjöllun um athæfið en þau sem ekki búa yfir slíkri vitneskju. Nýlegar rannsóknir sýna að hluti barna og unglinga ýmist verða vör við, verða fyrir eða eru vitni að ofbeldi í fjölskyldum sínum og enn hefur bæst við þekkingu á þessu sviði síðan ofangreind könnun var gerð (Hafstad og Augusti, 2019; Rydström, o.fl., 2019; Ellonen, Kääriäinen, 2008; Mossige and Stefansen, 2008).

Niðurstöður ofangreindrar skólakönnunar hér á landi sýndi að lágt hlutfall barna hér á landi heyrir um heimilisofbeldi hjá foreldrum (Ingibjörg H. Harðardóttir, o.fl., 2014). Algengast var að þau segðust hafa heyrt um það í sjónvarpi (59%) og næstalgengast í skólanum (53%). Í ljósi þess má telja að ábyrgð skólans á því að fjalla um efnið sé umtalsverð. Færri þátttakendur sögðust hafa heyrt talað um heimilisofbeldi í samræðum nákominna eins og hjá mömmu (21%), pabba (15%) eða hjá vinum (13%).

Börn búa við og verða vitni að heimilisofbeldi hér á landi samkvæmt niðurstöðum rannsókna

Þar sem ofbeldi er beitt á heimili ríkir yfirleitt þögn um það vegna ótta, sársauka, niðurlægingar og skammar sem fylgja slíkum hremmingum. Þetta kom fram í viðtölum við börn og unglinga sem höfðu búið við langvarandi og alvarlegt ofbeldi á heimilum sínum (Guðrún Kristinsdóttir, o.fl., 2014). Það er í samræmi við erlendar viðtalsrannsóknir (McGee, 2005; Mullender, o. fl., 2002). Pernebo og Almqvist (2016) ásamt fleirum benda til dæmis á hve mjög tengsl við foreldra í slíkum aðstæðum skerðast og verða ótraust.

Þessar niðurstöður í ofangreindu íslensku skólakönnuninni benda til þess að foreldrar ættu að ræða meira við börn sín um heimilisofbeldi. Það gæti komið í veg fyrir eða dregið úr því að upplýsingar berist til þeirra eftir tilviljunarkenndum og jafnvel óvönduðum leiðum, sem sumir netmiðlar eru (Ingibjörg H. Harðardóttir, o.fl., 2014).

Þær eru einnig skilaboð til skóla og annarra aðila, sem sinna forvörnum um ábyrgð þeirra á vandaðri fræðslu, t.d. um réttindi barna eins og þau birtast í Barnasáttmála SP.¹⁸ Fjölmíðlar hafa mikilvægu hlutverki að gegna í að miðla vönduðum upplýsingum og fræðslu og mættu sinna því oft.

¹⁸ Samningurinn er í daglegu tali nefndur Barnasáttmáli SP og er hér ýmist nefndur því nafni eða hinu formlega, Samningur um réttindi barns.

Ýmsir aðilar hafa útbúið efni sem nota má bæði eða ýmist á heimilum og í skólum í þessu skyni, s.s. Barna- og fjölskyldustofa, Embætti umboðsmanns barna, Embætti landlæknis, Menntamálastofnun og samtök, s.s. Barnaheill, Save the children á Íslandi, Bjarkarhlíð, Heimili og skóli, Landsnefnd Barnahjálpar SP á Íslandi, Stígamót og Kvennaathvarfið í Reykjavík o. fl. Aftast í ritinu eru frekari upplýsingar um fræðsluefni sem hentar ólíkum aldurshópum.

Í HVERJU BIRTIST HEIMILISOFBELDI?

3.1

Heimilisofbeldi birtist í ógnandi hegðun og misbeitingu í samskiptum fólks sem býr saman eða er bundið nánum böndum (Mullender, o.fl., 2002). Heimilisofbeldi snýst um vald og stjórnun. Ofbeldið er kynjað, þannig að mun fleiri karlar en konur beita ofbeldi í nánum samböndum (Hardesty og Ogolsky, 2020). Það er undir áhrifum valdakerfa og stjórnunar í samfélaginu (Hearn, o. fl., 2020, Walby 2020).

**Heimilisofbeldi
snýst fyrst og
fremst um vald
og stjórnun**

Með heimilisofbeldi er vísað til líkamlegrar, efnahagslegrar, kynferðislegrar og andlegrar misbeitingar sem snýr að þeim sem er háður ofbeldismanni. Hegðun sem fellur undir ofbeldið felst t.d. í því að nota líkamlega og yfirburðastöðu sína á heimilinu, eða að sá sem beitir ofbeldi hótar, ógnar, beitir úrtölum eða þrýstingi. Sá sem fremur athæfið afneitar, ásakar aðra og beitir ásökunum, yfirdrifinni stjórnsemi, eftirliti og ofsóknum (Pence og Paymar, 1993). Þetta getur m.a. falið í sér að einangra, niðurlægja, gera lítið úr, ofsækja, munda eða beita vopni og kúga fjárhagslega. Áður fyrr var yfirleitt rætt um heimilisofbeldi sem átök milli fullorðinna. Sá skilningur hefur breyst í kjölfar rannsókna sem sýna að börn staðsetja sig sjálf á vettvangi atburða þegar þau eru beðin að lýsa því hvað felst í orðinu heimilisofbeldi (Guðrún Kristinsdóttir, 2014). Vægi óbeinna áhrifa af því að verða vitni að ofbeldi er því æ meira viðurkennt.

Goðsagnir um heimilisofbeldi

Ekkert afsakar ofbeldi á heimili. Sá sem beitir ofbeldinu útskýrir það á ýmsan hátt og yfirleitt til að verja gerðir sínar. Afsakanirnar eru gjarnan endurteknar og breytast í lífsseigar goðsagnir og ranghugmyndir. Margar þeirra snúast um hina fullorðnu á heimilinu:

- *Það hlýtur að vera eitthvað að henni, annars væri hann ekki svona afbrýðissamur.*
- *Hann gerði þetta meðan hann var í áfengi og pillum.*
- *Hjónadeilur eru einkamál og friðhelgi heimilisins er bundin í stjórnarskrá.*

Fátíðara er að goðsagnir um heimilisofbeldi snúist um börn. Ef til vill vegna þess að fólk heldur að þau verði þess ekki áskynja. Goðsagnir um börn og heimilisofbeldi eru til dæmis:

- *Börnin vita ekkert af þessu; þeim er yfirleitt haldið utan við þetta.*
- *Börn vilja ekki segja frá ofbeldinu.*
- *Börnin muna ekkert eftir þessu seinna og þá skaðar það ekki.*

Ekkert af þessu stenst eins og nánar er vikið að í handbókinni.

Erlendar rannsóknir hafa til margra ára sýnt að börn vita um heimilisofbeldi og þau kvarta yfir því að þekking þeirra og reynsla sé sniðgengin. Alvarleg og núturleg dæmi eru um þetta í íslensku skólastarfi. Sjá umfjöllun og frásagnir barna í bókinni *Ofbeldi á heimili. Með augum barna* (Guðrún Kristinsdóttir, 2014) .

ÁHRIF VANRÆKSLU OG OFBELDIS Á HEIMILUM Á BÖRN

3.2

Áhrif heimilis- ofbeldis á börn eru margslungin

Áhrif ofbeldis og vanrækslu á börn innan fjölskyldunnar eru stundum mikil (Cater o.fl., 2015) Hér má nefna viðvarandi ótta, ógnanir og lífs-hættu og er þá allt ekki upptalið. Þó ber að athuga að sum börn sýna seiglu og virðast takast á við ýmsa erfiðleika sem fylgja slíkri reynslu án þess skaðast til lengri tíma (Edleson, 1999). Kimball (2015) sem fylgdi niðurstöðum Edleson eftir benti á að mun fleiri rannsóknir á áhrifum ofbeldis á börn byggðu á gögnum frá fullorðnum en koma ekki frá börnum og að það hamli þróun forvarna. Reynsla barns af ofbeldi á heimili einskorðast ekki við athafnir heldur nær hún til upplifana og óbeinna áhrifa sem koma til vegna ofbeldisins, s.s. þess að verða vitni að ofbeldi eða heyra það sem á gengur (Holden, 2003; sjá nánar í Guðrún Kristinsdóttir, Margrét Ólafsdóttir og Ingibjörg H. Harðardóttir, 2014).

Upplifanir eru mismunandi og í barnshuganum geta samskipti á heimilinu sem fullorðnir telja átakalítill, t.d. rifrildi foreldra, haft meiri áhrif

en marga grunar. Graham – Bermann o.fl., (2011); Iwaniec, Larkin og Higgins, (2006) og Edleson (1999) eru meðal þeirra sem hafa bent á að margir félagslegir og sálrænir þættir hafi jákvæð áhrif á hversu vel börn takast á við álag af því að búa við ofbeldi. Þar er t. d. átt við sjálfsmynd barns, trú á eigin getu, eiginleika þess til að takast á við álag (e. *coping*) og tengsl við aðra fullorðna en ofbeldismanninn. Þegar þessir þættir eru veikburða hjá barni er almennt talað um það búi við áhættu, sem getur bæði snúið að fari þess eða nærumhverfinu. Hefur verið nefnt að kennarar og íþróttabjálfarar geti veitt mikilvægt mótvægi í erfiðu lífi barnanna. Þannig vegi verndandi þættir að hluta til upp á móti slíkri hættu. Engu að síður er of lítið vitað um hvað eykur eigin seiglu barnanna eða ráð gegn mótlæti en þekking á því myndi ótvírætt ýta undir þróun forvarna (Kimball, 2015).

ALGENG FORM ILLRAR MEÐFERÐAR Á BÖRNUM

3.3

Vart þarf að taka fram að vanræksla og allt ofbeldi gegn barni er refsivert (Barnaverndarlög, nr. 80, 2002). Þekktustu form ofbeldis gegn börnum eru andlegt, kynferðislegt, líkamlegt og stafrænt ofbeldi. Vanræksla fellur undir illa meðferð á börnum, samanber hið þekktu hugtak „ofbeldi og vanræksla“ (e. *child abuse and neglect* eða CAN). Í umfjöllun um börn og misbeitingu gegn börnum eru flokkanir algengar (Miller-Perrin og Perrin, 2012). Þær eru eðli máls samkvæmt einfaldanir og háðar skýringarlíkönnum (NOU, 2003). Hafa skal í huga að sjálfgefara er að um eina gerð misbeitingar sé að ræða (Christoffersen o. fl., 2013). Eftirfarandi kaflar fjalla þó aðskilið um þessi algengu form í stuttu máli.

VANRÆKSLA

Vanræksla er eins og felst í orðinu að láta eitthvað ógert, vanhírða eða hiriðuleysi. Vanræksla sem felst í skorti á góðum aðbúnaði er t.d. þegar barn fær ekki mat, fatnað, daglega umhirðu, eftirlit og vernd. Vanhírða getur verið andleg og líkamleg og mismikil. Hún getur stafað af vangetu foreldra til að ala nauðsynlega önn fyrir barni þannig að það þroskist eðlilega eða að foreldrarnir hafi nóg með sig og sín vandamál. Barnið er tilfinningalega ónógt, foreldrar pirraðir, láta sér fátt um það finnst, eru heilsuveilir eða skortir aðstæður til að ala upp barn.

Aðrar ástæður en vangeta foreldra eða umsjáraðila geta valdið vanrækslu, svo sem ónóg samfélagsleg úrræði sem forsjáraðilar hafa ekki vald yfir, veikt félagslegt öryggisnet, fátækt eða sjúkdómur, sem leiðir til þess að barni farnast illa (Laird og Hartman, 1985). Þegar þanig er ástatt er talað um *samfélagslega vanrækslu*. Nýlega hefur slík kerfislæg misbeiting verið rannsökuð hér á landi hvað snertir illa meðferð barna á dvalarstofnunum en hún þarf ekki að einskorðast við það (Forsætisráðuneytið, 2008).

Almenn samstaða er um að vanræksla barna hafi alvarleg og neikvæð áhrif á þau (Dubowitz o.fl., 1993). Kennarar ættu að hafa í huga að vanræksla vísar til endurtekens eða viðvarandi ástands fremur en til einstakra atburða. Kennari skyldi því fylgjast vel með barni þegar grunur vaknar um viðvarandi vanrækslu. En skoðum þetta gróflega eftir aldri.

Vanhirða *ungbarna* þekkist til dæmis af því að barn er látið liggja án þess að skipt sé á því, það er óhreint, húðbruni sést undan bleyju, umhirðu er áfátt eða af vondri lykt. Ef fæða er slæm eða ófullnægjandi getur það haft alvarlegar afleiðingar. Það sést af því að dregið er af barninu, það er svangt og horast niður. Slík þekkt dæmi eru þegar komið er að barni sem hefur legið tímunum eða dögum saman, án þess að fá hvorki vott eða þurrt né að skipt hafi verið á því.

Hjá *eldri börnum* má merkja vanrækslu á slæmri tannhirðu eða að ekki er farið með barn til læknis eða lækni sóttur til þess. Barn er ekki þvegið eða það látið þvo sér, skipta um föt og það lyktar illa.

Eitt merki um vanrækslu getur verið ef börn eru ekki með nesti, þegar til þess er ætlast, þau eru ósnyrtileg og illa hirt dögum saman. Börnin koma veik í skólann eða mæta ekki og ekki er látið vita að heiman.

Öll slík vanhirða hefur alvarleg áhrif á andlegan og líkamlegan þroska barns. Skortur á athygli og örvun leiðir m.a. til seins málþroska og lélegrar hæfni til að mynda tengsl. Sum börn verða óvirk, órugg og hræðsluleg. Önnur eru óróleg og ofvirk. Þegar slík börn skipta um umhverfi jafna þau sig oft fljótt líkamlega en síður andlega og sá skaði getur fylgt þeim allt lífið.

Vanræksla barna er stundum talið olnbogabarn í umræðu um ofbeldi gegn börnum þar sem aðrar gerðir hafa fengið meiri athygli. En vanræksla virðist hlutfallslega algeng (Barnaverndarstofa, 2015). Okkur skortir þó athuganir á vanrækslu barna hér á landi en í nýlegum ritgerðum háskóla-

nema kemur fram að kennara skorti þekkingu og þjálfun til að taka á henni í grunn- og leikskólum.

Enn ein tegund vanrækslu snýr að menntun barns (e. *educational neglect*). Íslensk lög kveða á um skyldu foreldra til að afla barni sínu fræðslu, menntunar og starfsþjálfunar í samræmi við hæfileika þess og áhugamál (Barnalög, nr. 27, 2003). Skortur á þessu getur leitt til afskipta yfirvalda (Barnaverndarlög, nr. 80, 2002; Lög um grunnskóla, nr. 91, 2008). Slík vanræksla felst m.a. í því að skrá barnið ekki í skóla, að fylgjast ekki með mætingum og ástundun eða að halda barni heima vegna ólögmætra ástæðna, s.s. til að gæta systkinis eða til að vinna og loks að gæta ekki að námslegum sérþörfum barns (Miller – Perrin og Perrin, 2007).

ANDLEGT OFBELDI

Andlegt/tilfinningalegt ofbeldi á heimili felst í því að hafna barni eða einangra, niðurlægja eða hunsa, eða í annarri hegðun sem umsjáraðili barns beitir og sem veldur sálrænum skaða. Ofbeldi af andlegum toga nær jafnframt yfir hótanir um barsmíðar, kynferðisofbeldi eða að barnið verði yfirgefið og á við um aðra misbeitingu, s.s. að neita barni um umhyggju, mat, svefn eða aðrar nauðsynjar í refsingarskyni (Miller-Perrin og Perrin, 2012). Sífelldar átölur og að öskrað er á barnið eru dæmi um andlegt ofbeldi. Að binda barn niður eða loka það inni felur í raun í sér andlegt ofbeldi auk þess að vera líkamleg misbeiting og er skýrt dæmi um hvernig undirflokkar misbeitingarinnar skarast.

Andlegt ofbeldi er það form ofbeldis gegn börnum sem einna erfiðast er að skilgreina og greina. Áhrifin á barnið sjást fyrst og fremst í:

- slakri eða brotinni sjálfsmynd barns
- vantrú á eigin getu

Algengustu andlegar afleiðingar eru háðar aldri að hluta til en geta birst sem samskiptavandi, erfiðleikar með vinatengsl, skert félagsfærni, depurð, að draga sig í hlé, lágt sjálfsmat, námsvandi og margvísleg tilfinninga- og hegðunarvandamál (Miller-Perrin og Perrin, 2012). Önnur einkenni geta verið verkkviði, skoðanaleysi, viljaleysi og hlédrægni. Andlegu ofbeldi er stundum beitt einu eða það samtvinnast öðru, t.d. líkamlegu ofbeldi og vanrækslu fylgir oft hunsun.

Kennarar og aðrir fullorðnir sem barn á í reglulegum samskiptum við geta skipt sköpum í lífi barns sem býr við ofbeldi

Vanræksla fellur undir illa meðferð á börnum

Einstaklingar sem hafa verið beittir andlegu ofbeldi í bernsku virðast oft glíma við afleiðingarnar fram á unglings- og fullorðinsár. Samanborið við aðra illa meðferð á börnum er talið að andlegt ofbeldi spái sterkast fyrir um sálræna erfiðleika síðar í lífinu, t.d. þunglyndi, lítið sjálfstraust o. fl. Erfitt getur reynst að greina andlegt ofbeldi og oft skipta barnaverndar-yfirvöld sér ekki af ofbeldi af þessu tagi (Royse, 2016; Crittenden, Claussen og Sugarman, 1994). Þetta er alvarlegt því að andlegt ofbeldi hindrar að barn vaxi og dafni. Tekist er á um það hvort skilgreina skuli andlegt eða tilfinningalegt ofbeldi út frá afleiðingum á barnið eða hvort miða eigi við hegðun þess sem því beitir. Skilgreining út frá afleiðingum kemur í veg fyrir að gripið sé inn í áður en áhrifin koma fram. Nokkur samstaða er um að skilgreina andlegt/tilfinningalegt ofbeldi fyrst og fremst út frá hegðun þess sem því beitir, þó að alltaf þurfi að hafa afleiðingar í huga líka (Miller-Perrin og Perrin, 2012).

Andlegt/tilfinningalegt ofbeldi helst oft í hendur við aðra illa meðferð. Afleiðingar birtast í tilfinninga- og hegðunarvanda og þessi börn glíma við marktækt fleiri slík vandkvæði en önnur. Kennarar þekkja yfirleitt vel til ýmissa tegunda hegðunarerfiðleika og þess vegna eru þeir ekki taldir upp hér. Hér sem annars staðar þarf að hafa í huga að einkenni sem hér var lýst geta stafað af öðru en andlegu ofbeldi.

Eftir hverju gæti kennari tekið?

Við sjáum á ofangreindum lýsingum á einkennum hjá börnum sem búa við andlegt ofbeldi að þau eru misjafnlega augljós. Sum börn verða uppstökk og jafnvel árásargjörn en önnur draga sig inn í skel. Til að greina merki um ofbeldi af þessu tagi er gagnlegt að taka eftir hegðun foreldra en það krefst þess að starfsfólk skóla eigi í beinum og reglubundnum samskiptum við þá. Ef grunur vaknar um að andlegt ofbeldi geti verið á ferð heima má hafa í huga:

- merki um skeytingarleysi í garð barns,
- að orð falli endurtekið sem sýna lítinn skilning á þörfum barns,
- illt umtal eða áfellsdóma í garð barns sem virðast tilefnislausir.

Skeytingar- eða skilningsleysi og áfellsdómar geta verið merki um andlegt ofbeldi gegn barni

Vegna þess hve illgreinanlegt andlegt ofbeldi er og þar eð afleiðingar geta verið alvarlegar er sérstök ástæða til að gefa slíku gaum. Vaxandi skilningur er á alvarlegum afleiðingum andlegs ofbeldis fyrir börn. Kennarar og námsráðgjafar geta hjálpað þessum börnum með því að treysta við þau tilfinningatengsl á meðan á skólagöngu þeirra stendur. Slík tengsl geta verið barni ómetanleg bæði á meðan og eftir að tekið er á vandanum.

LÍKAMLEGT OFBELDI

Með líkamlegu ofbeldi er átt við að slá barn með hendi, staf, ól eða öðrum hlut, löðruna, sparka, hrista, kasta því, kæfa, brenna, stinga eða særa barn með vopni (Miller-Perrin og Perrin, 2012). Einnig þarf að nefna að binda barn niður eða loka það inni sem er dæmi um skörun andlegs og líkamlegs ofbeldi. Barnaréttarnefnd Sameinuðu þjóðanna skilgreinir líkamlegar refsingar sem allar þær refsingar þar sem beitt er líkamlegu valdi með það að markmiði að valda einhverjum sársauka eða óþægindum, sama hversu smávægilegum (sjá m.a. í Steinunn Bergmann, 2010).

Áhrif líkamlegs ofbeldis eru áverkar, afmyndun, fötlun og í versta falli dauði. Áhrifin geta líka verið geðræn eða vitsmunaleg, hegðunar- eða félagsleg. Árásargirni og svonefnd andfélagsleg hegðun¹⁹ eru talin einna algengustu einkenni hjá börnum sem beitt eru líkamlegu ofbeldi (Miller-Perrin og Perrin, 2012). Jafnframt er algengt að börn byrgi vanlíðan sína inni og að þau eigi erfitt tilfinningalega og í samskiptum, svipað og nefnt var um andlegt ofbeldi, s.s. vinafæð þeirra.

Barnið getur borið merki líkamlegs ofbeldis, eins og t.d. marbletti, brunasár eða beinbrot sem það og/eða foreldrar reyna að fela og eiga erfitt með að útskýra á trúverðugan hátt. Hins vegar er ekki alltaf um sjáanlega áverka að ræða, þó að ofbeldið sé alvarlegt. Líkamlegar refsingar teljast til þessa ofbeldis, enda er slíkt til þess fallið að valda börnum andlegu (og líkamlegu) tjóni.

Einkennin eru ýmist sýnileg eða ósýnileg

Mikilvægt er að allir og m.a. starfsfólk skóla átti sig á því að merki um líkamlegt ofbeldi eru ýmist sýnileg eða ósýnileg. En hvernig getum við vitað hvort barn hefur slasast óvart eða vegna líkamlegs ofbeldis? Til eru nokkrar leiðir til að greina þetta. Frá því að börn byrja að hreyfa sig úr stað detta þau, reka sig í og meiða sig, sem eykst svo enn þegar þau byrja að ganga. Með því að kynna sér afleiðingar hefðbundinna slysa má átta sig á hvaða meiðsl eru líkleg til að stafa af almennri slysn eða af leik barna og jafnframt á því hvernig óeðlilegu meiðslin líta út. Þá er mikilvægt að huga að þroskastigi/aldri barns með tilliti til eðlis meiðslanna. Það er til að mynda óeðlilegt að barn sem ekki er byrjað að ganga sé með

¹⁹ Orðalagið „andfélagslegur“ vekur spurningu um ábyrgð samfélagsins, s.s. bent er á í fötlunarfræðum, hver býr til fötlunina; aðstæður eða viðkomandi einstaklingur (Rannveig Traustadóttir, 2021).

sár, skrámur og mar. Eðlilegir áverkar hjá börnum koma fram á hnjám, sköflungi, olnboga, enni, nefi og höku. Þá er eðlilegra að áverkar sjáist framan á líkamanum en aftan á. Framan á líkamanum er grunnt á bein og því verða áverkar í leik oftast sýnilegir þar. Óeðlilegt er að marblettir séu á mjúkvef eins og á lærum, rasskinnum og kinnnum. Mar á brjóst-kassa og baki barns er einnig athugunarvert. Brunasár geta verið eftir sígarettu en þau geta líka stafað frá ofni eða straujúarni. Það sem vekur oft grun annarra er:

- Staðsetning skaðans.
- Endurteknir áverkar.
- Hegðun eða aldur barns.
- Ósamræmi milli útskýringa á slysi og áverka hjá barni og eða foreldri.

Ýmis merki um líkamlegt ofbeldi er erfitt eða ómögulegt að sjá með berum augum. Þetta á til dæmis við um höfuðhögg hjá smábörnum og sérstaklega ungbörnum. Fall eða slæmt höfuðhögg getur haft alvarlegar afleiðingar, til dæmis flogaveiki, lömum eða þroskahömlun. Leynda eða illgreinanlega áverka geta sérfræðingar athugað með rannsóknnum og koma þeir þá stundum í ljós, t.d. gömul beinbrot eða merki um mar á innri líffærum. Oft uppgötvast slíkir skaðar ekki fyrir en síðar og þá stundum af tilviljun og má þá tengja við önnur ofbeldisverk sem barnið hefur orðið fyrir.

Staðsetning áverka er meðal þess sem getur vakið grun um líkamlegt ofbeldi

Athugun á tilkynningum um líkamlegt ofbeldi til barnaverndar sýndi að ung börn sem eldri eru beitt margvíslegu líkamlegu ofbeldi og var algengt að kynforeldrar gerðu það (Steinunn Bergmann, 2010). Niðurstöður bentu til þess að líkamlegt ofbeldi fengi of litla athygli. Þannig virðast slík ofbeldismál duldari hér en víða erlendis og viðurkenningu skorta á tilvist þess og greiningu á áverkum barna. Þetta dregur þá úr líkum á því að þessi mál séu athuguð. Hlutfall tilkynninga til barnaverndar um líkamlegt ofbeldi gagnvart börnum virðist hafa staðið í stað á undanförunum árum (Uppfærsla, Guðrún Kristinsdóttir 2021, óbirt, e.d.).²⁰

20 Byggt á athugun höfundar á hlutfalli af öllum tilkynningum til barnaverndarnefnda í skýrslum Barnaverndarstofu 2006–2019.

KYNFERÐISOFBELDI

Kynferðisofbeldi gegn börnum af hálfu foreldra eða forsjáraðila og annarra nær yfir margs kyns athafnir, s.s. að horfa á klámmyndir með barni, láta barn horfa á kynlíf fullorðinna, „leikur“ með kynferðislegu ívafi, kossar, snerting, s.s. strokur og káf, fróun með munni, höndum eða í endaþarm, samfarir og nauðgun (Miller-Perrin og Perrin, 2012). Kynferðisofbeldi getur líka falist í orðbragði sem er meiðandi, ítrekað eða til þess fallið að valda ótta. Rætt er um sífjaspell þegar ofbeldi gegn barninu er innan fjöl-skyldu eða framið af nánnum ættingja barns. Misnotkunin felur í sér að sá sem beitir barn kynferðisofbeldi notfærir sér yfirburðastöðu sína í krafti þekkingar, trausts sem barnið ber til hans og er þá viðkomandi í valdastöðu gagnvart því (Miller-Perrin og Perrin, 2012). Munur á aldri og þroska ákvarðar hvenær og hvort athæfi milli barna og unglinga telst refsivert.

Þannig er samræði við einstaklinga 14 ára og yngri refsivert. Samræði milli systkina er ólöglegt og miðast við sakhæfisaldurinn sem er 15 ára. Hafi annað systkina eða bæði ekki náð 18 ára aldri þegar verknaður átti sér stað má ákveða að refsing falli niður að því er þau varðar (Almenn hegningarlög, 1940, 19, með síðari breytingum).

Vafi getur komið upp um hvernig á að skilgreina kynferðisofbeldi og kemur m.a. til álita *ætlán* þess sem brýtur gegn barninu. Nokkrar spurn-ingar sem tengjast þessu eru:

- Hvenær nær athöfnin lengra en venjuleg umönnun og samskipti, t.d. að baða barn eða að sýna því hlýju?
- Er í lagi að foreldrar láti fimm ára barn sjá sig nakin heima við? Hvað ef barnið er fimmtán ára?
- Hvers konar svefnvenjur, t.d. að deila rúmi með barni, eru taldar eðlilegar á heimilinu?
- Hve mikil nekt og líkamleg snerting er talin ásættanleg í fjöl-skyldunni?

Svarið við þessu er að athæfi telst vera ofbeldi ef það er gert til að ná kynferðislegri örvun. Dæmi um þetta eru endurteknar athuganir eða tilefnislaus þvottur á kynfærum barns. Í skóla má nefna dæmi um um-önnun ungra barns, s.s. bleyjuskripti í leikskóla eða umgengni kennara í búningasklefum. Kennarar beita þekkingu sinni og dómgreind til að greina rétt frá röngu í þessu sambandi og þá m.a. ef grunur vaknar um að hegðun foreldris við þessar aðstæður sé ekki sem skyldi.

Ef hegðun gagnvart barni er gerð í þeim tilgangi að ná kynferðislegri örvun er um kynferðis- ofbeldi að ræða

Einkenni um kynferðislegt ofbeldi gegn barni eru líkamleg og hegðunarleg. Ólöf Ásta Farestveit og Þorbjörg Sveinsdóttir (2013) fjölluðu um einkenni kynferðisofbeldis kynferðislega hegðun og leiki barna.

Kynferðisofbeldi til að ná kynörvun er ein tegund valdbeitingar sem hefst með *tælingu* og oft með því að sá sem beitir ofbeldinu kemur vinsamlega fram við barnið. Hluti af henni er að fá barnið til að þegja yfir ofbeldinu, t.d. með umbun. Þetta leiðir til þess að ofbeldið fer dult. Sá sem tælir barnið gefur sér oft góðan tíma til að kynnast því og ná trausti þess. Hann getur því orðið mikilvægur í lífi barnsins. Það er brýnt að skilja þetta ferli til að geta bundið endi á ofbeldið (Regeringen, 2011). Ef ofbeldið heldur áfram, sem virðist algengt, getur það þróast yfir í valdbeitingu (Miller-Perrin og Perrin, 2012). Þar koma m.a. til yfirlýsingar um að ef barnið segi frá muni ofbeldismaðurinn deyja, fara í burtu eða jafnvel lenda í fangelsi.

Dæmi um skammtímaáhrif kynferðisofbeldis ²¹	Dæmi um langtímaáhrif kynferðisofbeldis
óeðlileg kynferðisleg hegðun	þunglyndi
streitueinkenni	kvíði
erfiðleikar með svefn	hegðunarvandkvæði
líkamleg áhrif, t.d. maga- og höfuðverkur	heilsufarsvandi, svo sem krónískir verkir og offita
	erfiðleikar við að mynda náin tengsl við aðra
	misnotkun fíkniefna eða áfengis

Ung börn sem hafa orðið fyrir kynferðislegu ofbeldi sýna oft einbeitingarleysi en námsörðugleikar koma fram á öllum skólastigum. Sum sýna ekki einkenni, a.m.k. ekki til skamms tíma. Afleiðingar kynferðisofbeldis fyrir barn eru þó yfirleitt miklar og fylgja oft einstaklingnum um aldur og ævi.

Á síðari árum hefur athygli manna beinst að blekkingum, gjöfum og tælingu, þar sem upplýsingatækni er notuð í kynferðislegum tilgangi til að misnota börn. Um það er fjallað síðar í ritinu.

21 Öll þessi einkenni geta líka átt við um aðrar tegundir vanrækslu og ofbeldis.

Einna mest hefur verið fjallað um kynferðisofbeldi opinberlega hér á landi á undanförunum árum samanborið við önnur form. Það er þó ekki algengasta gerð illrar meðferðar sem tilkynnt er til barnaverndar (sjá Barna- og fjölskyldustofa undir liðnum „Útgefið efni“). Ástæður þessa geta verið nokkrar og ein er trúlega sá rammi sem settur var um rannsóknir á kynferðisbrotum, m.a. með stofnun Barnahúss. Hér er því miður engin slík sérhæfð miðstöð fyrir aðra illa meðferð á börnum þótt þörfin sé vissulega fyrir hendi.²² Einnig getur verið að kynferðisofbeldi veki meiri hneykslan og tilfinningalegu umróti en önnur form. Brýnt er að yfirvöld beini athygli sinni og aðgerðum að öðrum ofbeldisformum, í samræmi við alvarleika þeirra.

Ofbeldi gegn börnum á heimilum og í öðrum nánnum samskiptum þeirra sem eru tengdir nánnum böndum fer oft leynt en þögnin um kynferðisofbeldi er e.t.v. mest. Fyrsta skrefið í forvörnum er að fagfólk brjóti þagnarmúrinn og er það einmitt eitt af markmiðum Vitundarvakningarinnar. Kynferðisfræðsla og miðlun upplýsinga um hjálparleiðir eru raunhæfar forvarnir og hún þarf að ná til fagfólks ekki síður en til barna. Meðal annars þarf að ná til barna og unglinga sem brjóta kynferðislega á öðrum börnum. Flest þeirra vita að þau eru að gera rangt og vilja fá hjálp og ná stjórn á hegðun sinni og hugsunum. Rannsóknir sýna að umtalsverður hluti þeirra barna er undir 18 ára aldri (Regeringen, 2011). Þau þurfa sérhæfðari inn grip en skólinn getur veitt. Það er eigi að síður brýnt að huga að þörfum þeirra. Hér á landi er í boði sálfræðipjónusta vegna óæskilegrar kynhegðunar barna og unglinga og getur barnavernd sótt um hana.

Mikilvægt er að börn njóti samsvarandi þjónustu vegna annars ofbeldis sem þau eru beitt. Þó að kynferðisofbeldi sé ótvírætt alvarlegt og refsivert á það einnig við um aðrar gerðir illrar meðferðar á börnum.

Margs konar fræðsla um kynferðisofbeldi fyrir börn hefur verið reynd í skólum. Mat á henni hefur sýnt að þekking barna eykst, þau læra hvernig má verja sig og sumar rannsóknir benda til þess að þau segi þá frekar frá ofbeldinu. Erlendis hefur þó ekki verið sýnt fram á tengsl á milli slíkrar fræðslu og fækkunar kynferðisbrota gegn börnum (Miller-Perrin og Perrin, 2012). Þetta hefur ekki verið rannsakað hér á landi svo vitað sé.

Áhrif kynferðisofbeldis á börn til lengri og skemmri tíma

Fyrsta skrefið í forvörnum gegn ofbeldi í garð barna er að brjóta þagnarmúrinn

²² Barna- og fjölskyldustofa sinnir líka öðrum tegundum ofbeldis ef mál eru til meðferðar hjá lögreglu.

Umfjöllun með áherslu á kynferðislegt ofbeldi gegn börnum er að finna á nokkrum stöðum. Í menntastefnu Reykjavíkurborgar Kynferðisleg áreitni og kynferðislegt ofbeldi er að finna eftirfarandi um efnið:

- [Skilgreiningar á kynferðislegri áreitni annars vegar og kynferðislegu ofbeldi hins vegar](#)
- Verkefninu [Opinskátt um ofbeldi](#) er ætlað að auka þekkingu barna á ofbeldi og gera þau fær um að ræða það opinskátt og taka afstöðu gegn því
- Undir heitinu [Klám og „sexting“](#) – umfang kynferðislegra myndsendinga meðal barna.“ fjalla Margrét L. Guðmundsdóttir, og Kolbrún H. Sigurgeirsdóttir um stafrænt kynferðisofbeldi og umfang kynferðislegra myndsendinga meðal barna.
- [Leiðbeiningar til starfsfólks – Kynferðisleg áreitni eða ofbeldi](#). Hér er m.a. greint frá viðbragðsferlum varðandi kynferðislega áreitni og kynferðislegt ofbeldi í skóla- og frístundastarfi
- [Leiðbeiningar til barna – Kynferðisleg áreitni eða ofbeldi](#)

Félagsamtök hafa einnig samið efni um kynferðislegt ofbeldi. Og veita ráðgjöf og fræðslu.

[Barnaheill, Save the Children](#) sinna fræðslu á þessu sviði með verkefninu [Verndarar barna](#).

Vefur Stígamóta hefur að geyma bækling með ítarlegum upplýsingum um eðli, afleiðingar og viðbrögð við kynferðisofbeldi gegn börnum og sífjaspell og fræðsluefni sem varðar ofbeldi gegn börnum. [Birtingamyndir kynferðisofbeldis gegn börnum](#).

Hafa má í huga að fræðsla sem eingöngu leggur áherslu á að börn verndi sig sjálf hefur m.a. verið gagnrýnd á þeim forsendum að börn hafi ekki þroska til að standa undir þessu. Spurningin er þó ekki hvort eigi að fræða börn um þessi mál heldur hvernig. Í köflunum hér að framan hefur komið endurtekið fram að ýmis form ofbeldis gegn börnum veiki sjálfsmynd þeirra. Þessi lærdómur er lykilatriði. Fræðsla þarf að beinast að því að styrkja sjálfsmynd barna, að kenna þeim að treysta sinni dómgreind en grunninn að því þurfa foreldrar og fagfólk að leggja með þeim. Nám, kennsla og námsefni í lífsleikni og samskiptafærni er gagnlegt í þessu skyni. Sjá frekari upplýsingar um námsefni og kennsluaðferðir í tíunda kafla.

**Vanræksla
barns vísar til
endurtekens eða
viðvarandi ástands.
Fræðsla þarf
að beinast að því
að styrkja sjálfs-
mynd barna**

MERKI UM OFBELDI Á HEIMILI BARNS

Afleiðingar ofbeldis sem börn eru beitt eða búa við geta verið til skamms eða lengri tíma og varað allt fram á fullorðinsár. Eins og fram kom er um að ræða margs kyns erfiðleika, s.s. læknisfræðilega og taugasálfræðilega, vitsmunalega og geðræna, svo og afleiðingar sem snerta hegðun, félagsleg samskipti og tilfinningar.

Vandasamt er að lýsa áhrifum og afleiðingum þess að börn verði fyrir ofbeldi, óháð hinum ýmsu formum sem fjallað var um hér að ofan. Einkenni geta átt við um annað og ber því að meðhöndla málið af varúð. En hún má þó ekki vera svo mikil að menn bregðist ekki við eigin grun í samræmi við verklagsreglur og lagaskyldur.

Starfsfólk skóla getur greint sum einkenni og afleiðingar ofbeldis og aðrar ekki. Það sem vekur oft grun annarra eru breytingar á hegðun barns, s.s. ýmis frávik í hegðun þegar tekið er tillit til aldurs þess og þroska. Til dæmis ætti kennari að sjá hvort barn eða unglingur er að jafnaði þreyttur, virðist svefnlaus, vansæll, illa hirtur eða einbeitingarlítill. Þetta eru allt hættumerki.

Goðsögnin um að börn vilji ekki segja frá ofbeldinu heima stenst ekki (Nanna Þóra Andrésdóttir, 2014; Guðrún Kristinsdóttir, o.fl., 2014). Reynsla af kennslu og í rannsóknum sýnir að kennarar eru meðal þeirra sem halda þessu stundum fram en einnig að þeir eru áhugasamir ef fræðsla er í boði. Börn hafa víða erlendis og hérlandis skýrt frá árangurslausum tilraunum til að segja frá ofbeldi og illri meðferð sem þau sæta heima. Þetta er erfitt verkefni fyrir barn, tengsl og traust þarf að vera fyrir hendi til að barnið stígi það skref. Barn tjáir sig fyrst og fremst á grundvelli tengsla. Það krefst þess að fagfólkið kunni að greina helstu einkenni og taka á málum. Athyglisvert þróunarstarf erlendis hefur borið góðan árangur þar sem starfsfólk er þjálfað til að spyrja hvort ofbeldi sé á ferð (Guðrún Kristinsdóttir, 2014b; Breckenridge og Ralfs, 2006; Laskey, 2006).

Þarna skiptir mestu að kennarar þekki einkennin og dragi ekki við sig að ræða og tilkynna grun sinn tímanlega til yfirmanna svo að skriður komist á mál og sinni einnig eftirfylgd.

**Starfsfólk skóla
getur greint sum
einkenni ofbeldis
og önnur ekki**

HVERNIG GETA KENNARAR TALAD VIÐ BÖRN UM OFBELDI?

3.4

Þetta er eins og með kynfræðsluna fyrr á dögum. Fyrsta ráðið er að svara spurningum barna þegar þær koma. Daglega heyra flest börn um alls kyns ofbeldi og önnur búa við það. Skólinn þarf að taka á þessu sem öðru og margir hafa mótað starf þar að lútandi. En hvernig á að gera?

Byrjaðu hægt og rólega

Þegar kennari ræðir um erfið samtalsefni er best að byrja með skila-
boðum sem eru líkleg til að virka mest róandi á huga barnanna. Til
dæmis má byrja með að segja, að þó að mikið sé talað um ofbeldi gegn
börnum og foreldrum hendi það alls ekki öll börn eða á öllum heimilum.
Að það sé aldrei barninu að kenna. Að fullorðnir beri ábyrgð á að stöðva
ofbeldið. Taktu efnið í smáskömmtum. Gott er að nota sömu aðferð og
við að opna gosflösku sem hefur verið hrist, opna og hella hægt og litlu
í einu. Síðan getum við hellt afganginum hægt og rólega.

Vertu skýr

Skýr boðskapur dregur úr óöryggi beggja; okkar og barnanna. Efnið
verður ekki hættulegra við að tala um það, þvert á móti. Það krefst þess
þó að við tjáum okkur skýrt og skilmerkilega og maður þarf að setja sig
í stellingar. En kennarar eru vanir því að undirbúa sig og þá færni má
yfirfæra. Þó að það virðist mótsagnakennt getur okkar eigið óöryggi
róað börnin, þau sjá að við þekkjum til vandans og að við látum okkur
það og þau varða.

Hlustaðu og gefðu kost á að spyrja

Við þurfum að gefa börnunum kost á að spyrja og þá er mikilvægt að
hlusta vel. Þumalfingursreglan er að **hlusta helmingi lengur** en við tölum.

Börn sem þegja

Sum börn kunna að spyrja en önnur þegja og mikilvægt er að þrýsta
ekki á um að þau tjái sig. Þögnin þarf ekki að merkja annað en að þau
eru að hugsa og velta fyrir sér. En reynslan sýnir að þau börn sem ekki
þora að tala, vilja spyrja eða hafa frá einhverju að segja koma gjarnan til
okkar í einrúmi, ef við gefum kost á því. Þau skila sér með öðrum orðum.

**Dreyta, vansæld og
einbeitingarskortur
eru allt hættumerki.**

**Börn vilja segja
frá ofbeldi sem
beitt er heima
hjá þeim**

**Brýnt að ræða
og tilkynna grun
tímanlega til
yfirmanna**

Lærðu meira

Sumt af því sem hér stendur byggir á ráðleggingum tveggja þaulreyndra sérfræðinga, barnasálfræðings og sérkennara (Raundalen og Schultz, 2008). Sumir kunna að vilja læra meira í þessum efnum, t.d. um hvernig á að byrja, fylgja eftir og enda svona umfjöllun. Hægt er að sækja námskeið eða lesa sér til um það, t.d. er á bókasafni Menntavísindasviðs Háskóla Íslands mikið efni. Netið er einnig notadrygt, þó að þar eins og annars staðar þurfi að nota *aðeins* traustar heimildir.

Börnin þekkja til ofbeldis

Mikilvægt er að kennarar ræði við börn um ofbeldi af ýmsu tagi, því að börn heyra talsvert um það á netinu, í fjölmiðlum og daglegu lífi og hafa skoðanir á því (Guðrún Kristinsdóttir, o.fl., 2014). Munum að sum börn reyna að segja frá ofbeldinu og kvarta yfir því að ekki hafi verið hlustað á þau.

Aftur í handbókinni er sérstakur kafli um viðtöl við börn sem getur gagnast í þessu sambandi.

Ýmis svör við spurningunni um hvernig kennarar geta talað við börn um ofbeldi eiga við um aðrar gerðir illrar meðferðar á börnum.

4 EINELTI

Einelti hefur viðgengist frá ómunatíð en við erum orðin meðvitaðri um einkenni og alvarlegar afleiðingar þess. Einelti er oft dulið og sá sem fyrir því verður kennir sjálfum sér ósjaldan um og reynir að leynd því. Oft hefur eineltið viðgengist lengi þegar það uppgötvast, jafnvel árum saman.

Það sem við vitum í dag um einelti er að það er ekki eingöngu vandi einstakra aðila. Einelti fjallar um þá menningu sem er til staðar í viðkomandi hópi. Þess vegna verður alltaf að líta á heildina og hlutverk allra í þeirri menningu sem er til staðar. Rannsóknir hafa sýnt að einelti hefur mikil áhrif á líðan allra, líka þeirra sem standa hjá án þess að taka beinan þátt (Menntamálastofnun, 2022). Almenn er einelti því talið flókið félagslegt vandamál fremur en einstaklingsbundið og álitnið að það byggji á ótraustum félagslegum tengslum, gildum og samskiptamynstri hópsins (Dansk Center for Undervisningsmiljø, 2014) enda sýna sænskar niðurstöður Skolverket (2011) að þar sem skólabragurinn er góður mælist einelti minna en annars staðar.

Skoða þarf áhrif á mörgum sviðum til að skilja það ofbeldi sem felst í einelti (Hong, o.fl. 2011). Það er að sjálfsögðu hvorki nýtt vandamál né bundið við skóla, sem dæmi má nefna að í Heimsljósi lýsir Halldór Laxness (1937) því hvernig Ljósvíkingurinn stendur einn og varnarlaus frammi fyrir miskunnarleysi heimsins og kennir sjálfum sér um.

Einelti er flókið félagslegt vandamál fremur en vandamál einstaklinga og hefur alvarlegar afleiðingar í för með sér

HYVERNIG BIRTIST EINELTI?

4.1

Einelti getur birst á ýmsan hátt, svo sem svipbrigði, glott, augnaráð, baktal, uppnefni, fliss, niðurlægjandi athugasemdir, afskiptaleysi, úti-lokun, skeytingarleysi um skoðanir, sögusagnir, lygar, þvinganir, líkams-meiddingar, skemmdir og þjófnaður á eigum. Í framhaldsskólum er einelti oft andlegt og félagslegt. Beitt er gríni, hunsun, höfnun, baktali, hótunum og óþægilegum og niðurlægjandi athugasemdum. Samskipta-tækni í ýmsum myndum er einnig mikið notuð (Arnheiður Gígja Guð-mundsdóttir o. fl., 2007). Einelti getur farið fram í beinum eða óbeinum samskiptum. Nánar verður fjallað um starfrænt einelti á öðrum stað í bókinni.

Einelti birtist í mörgum myndum

Þrír þættir þurfa að vera til staðar til að hægt sé að skilgreina atferli sem einelti

Erlendar rannsóknir á einelti í framhaldsskólum sýna að bæði börn og starfsfólk skóla beitir einelti og um fimmtí hluti nemenda taldi sig hafa orðið fyrir því af hendi kennara. Í sænskri rannsókn kom fram að algengasta formið var að kennarar gerðu grín að nemanda eða hæddu hann (El Khouri og Sundell, 2005). Í nýjum sænskum athugunum er aukið starfsálag kennara tengt við að þeir bregðist nú síður við einelti gegn nemendum. Rannsakendur segjast geta rakið hvernig skólastjórnun virkar frá þeirri stundu að nemandi segist beittur einelti. Höfundar leggja áherslu á þátt skólastjórnunar í að styðja við kennara í vinnu gegn einelti og segja að slíkur stuðningur bæti líðan nemenda (Rajaled, o. fl. 2020).

Í 3. gr. reglugerðar nr. 1009/2015 er að finna skilgreiningu á einelti á vinnustöðum en styðjast má við sömu skilgreiningu fyrir skóla enda er ekki um aðra lagalega skilgreiningu að ræða.

Samkvæmt reglugerðinni þurfa eftirtalin atriði að koma til svo háttsemin teljist vera einelti:

1. Hegðunin er meiðandi, særandi eða niðurlægjandi fyrir þann sem fyrir henni verður og er til þess fallin að mismuna, ógna, útiloka og valda vanlíðan hjá þeim sem hegðunin beinist að.

2. Viðkomandi á erfitt með að verjast.
3. Hegðunin þarf að vera síendurtekin og standa yfir í einhvern tíma, [viku eða lengur].

Þetta má aldrei skilja sem svo að atferlið sé ekki aðfinnsluvert nema því aðeins að öll atriðin séu til staðar.

Enda þótt eineltið birtist á ýmsan hátt er meðvitaður eða ómeðvitaður tilgangur venjulega sá að útiloka, niðurlægja, særa og/eða meiða þann sem fyrir eineltinu verður. Ekki er alltaf auðvelt að greina á milli stríðni og eineltis. Þeir sem stríða halda því oft fram að þetta sé bara grín. Reynslan hefur sýnt að einelti byrjar oft með neikvæðri stríðni. Þess vegna er mikilvægt að vera vakandi fyrir stríðni og tala við barnið sem fyrir henni verður til að kanna áhrifin (Høiby, 2009).

Stríðni hættir að vera skemmtileg þegar hún einkennist ekki lengur af því að vera:

- gagnkvæm, vingarleg eða skemmtileg fyrir báða aðila
- bundin við einstaka atburði eða aðstæður
- almenn, heldur beint að einum eða fleiri einstaklingum í hópnum

(Dansk center for undervisningsmiljø, 2021).

Ástandið verður sérstaklega alvarlegt þegar útilokun á ákveðnum einstaklingum eða hópum er það eina sem sameinar hópa, til dæmis bekkjardeildir.

HVERJIR VERÐA FYRIR EINELTI?

4.2

Ýmsir hafa reynt að greina hvað einkennir börn sem verða fyrir einelti og þau sem beita því. Með því er athyglinni á vissan hátt beint að einstökum börnum og frá ábyrgð hinna fullorðnu en eins og fram hefur komið eru sterk tengsl milli skólabrags og tíðni eineltis í skólum (Skolverket, 2011). Það má einnig benda á að um það bil helmingur barna sem tengjast eineltismálum ýmist leggur aðra í einelti eða verður fyrir því sjálfur (Aðalritari Sameinuðu þjóðanna, 2006). Aðgerðir gegn einelti þurfa því fyrst og fremst að beinast að skólanum sem samfélagi fremur en að einstökum börnum, þó að það losi skólann ekki undan því að sinna börnum sem þurfa sérstakan stuðning. Með viðhorfi sínu, framkomu og væntingum gefur starfsfólk skóla tóninn og eru nemendum fyrirmyndir.

Ekki má gleymast að styðja sérstaklega við börn sem sýna árásgirni en slík hegðun kemur oft fyrst fram í leikskóla (Alsaker og Valkanover, 2001). Þar ætti strax að grípa inn og finna betri farveg fyrir hegðun barnsins og hjálpa því að komast út úr erfiðu samskiptamynstri.

Ýmsir þættir geta haft áhrif í þessu sambandi. Þrátt fyrir að meginreglan ætti að vera sú að líta á einelti sem vandamál hópsins eru vísbendingar um fylgni milli eineltis og þess að eiga annað móðurmál en íslensku, að búa ekki hjá foreldrum sínum og að vera búsettur í dreifbýli (Garmy, o.fl. 2018). Þar sem samfélag okkar hefur breyst með hækkandi hlutfalli fólks af öðrum uppruna en íslenskum, eins og fjallað er um í kaflanum um fordóma, þarf meðal annars að skoða slíkar niðurstöður í ljósi jaðarsetningar. Ekki er þar með fullyrt um áhrif slíkra þátta.

Skilningur á því hvort árangur hafi orðið af vinnu gegn einelti í grunn-skólum á Íslandi er vafalaust mismunandi enda getur verið erfitt að fullyrða um hversu algengt einelti er þar sem skilgreiningar eru mismunandi og rannsóknaraðferðir ólíkar.

Sterk tengsl eru milli skólabrags og tíðni eineltis

FORELDRAR OG VIÐBRÖGÐ VIÐ EINELTI

4.3

Flestir kennarar sem hafa þurft að takast á við eineltismál vita að þar geta samskiptin við foreldra skipt sköpum. Þegar einelti á sér stað í skóla hafa foreldrar litlar forsendur til að þekkja til málsins nema í gegnum börn sín. Mikil ábyrgð hvílir því á kennara barnsins eða þeim sem hafa umsjón með eineltismálum að upplýsa foreldrana um leið og grunur um einelti vaknar. Hér er bæði átt við foreldra barnsins sem talið er verða fyrir eineltinu og þess eða þeirra sem grunaðir eru um að standa fyrir því.

Foreldrar sem Lilja Björg Ingibergsdóttir (2018) ræddi við í rannsókn sinni voru sammála um að skólinn tæki ekki á eineltismálum barna þeirra.²³ Upplifun sumra var að ýjað væri að því að þeir gerðu meira úr hlutunum en tilefni væri til. Gefið væri í skyn að eitthvað væri að börnunum sjálfum, þau væru ofur viðkvæm og ekki nógu hörð af sér. Vandamálið lægi því hjá þeim. Þessar niðurstöður eru í samræmi við erlendar rannsóknir sem hafa bent til þess að kennarar eigi það til að kenna þeim um eineltið sem fyrir því verða (Sawyer o.fl., 2011).

23 Um var að ræða litlið úrtak og þess vegna er ekki hægt að alhæfa á grundvelli rannsóknarinnar.

Í rannsókn Lilju Bjargar (2018) kemur fram að meirihluti foreldranna fór í vörn, þegar rætt var við þá. Að mati þátttakenda í rannsókninni afneituðu flestir þessara foreldra vandanum og höfðu samstarfi um lausn hans og skólinn reyndist undantekningalaust neyðarlega gagnslaus.

Þessar niðurstöður sýna á afgerandi hátt hversu flókið það getur reynst að leysa eineltismál. Eðlilega eru hér miklar tilfinningar á ferð hjá foreldrum beggja barna, barnsins sem verður fyrir einelti og foreldrum þess sem ásökunin beinist að. Það er sársaukafullt fyrir foreldra að horfa á eftir barninu sínu í skólann þegar þeir telja sig ekki geta treyst starfsfólkinu fyrir velferð þess. Málið getur líka reynst mikil áskorun fyrir kennara sem þarf að bera hag allra nemenda sinna fyrir brjósti og forðast að taka þarfir eins fram yfir annan.

Hér er lykilatriðið traust sem skólinn og sérhver kennari þarf að ávinna sér frá upphafi og áður en vandinn verður til. Í slíku trausti felst að foreldrar séu sannfærðir um að starfsfólki skólans sé annað um börn þeirra og sýni þeim öllum umhyggju og ekki síst þegar á móti blæs. Formið á skilaboðum kennarans getur skipt sköpum um viðbrögð foreldra og barns. Upplýsingar til foreldra um einelti barns ásamt með tillögu um samvinnu um bætt samskipti og stuðning er mun líklegri til árangurs en tilkynning um að barnið beiti einelti. Það er þannig mun jákvæðara fyrir foreldra að heyra að barnið þeirra þurfi aðstoð en að heyra að það sé komið með stimpilinn *gerandi*. Nauðsynlegt er líka að kennari geri ekki lítið úr áhyggjum foreldra, hver sem skoðun þeirra kann að vera. Áhyggjurnar eru raunverulegar og ef foreldrar upplifa að þeim sé hafnað þá hverfur traustið.

Því fylgir jafnan mikil áskorun að leysa eineltismál en líkurnar á lausnum eru mestar þegar kennarar, foreldrar og barnið vinna saman, hvoru megin borðsins sem þau eru. Þá er nauðsynlegt að upplýsingar milli skóla og heimilis séu í föstum farvegi, að kennari, foreldrar og barn tali, hlusti og taki ákvarðanir saman. Fagna þarf því sem gengur vel og gleðjast yfir hverju jákvæðu skrefi, án þess að líta fram hjá hinu.

Loks er mikilvægt að fylgja eineltismálum vel eftir og tryggja að þau taki sig ekki upp aftur.

AÐ GREINA MILLI EINELTIS OG ANNARRA AÐSTÆÐNA

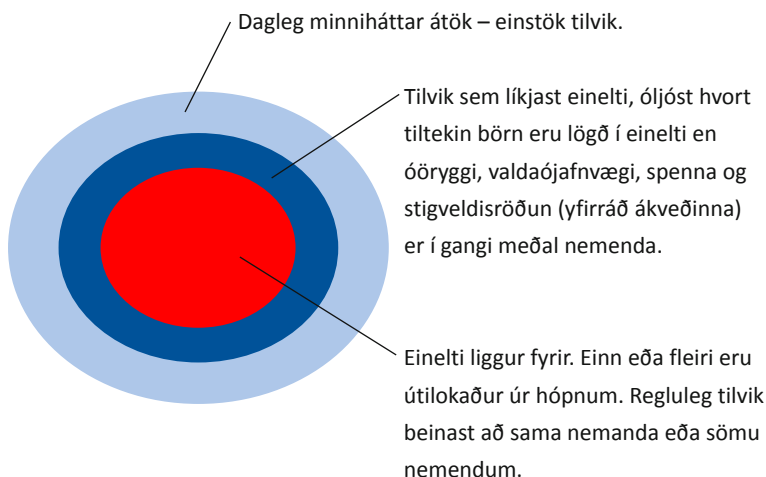
4.4

Eins og áður hefur komið fram snýst það að skilja einelti um fleira en að greina þá sem leggja í einelti og þá sem fyrir því verða. Það snýst um að greina mynstrið í hópnum, að líta á innbyrðis samskipti nemenda og stöðu þeirra. Einelti varðar allan hópinn og baráttan við einelti í skólanum fjallar að miklu leyti um að breyta samskiptum nemenda. Einelti snýst með öðrum orðum ekki um viðkvæma nemendur heldur um nemendur sem eru gerðir viðkvæmir í samfélaginu sem þeir tilheyra.

Dæmi um hættumerki í hópnum er þegar:

- stríðnin er ekki skemmtileg
- erfitt er að finna lausnir á ágreiningsmálum
- einhverjir eru skipulega útilokaðir
- öryggi skortir í hópnum og ekkert jákvætt sameinar hann
- umburðarlyndi er takmarkað
- samkennd er ekki til staðar
- ójafnvægi er í félagslegri stöðu innan hópsins
- einmana nemendur eru í hópnum.

Myndin hér fyrir neðan sýnir mörkin milli venjulegra daglegra samskipta (ysti hringur); aðstæðna sem líkjast einelti (miðhringur); yfir í eineltistilvik (innsti hringur). Verklagsreglur (eineltsáætlun) skóla ætti að virkja áður en samskipti nemenda hafa þróast yfir í miðhringinn.

Heimild: (Dansk center for undervisningsmiljø, 2021)

Vert er að vekja athygli á vefjum sem fjalla um leiðir til að fást við einelti og samskiptavanda í skólum.

[Gátlisti](#) um gerð áætlana gegn einelti er á heimasíðu Skóla- og frístunda- sviðs Reykjavíkurborgar.

Hjá Menntamálastofnun er vefur er kallast [Stöndum saman!](#) Þar er að finna efni um hvert sé best að leita eftir upplýsingum ef grunur leikur á einelti.

Heimili og skóli gerði í samvinnu við Vöndu Sigurgeirsdóttur fyrrum lektors við HÍ Handbók um einelti og vináttufærni. [Handbók um einelti.](#)

Á vef Barnaheilla má finna verkefnið [Vinátta](#). Verkefnið er einkum ætlað leikskólum og fyrstu bekkjum grunnskólans og byggir á rannsóknum á aðgerðum gegn einelti. [Verkefnið vinátta.](#)

Íslensk myndbönd um einelti eru aðgengileg á menntastefnuvef skóla- og frístundasviðs Reykjavíkur. [Einelti myndbönd.](#)

Í kjölfar skýrslunnar Geðfræðsla í grunnskólum Reykjavíkur (maí 2108) tók Guðrún Gísladóttir saman fræðsluefni um geðfræðslu og forvarnir á grunnskólastigi. Mörg þessara verkefna henta vel til að efla forvarnir gegn einelti. [Geðfræðsla í grunnskólum – tillögur að kennslu- og fræðsluefni](#)

5 STAFRÆNT OFBELDI

Í þessum kafla er vísað í niðurstöður könnunar Fjölmiðlanefndar og Menntavísindastofnunar HÍ sem fram fór árið 2021. Fyrirlögn könnunarinnar var rafræn með slembivöldu úrtaki skólanema á aldrinum 9–18 ára. Alls tóku 5.911 nemendur þátt, þar af voru 4.802 grunnskólanemendur í 4.–10. bekk og 1.109 framhaldsskólanemendur

Ofbeldi finnur sér sífellt sér nýjan farveg og á síðustu árum virðist sem stafrænir miðlar verði æ algengari vettvangur ofbeldis af ýmsum toga. Hið stafræna umhverfi er í stöðugri þróun og netnotkun verður stærri hluti af lífi barna. Sú þróun skapar ný tækifæri fyrir börn en henni fylgir einnig aukin hættu á því að brotið sé gegn börnum og réttindum þeirra. Nú eiga næstum öll börn, eldri en 9 ára eigin farsíma, börn og ungmenni eru því orðin mun aðgengilegri en áður (Fjölmiðlanefnd og Menntavísindastofnun HÍ, 2022). Til eru þeir sem notfæra sér þessar breyttu aðstæður til að skaða börn og eru oft útsjónarsamir við að finna leiðir til þess.

Foreldrum og skólum ber að leiðbeina börnum um ábyrga notkun netsins og upplýsingatækni og þær hættur sem þar geta leynst

Þær hættur sem börnum er helst talin stafa ógn af felast í ýmis konar skaðvænlegu efni, s.s. klámfengnum og kynferðislegum athugasemdum. Einnig er um að ræða skaðleg samskipti, s.s. ofbeldi, hatursorðræðu og hótanir, stafrænt kynferðisofbeldi og villandi fréttir svonefndar falsfréttir.

SKAÐLEGT EFNI OG SAMSKIPTI

5.1

Með skaðlegu efni er átt við hvers kyns umfjöllun í máli eða myndum um ofbeldi, kynferðislegt efni eða annað sem er til þess fallið að valda hræðslu eða óhug. Einnig getur verið um að ræða áróður af ýmsum toga, auglýsingar eða aðra umfjöllun sem ýtir undir t.d. útlitslegar eða fordómafullar staðalímyndir.

Með skaðlegum samskiptum er átt við félagsleg samskipti sem hafa neikvæð áhrif á börn. Sem dæmi má nefna: Neteinelti, hótanir, stafrænt kynferðisofbeldi eða hatursorðræðu sem beinist gegn tilteknum einstaklingum eða hópum. Einnig getur verið um að ræða tjáningu einstaklinga sem ekki er sett fram í neikvæðum tilgangi en sem hefur óheillavænleg áhrif á aðra. Í dag getur hver sem er með aðgang að snjallsíma eða öðrum tækjum birt efni eins og texta eða mynd- og hljóðupptökur á netinu. Á mörgum samfélagsmiðlum er hægt að dreifa slíku efni í gegnum netspjall eða beint til tiltekkins notanda. Slíkt efni getur verið aðgengilegt áfram á netinu löngu eftir að það var birt og dreifst mun víðtækar en til stóð. Óhófleg skjánotkun getur einnig talist til neikvæðra stafrænna samskipta (Fjölmiðlanefnd og Menntavísindastofnun HÍ, 2022).

Mikinn hluta skaðvænlegs efnis og skaðlegra samskipta má skilgreina sem ofbeldi, þar er helst að nefna einelti, hatursskilaboð, hótanir, kynferðisofbeldi og dreifingu efnis sem veldur skaða. Allt of hátt hlutfall barna er á samfélagsmiðlum enda þótt þau hafi ekki aldur til. Þetta á sérstaklega við um stúlkur yngri en 12 ára sem eyða þar meira en þremur klukkustundum á dag en meira en helmingur stelpna í 7. bekk hefur fengið send ljót eða særandi skilaboð gegnum netið (Rannsóknir og greining, 2021).

Netorðin eru:

1. Allt sem þú gerir á netinu endurspeglar hver þú ert.
2. Góð samskipti eru jafn mikilvæg á netinu og annars staðar.
3. Ekki taka þátt í neinu sem þú veist ekki hvað er.
4. Mundu að þú skilur eftir þig stafræn spor á netinu.
5. Þú berð ábyrgð á því sem þú segir og gerir á netinu.

Heimild: saft.is

STAFRÆNT KYNFERÐISOFBELDI

5.2

Dreifing nektarmynda af börnum og ungmennum og beiðni um þær hefur valdið óhug en fjögur af hverjum tíu börnum í 8.–10. bekk hafa verið beðin um að senda af sér nektarmynd og rúmlega helmingur ungmenna á framhaldsskólaaldri. Á báðum skólastigum er mun líklegra að stelpur fremur en strákar hafi fengið beiðni um að senda eða deila af sér nektarmynd (Fjölmíðlanefnd og Menntavísindastofnun HÍ, 2022). Samkvæmt upplýsingum á vef Barna- og fjölskyldustofu (2020) hefur orðið gríðarleg aukning á dreifingu stafræns kynferðisofbeldis gegn börnum á meðan kórónuveirufaraldurinn stóð sem hæst í Evrópu þar segir einnig að vísbendingar séu um að sama þróun hafi átt sér stað hér á landi. Kolbrún Hrunð Sigurgeirsdóttir verkefnastýra Jafnréttisskóla á skóla- og frístundasviði Reykjavíkurborgar segir í viðtali í febrúar 2022 að þegar litið sé til ábendinga um ofbeldi meðal barna og ungmenna í borginni hafi orðið mest aukning á stafrænu kynferðisofbeldi (Rásin, 25.1. 2022). Dæmi um það eru óumbeðnar nektarmyndir, dreifing á nektarmyndum, suð um að fá sendar slíkar myndir og jafnvel er þvingunum og hótunum beitt til að fá sendar fleiri myndir eða grófari. Einnig kemur fyrir að fólsoðu myndefni sé dreift á stafrænum vettvangi, bæði með myndum og texta.

Nokkuð virðist vera um að erlendir aðilar óski eftir nektarmyndum af íslenskum ungmennum. Þeir komast í kynni við unglingana í gegnum spjallþræði á samfélagsmiðlum. Einnig er það nokkuð algengt að full-orðnir íslenskir karlar óski eftir slíkum myndum og færst hefur í vöxt að þeir bjóði unglingum fé í skiptum fyrir kynferðislegar myndir. Yfir 60% stelpna í 10. bekk hafa fengið beiðni um að senda af sér nektarmynd. Um 5% stúlkna í 9. bekk og sama hlutfall stúlkna í 10. bekk á Íslandi viðurkenndu að hafa selt af sér nektarmynd (Rannsóknir og greining, 2021). Dæmi eru um að myndir af íslenskum börnum, aðallega stúlkum

hafi verið birtar á erlendum klámsíðum. Bent skal á að dreifing á nektar- myndum varðar við brot á lögum um kynferðislega friðhelgi (nr. 8/2021).

Það eru ekki aðeins fullorðnir einstaklingar sem dreifa kynferðislegu myndefni af börnum, heldur gera jafnaldrar þeirra það líka. Dæmi er frá Danmörku um að nærri þúsund einstaklingum hafi verið birt ákæra fyrir að dreifa þannig myndbandi (Stjórnarráð Íslands, 2020).

**Mjög auðvelt er
að missa stjórn
á aðstæðum þegar
viðkvæmt myndefni
og netið eru
annars vegar**

Börn og ungmenni fá einnig sendar kynferðislegar athugasemdir gegnum netið. Tæplega 20% nemenda í 8.–10. bekk sagðist hafa fengið kynferðis- leg skilaboð á netinu árið 2020. Hlutfallið meðal framhaldsskólanema er heldur hærra eða 29%. Um helmingi þátttakenda í viðtækri rannsókn frá 2022 sagðist vera sama um þessi skilaboð en um það bil þriðjungur fannst þau vera viðbjóðsleg og hluti þeirra fann fyrir hræðslu, það átti frekar við um stelpur en stráka. (Fjölmíðlanefnd og Menntavísindastofnun HÍ, 2022.) Ekki var leitað svara hjá yngri börnum við þessari spurningu.

OFBELDI, HATURSORÐRÆÐA OG HÓTANIR

5.3

Árið 2020 hafði tæplegar þriðjungur 13–18 ára ungmenna séð umræður um ógnvekjandi eða ofbeldisfullar myndir þar sem verið er að meiða manneskjur eða dýr og næstum tvö af hverjum tíu börnum á unglinga- stigi höfðu séð umræðu um hvernig hægt væri að skaða sig (Fjölmíðla- nefnd og Menntavísindastofnun HÍ, 2022). Hættan sem stafar af efni af þessum toga felst m.a. í því að ofbeldishegðunina má túlka sem eðlilega og þannig sé jafnvel hvatt til hennar.

Hugtökin hatursorðræða eða hatursáróður/hatursskilaboð koma oft fyrir í umfjöllun um stafrænt efni. Hatursorðræða er öfgakennd birting staðalmynda sem sýnir einstaklingnum óvirðingu og er liður í að svipta viðkomandi mennskunni. Það er mun auðveldara um vik að ráðast gegn þeim sem búið er að afmennska (Mannréttindaskrifstofa Íslands, 2013). Með hatursorðræðu er fólk hótað, það sært eða lítilsvirt á grundvelli fötlunar, kynþáttar, litarhafts, trúar, uppruna, kynhneigðar, kynvitundar o.fl. Hatursorðræða getur haft mjög alvarlegar afleiðingar. Hún á þátt í að kynda undir ofbeldi gegn minnihlutahópum svo sem fötluðu fólki, innflytjendum, hinsegin fólki, fólki með ákveðnar trúar- eða stjórnmála- skoðanir o.fl. Hatursorðræða getur endað með hörmungum, eins og sagan sýnir. Sökum þess þykir hatursáróður svo alvarlegur að réttlætánlegt er að takmarka tjáningarfrelsi til að koma í veg fyrir hann.

Nálægt 20% barna í 8.–10. bekk höfðu séð hatursskilaboð sem beindust að einstaklingum eða hópum og áætlun um slagsmál. Hlutfallið var heldur hærra meðal framhaldsskólanemenda. Nær tveir af hverjum tíu nemenda í 8.–10. bekk höfðu séð umræður um að skaða sig (Fjölmíðlanefnd og Menntavísindastofnun HÍ, 2022). Sjálfskaði er túlkaður sem ofbeldi gegn eigin persónu.

Milli 20 og 30% nemenda í 4. bekk og í eldri árgöngum grunnskóla hafa á undanförunni ári sagst hafa upplifað að einhver skrifaði ljótar athugasemdir um þá á netinu, á samfélagsmiðlum eða í tölvuleikjum. Eilítið færri segjast hafa upplifað að einhver hafi verið vondur við þá eða lagt þá í einelti á netinu, í farsíma eða leik. Einum af hverjum fjórum strákum á unglingastigi eða í framhaldsskóla hefur verið hótað á netinu, í símanum eða tölvuleikjum. Hlutfallið er heldur lægra í 4.–7. bekk. Stelpur verða síður fyrir þess konar hótunum í öllum aldurshópum (Fjölmíðlanefnd og Menntavísindastofnun HÍ, 2022). Niðurstöður Rannsóknar og greininga (2021) sýna aftur á móti að fleiri stelpur á miðstigi hafi fengið send særandi og ljót skilaboð á netinu en strákar.

KLÁM OG KYNFERÐISLEGAR ATHUGASEMDIR

5.4

Klám er meðal þess netefnis sem börn og ungmenni hafa greiddan aðgang að. Börn eru oft afar ung þegar þau sjá klám í fyrsta sinn því að það birtist gjarnan óumbeðið þegar þau eru á netinu, t.d. á leikjasiðum, á leitarsíðum o.fl. Fjögur af hverjum tíu börnum í 8.–10. bekk segjast hafa horft á klám á netinu en 7 af hverjum 10 í framhaldsskólum Tvöfalt fleiri strákar en stelpur horfa á klám (Fjölmíðlanefnd og Menntavísindastofnun HÍ, 2022). Afar líklegt má telja að hluti þessara barna hafi byrjað að sjá klám áður en þau koma í 8. bekk. Hlutfall stráka í 8. til 10. bekk sem skoða klám á netinu eykst hratt. Þannig horfa sjö strákar í 8. bekk á klám 3–5 sinnum í viku en tuttugu og einn strákur í 10. bekk horfir á sama magn. Mikill munur er á því hvort börn horfi á klám eða séu reglulegir neytendur kláms, meira en helmingur stráka í 10. bekk (55%) telst vera reglulegur neytandi að klámi og horfir þannig einu sinni í viku til nokkrum sinnum á dag á klám (Rannsóknir og greining, 2021). Leiða má að því líkum að áhorf barna og ungmenna á klám, einkum reglulegt áhorf, geti haft mikil áhrif á viðhorf og hugmyndir þeirra um kynlíf og náin sambönd, ekki síst þegar um ofbeldisfullt klám er að ræða.

Um helmingur þátttakenda sem fengu kynferðislegar athugasemdir á netinu svaraði því að þeim hefði verið sama þegar þeir voru beðnir um

að lýsa upplifun sinni af því. Þriðjungir nemenda í 8.-10. bekk fannst viðbjóðslegt að fá slík skilaboð og 11% til viðbótar sögðust hafa fundið fyrir hræðslu. Strákar eru hins vegar mun líklegri til að finnast kynferðislegar athugasemdir á netinu spennandi og/eða „líka“ við þær, sérstaklega strákum í framhaldsskóla. Um þriðjungur stráka (34%) merkir við að líka við þær en aðeins 3% stelpna. (Fjölmiðlanefnd og Menntavísindastofnun HÍ, 2022).

FALSFRÉTTIR

5.5

Falsfréttir er hugtak sem er oft notað um efni sem hefur á sér yfirbragð fréttar en er að hluta eða í heild uppspuni. Að auki er mikilvægum upplýsingum stundum sleppt til að sýna einhliða mynd af viðfangsefninu. Oft er röngum og misvísandi upplýsingum dreift af ásetningi. Tilgangurinn getur verið að græða peninga, svindla, hafa áhrif á pólitískar skoðanir eða skapa ósætti í samfélaginu (Fjölmiðlanefnd.is, án ártals). Með ósætti í samfélaginu getur m.a. verið átt við óréttmætar ásakanir eða fullyrðingar sem ala á tortryggni eða reiði gagnvart tilteknum einstaklingum, hópum eða aðgerðum.

**Miðlalæsi gerir
notendum
fjölbreyttra miðla
kleift að nýta sér
þá á öruggan og
skilvirkan hátt**

Ef marka má svör nemendanna er mikið um falsfréttir á netinu en rúmlega helmingur grunnskólanemenda í 8.-10. bekk taldi sig hafa séð falsfréttir á netinu sl. ár og enn fleiri þeirra sem eru framhaldsskólum. Falsfréttir eru oft vandlega dulbúnar m.a. sem staðreyndir eða vísindi. Þannig má ætla að meira sé um falsfréttir en þátttakendur höfðu komið auga á.

LEIÐSÖGN BARNNA Í STAFRÆNUM HEIMI

5.6

Börn hafa sérstaka þörf fyrir leiðsögn í stafrænu umhverfi og vernd gegn skaðvænlegu efni. Börn eiga eftir að þróa að fullu gagnrýna hugsun og eru því móttækilegri fyrir ýmiss konar boðskap og upplýsingum. Því ber að taka sérstakt tillit til barna þegar um er að ræða gagnvirka og stafræna vöru eða þjónustu. Þetta á t.d. við um þegar notkun er háð því að börn gefi upp viðkvæmar persónuupplýsingar eða sendi ljósmyndir af sér. Við mat á því hvort efni geti haft skaðvænleg áhrif þarf að líta til tilfinningalegs og vitsmunalegs þroska barna sem tekur stöðugum breytingum. Með auknum aldri og þroska barna eykst geta þeirra til

að leggja mat á áhættu og skilja afleiðingar gjörða sinna. Yngri börn geta átt í erfiðleikum með að skilja afleiðingar þess að birta myndir eða viðkvæmar persónuupplýsingar um þau sjálf eða aðra. Í ljósi þess að stafrænt ofbeldi tengist oft kynlífshegðun er nauðsynlegt að kynfræðsla taki mið af þeim aðstæðum og hættum sem skapast í stafrænum heimi.

Barnaréttarnefnd Sameinuðu þjóðanna hefur gefið út leiðbeiningar um réttindi barna í stafrænu umhverfi. Þar er fjallað um atriði sem aðildarríki barnasáttmálans þurfa að gæta að til þess að uppfylla skuldbindingar sínar samkvæmt honum. Barnaréttarnefndin áréttar sérstaklega mikilvægi þess að foreldrar og fagfólk sem vinnur með börnum fái viðeigandi fræðslu og þjálfun.

MIÐLALÆSI

5.7

Á Íslandi hefur aukin áhersla verið lögð á að efla stafrænt læsi barna. Í menntastefnu fyrir árin 2021–2030 er talað um fimm stöðir sem styðja eigi við gildi hennar. Ein af þessum stöðum er hæfni fyrir framtíðina þar sem leggja á áherslu á stafræna tilveru nemenda. Miðlalæsi er ein öflugasta vörnin gegn stafrænu ofbeldi. (Fjölmiðlanefnd, 2021)

Með markvissri kennslu í miðlalæsi stuðlar skólinn að öruggari netnotkun barna. Viða um hinn vestræna heim er lögð rík áhersla á að kenna börnum að vera læs á miðla, þar á meðal netið. Hugtakið miðlalæsi vísar til færni, þekkingar og skilnings sem gerir notendum kleift að nýta sér miðla á öruggan og skilvirkan hátt. Það felst ekki síst í því að efla með þeim gagnrýna hugsun og kenna þeim að vera ábyrgir notendur og samfélagsþegnar. Markmiðið er að börn læri að skilja hvað liggur að baki fjölmiðla- og netefni hver setji efnið fram, á hverju hann/hún byggir fullyrðingar sínar, eftir hverju hann/hún sækist með því og hverjir séu hagsmunir viðkomandi. Eftirfarandi er dæmi um markmið miðlalæsis:

- Að börn læri að greina áhrif miðla, meðal annars auglýsinga á mótun samfélagsins, t.d. áhrif á staðalmyndir kynjanna. Hvernig birtast konur og karlar í auglýsingum, hver er munurinn og hvaða skilaboðum er komið á framfæri?
- Að börn læri um þá ábyrgð sem felst í því að setja efni á netið. Hvaða lög gilda um það? Hvað verður um efni sem sett er á netið? Hvaða áhrif getur það haft?

- Að börn geri sér ljóst hvers vegna er varasamt að treysta ókunnugu fólki á netinu.
- Að börn viti að svokallaðir algóritmar sjá um að raða og flokka niðurstöðurnar til þess að auka líkurnar á því að við finnum það sem við leitum að. Algóritmar byggja m.a. á því sem við höfum áður skoðað, lesið og deilt á netinu.
- Að börn geri sér ljóst að algóritmar eru ekki hlutlaus verkfæri heldur forritaðir í ákveðnum tilgangi og þeim er ætlað að hafa tiltekin áhrif.

BÖRN OG UNGMENNI SEM VERÐA FYRIR STAFRÆNU OFBELDI

5.8

Enda þótt miðlalæsi barna geti verið mikilvæg forvörn gegn stafrænu ofbeldi þurfa foreldrar, kennarar og aðrir sem taka þátt í menntun og uppeldi barna og ungmenna, að halda vöku sinni, vera til staðar og grípa inn í þegar á þarf að halda. Gera má ráð fyrir að áhrifum stafræns ofbeldis svipi til áhrifa annarskonar ofbeldis. Að miklu leyti má því styðjast við leiðbeiningar um viðbrögð við ofbeldi sem eru í þessari bók. Það getur flækt málin þegar sá sem beitir ofbeldinu og sá sem fyrir því verður eru ekki í sama skóla og því getur reynst flókið að ná til þess sem ofbeldinu beitir. Jafnvel getur verið um fullorðna einstaklinga að ræða. Þegar það á við þarf, í samráði við foreldra, að leita aðstoðar utanaðkomandi sérfræðinga einkum hjá barnavernd, lögreglu og/eða skólaþjónustu.

Úrvinnsla stafræns kynferðisofbeldis getur verið vandasöm og tekið langan tíma því að myndefni, þegar um það ræðir, er oft í dreifingu og aðgengilegt á netinu í mörg ár og sá sem myndin er af veit aldrei hvar og hvenær myndirnar geta birst, í hvaða aðstæðum eða samhengi. Því er ekki ólíklegt að kvíði geti komið fram löngu eftir brot og fylgt þeim sem brotið var á í langan tíma. Mikilvægt er foreldrar og aðrir sem að uppeldi barnsins koma séu meðvitaðir um þessa ógn.

VERND BARNNA GEGN SKAÐLEGU MYNDEFNI

5.9

Ríkjum á Evrópska efnahagssvæðinu ber að stuðla að ábyrgri notkun barna og ungmenna á því sem snertir upplýsingasamfélagið og hvetja fjölmiðlaveitur, mynddeiliveitur og önnur netfyrirtæki til að berjast gegn

mismunun á grundvelli kyns, kynþáttar, trúar eða skoðana, fötlunar, aldurs eða kynhneigðar. Slík vernd þarf þó að taka mið af á tjáningarfrelsi. Einnig ber stjórnvöldum að leita leiða til að berjast gegn ólöglegri starfsemi sem getur skaðað börn og ungmenni.

Fjölmiðlanefnd hefur eftirlit með aðgengi barna að kvikmyndum, sjónvarpsþáttum og tölvuleikjum (Lög um eftirlit með aðgangi barna að kvikmyndum og tölvuleikjum, nr. 62, 2006). Samkvæmt lögum er bannað að sýna börnum undir lögaldri kvikmyndir, sjónvarpsefni og tölvuleiki sem ógna velferð þeirra. Þá er bönnuð sýning, sala og önnur dreifing á slíku efni til barna sem hafa ekki náð lögaldri. Samkvæmt lögnum skal meta kvikmyndir, sjónvarpsþætti og tölvuleiki sem ætlaðir eru til sýningar, sölu eða annarrar dreifingar hér á landi fyrir börn undir lögaldri með tilliti til hvort leyfa beri eða takmarka sýningu, notkun eða afhendingu þess við tiltekið aldursskeið. Sama gildir um stiklur sem dreift er með kvikmyndum og tölvuleikjum og kynningarefni fyrir kvikmyndir og tölvuleiki. Nánar má lesa um þetta á heimasíðu Fjölmiðlanefndar, www.fjolmidlanefnd.is.

GAGNLEGAR SLÓÐIR

5.10

[112 Netöryggi](#)

[Betra að segja en þegja – UNICEF](#)

[Börn og miðlanotkun](#)

[Miðlalæsi](#)

[Neteinelti](#)

[SAFT Fræðsluefni fyrir fagfólk](#)

[Samskipti á netinu](#)

[Spurðu áður en þú sendir.](#)

[Tökumst á við fordóma, neteinelti og hatusræðu](#)

[Þingsályktun um forvarnir meðal barna og ungmenna gegn kynferðislegu og kynbundnu ofbeldi og áreiti, ásamt áætlun um aðgerðir fyrir árin 2021–2025](#)

6 FORVARNIR Í SKÓLASTARFI

Forvörnum er oft skipt í þrjú stig þar sem hið fyrsta er almennar forvarnir sem miða að því að forða því að vandi komi upp. Mismunandi er hve víðtækt er litið á þetta. Til dæmis má segja að aðgerðir stjórnvalda sem draga úr örþingð ákveðinna hópa og menntastefna sem stuðlar að aukinni menntun barna og unglunga séu forvarnir. En almennt er forvarnarhugtakið ekki skilgreint svo vítt hér á landi.

Aðgerðir á fyrsta stigi beinast að almenningi án skilgreinds vanda. Í skólum felast þær í sívirkri skólustefnu, fræðslustarfi, kennslu og upplýsingum. Dæmi um slíkt eru starfs- og viðbragðsáætlanir um áföll og einelti, foreldrafræðsla, mannréttindakennsla, samskiptaþjálfun, vinaverkefni og foreldrasamstarf (Nanna Kristín Christiansen, 2011).

Þeir sem rannsakað hafa tilhögun forvarnarfræðslu telja að hún ætti að vera þáttur í skólanámskrá (Ellis, Stanley og Bell, 2006). Tryggja þurfi að skilaboðin séu ekki útvötnuð, svo sem að þeir sem annist fræðsluna séu ómyrkir í máli um bakgrunn vandans, t.d. að heimilisofbeldi byggist á

kynjamisrétti. Einnig sé nauðsyn að kennarar af báðum kynjum komi að fræðslunni.

Annars stigs forvarnir beinast að áhættuhópum sem eru taldir þurfa sérstakan stuðning, t.d. þar sem eru geðræn vandkvæði, ofneysla vímuefna, fátækt og fötlun. Þær miða að því að minnka líkur á skaða vegna slíkra aðstæðna. Slíkt fellur að hluta utan almenns skólastarfs en þó má nefna nemendavernd í grunnskólum. Í reglugerð um nemendaverndarráð grunnskóla segir meðal annars:

Í 17. gr. reglugerðar um sérfræðiþjónustu sveitarfélaga við leik- og grunnskóla og nemendaverndarráð í grunnskólum nr. 584/2010 segir:

Hlutverk nemendaverndarráðs er að samræma skipulag og framkvæmd þjónustu við nemendur varðandi skólaheilsugæslu, náms- og starfsráðgjöf og sérfræðiþjónustu og vera skólastjóra til aðstoðar um framkvæmd áætlana um sérstaka aðstoð við nemendur. Samstarfið getur verið bæði vegna einstakra nemenda og forvarnarstarf.

Annars stigs forvarnir eru hópastarf, ráðgjöf og leiðsögn um persónuleg vandamál og stuðningur af ýmsu tagi. Stuðnings við nemendur er sérstaklega þörf þegar breytingar verða á lífi þeirra, t.d. búsetuflutningar og ýmis áföll, eða þegar þau búa við einhverja sérstöðu. Foreldrasamstarf og tilvísun á fagaðila utan skóla getur líka verið annars stigs forvörn. Hér á landi er annars stigs forvörn einnig oft innan vébanda félagasamtaka eða í opinberri þjónustu.

Á þriðja stigi forvarna er komin til meðferð eða bein inngríp til að hafa áhrif á neikvæðar afleiðingar vanda sem einstaklingar eða hópar eiga við að etja, svo sem vegna vanrækslu, ofbeldis eða sjúkdóma. Í skóla ætti þá að hafa farið fram skráning, frumgreining, tilkynning eða tilvísun á sérfræðiráðgjöf. Eftirfylgd skólans felst í því að styðja við skólagöngu nemandans. Á þessu stigi er yfirleitt um að ræða samstarf marga innan og utan skóla. Það fer fram á meðferðar- og þjónustustofnunum, með stuðningi í heimahúsum og á vistheimilum.

**Fyrsta stig forvarna
beinist að almenn-
ingi án skilgreinds
vanda, annað stig
að áhættuhópum
og þriðja stig felst
í meðferð eða
inngrípi**

Starf nemenda- verndarráða er dæmi um annars stigs forvörn

Eins og sást hér að framan ná forvarnir yfir marga þætti. Í víðasta skilningi felur gott uppeldisstarf í sér raunhæfar forvarnir. Langtímarannsóknir sem meðal annars ná til seiglu barna²⁴ hafa sýnt að ýmsir fagmenn, svo sem kennarar og íþróttþjálfarar, geta verið börnum mikilvægar fyrirmyndir.

Þannig getur áhugi þeirra, hvatning og viðbrögð ótvírætt orðið börnum til góðs (Ungar, 2011). Eðlilegt er að skólinn láti fyrst reyna á eigin bjargir enda er starfsfólk oft sérfrótt um þær bjargir sem nota má til að leita úrlausna. Ef skóli glímir við mörg vandamál, sem virðast vera einstaklingsbundin, getur verið vert að leita að orsökum innan skólans (Baquedano-López, Alexander og Hernandez, 2013). Rannsóknir sýna ótvíræða fylgni milli námsárangurs, líðanar og jákvæðs andrúmslofts í skóla, þar sem góður skólabragur og öflugt samstarf heimila og skóla leiðir til færri vandamála. Þetta snýst einnig um það hvernig beita þarf „sértækri uppeldisfræði“ (e. extraordinary pedagogies), þ.e. aðlaga kennslu að jaðarhópum nemenda t.d. vegna fátæktar og mismununar, vegna fötlunar eða uppruna (Faltis og Abedi, 2013). En stundum hefur hvorki skóli né skólayfirvöld tiltækar úrlausnir. Samfélagið hefur komið upp ýmsum öðrum úrræðum í þessu efni, svo sem sérfræðiþjónustu sveitarfélaga vegna grunnskóla og leikskóla og í framhaldsskólum starfa námsráðgjafar og stundum einnig sálfræðingar.

Segja má að möguleikar og ábyrgð skólans í tengslum við forvarnir felist í því:

- Að skapa nemendum öruggt umhverfi.
- Að efla lýðræði, mannréttindi og jafnrétti og stuðla að heilbrigði og vellíðan nemenda.
- Að sýna öllum nemendum umhyggju.
- Að setja mál í viðeigandi farveg þegar þess er þörf.

24 Seigla (e. resiliency) er hæfileiki til að ná sér aftur eftir áföll eða erfiðleika þrátt fyrir augljóst andstreymi.

Samkvæmt gildandi lögum um leik- og grunnskóla, aðalnámskrám beggja skólastiga frá 2011 og 17. gr. barnaverndarlaga nr. 80/2002 ber starfsfólki skóla að tryggja öllum börnum öruggt umhverfi og stuðla að velferð þeirra í samráði við foreldra.

Í Aðalnámskrá framhaldsskóla frá 2011 er lögð áhersla á kennsluhætti sem einkennast af virðingu fyrir einstaklingnum en með því móti er stuðlað að öryggi og velferð nemenda. Rannsóknir hafa sýnt að góður skólabragur er meginforsenda þess að nemendur búi við öruggt umhverfi í skólanum (Skolverket, 2011; AERA, 2013). Það er því eitt mikilvægasta verkefni kennara og annarra starfsmanna að stuðla að góðum skólabrag; með skólabrag er átt við það sem einkennir dæmigerð samskipti og gildi skólans, bæði skráð og óskráð.

Pestalozzi-verkefninu er ætlað að hrinda í framkvæmd menntaáætlun Evrópuráðsins en verkefnið gengur út frá því að forvarnir gegn ofbeldi felist í að aðilar skólasamfélagsins standi saman að uppbyggingu og viðhaldi góðs skóla- og bekkjarbrags. Sjá nánar [Pestalozzi-verkefnið](#).

Sameiginlegur skilningur þarf að ríkja á því hvað skuli einkenna skólabrag viðkomandi skóla.

Fylgni er á milli námsárangurs, líðanar og jákvæðs andrúmslofts í skóla

HEILDSTÆÐ NÁLGUN SKÓLANS

6.3

Í skóla sem vinnur markvisst gegn ofbeldi eru forvarnir samofnar skóla-námskrá og öllum námsgreinum. Skólastjórinn leiðir eflingu starfsfólksins með fræðslu, samræðu og þjálfun, enda á starfsfólkið að vera fyrirmyndir nemenda, ekki aðeins með því að segja þeim hvernig sé rétt að haga sér heldur með því að sýna þeim það í verki í öllum samskiptum og um-ræðum. Nauðsynlegt er að allt starfsfólk njóti þessarar fræðslu og viti hvernig á að bregðast við ef það verður vart við ofbeldi eða ef nemandi leitar til þess með upplýsingar um ofbeldi, því barn getur allt eins sagt stuðningsfulltrúa eða starfsmanni í mötuneyti frá ofbeldi sem það býr við eins og umsjónarkennara. Markmiðið er heildstæð vinnubrögð og skýrir verkferlar sem allir þekkja og fylgja. Ábyrgð allra þarf að vera ljós og hvert þeir geta leitað eftir ráðgjöf.

**Eitt mikilvægasta
verkefni kennara og
annars starfsfólks
skóla er að stuðla að
góðum skólabrag**

**Skólastjóri leiðir
eflingu starfsfólks
í markvissum
forvörnum
gegn ofbeldi.
Umhyggjuhlutverk
kennara og skóla**

Margt skólafólk leggur áherslu á umhyggjuhlutverk skólans og telja umhyggjuna vera meginviðfangsefni hans. Með umhyggju er átt við að þörfum barnsins sé mætt á heildrænan hátt (Noddings, 1984). Hlutverk kennarans er með öðrum orðum viðtækara en kennsla námsgreina. Oft hafa kennarar meiri áhrif á nemendur en þeir gera sér ljóst. Gilligan (1998) benti á að kennarinn geti gegnt sérstaklega mikilvægu hlutverki gagnvart þeim börnum sem eiga við margvíslegan vanda að glíma í einkalífi sínu, t.d. börnum sem búa við ofbeldi heima fyrir. Að hans mati skiptir það oft sköpum að þessi börn treysti kennara sínum og að hann sýni þeim umhyggju. Stundum er skólinn eini griðastaður barns og kennarinn eini fullorðni einstaklingurinn fyrir utan heimilið sem barnið er í reglulegum samskiptum við yfir langt tímabil. Vegna reynslu sinnar í starfi með börnum er hann í betri aðstöðu en flestir aðrir til að greina vísbendingar um vanlíðan nemanda og getur því gripið til viðeigandi ráðstafana.

Nordahl (2002) vekur athygli á því að nemandi hafi ekki verið lengi í skóla þegar hann gerir sér ljóst hvaða álit kennarinn hefur á honum. Aðrir nemendur í bekknum verða fyrir áhrifum af viðhorfi kennarans til einstakra barna. Með neikvæðu viðhorfi eða litlum væntingum getur kennarinn ómeðvitað stuðlað að eða samþykkt fordóma í garð einstaklinga eða hópa og jafnvel hunsað vísbendingar um ofbeldi í þeirra garð. Það segir sig sjálfst að slíkt getur haft djúpstæð áhrif á félagslega stöðu og tilfinningar viðkomandi nemenda. Þau börn sem eru lágt skrifuð af kennaranum fara því oft á mis við að verða virkir og viðurkenndir þátttakendur í skólasamfélaginu.

**Kennarar og annað
starfsfólk ætti alltaf
að hafa velferð
barns í fyrirrúmi og
leita til skólastjóra
eða barnaverndar
ef grunsemdir vakna
um að barn búi
við ofbeldi eða
vanrækslu**

LÍF OG HUGSANIR BARNIS

Ekkert barn ætti undir nokkrum kringumstæðum að upplifa ofbeldi þó raunin sé því miður önnur. Snemma árs 2014 kom út bókinn *Hljóðin í nóttinni* eftir Björgu Guðrúnu Gísladóttur. Þar lýsir hún uppvexti sínum við aðstæður sem ollu henni kvíða og sálarkvöllum og hafa haft áhrif á allt hennar líf. Fyrst og fremst lýsir bókinn þó algeru varnarleysi barns. Það hefði ef til vill aðeins þurft eina manneskju, kennara eða einhvern annan fullorðinn sem hefði sýnt henni umhyggju, áunnið sér traust

hennar, hlustað á hana, sýnt henni skilning og veitt hvatningu. Björg Guðrún er langt frá því að vera eina barnið með slíka reynslu (Guðrún Kristinsdóttir, Margrét Ólafsdóttir og Ingibjörg H. Harðardóttir, 2014a). Öll börn hafa þörf fyrir umhyggju í skólanum en allra mest börnin sem standa í svipuðum sporum og Björg Guðrún gerði og hafa jafnvel engan annan að leita til en starfsfólk skólans. Kennarar og annað starfsfólk sem óttast um velferð barna og er á báðum áttum um hvað eigi að gera, ætti að leita til skólastjóra eða barnaverndar jafnvel þó að málið fari ekki í formlegan farveg. Á Íslandi eiga öll börn rétt á að búa við öryggi óháð menningarlegum bakgrunni. Kennari ætti alltaf að hafa velferð barnsins í fyrirrúmi og láta viðeigandi aðila vita af grunsemdum sínum, jafnvel þótt foreldrar gætu litið á slíkt sem afskiptasemi. Líf og heilsa barnsins gæti verið í húfi.

FÉLAGSMÓTUN NEMENDA

6.6

Efling lýðræðis er mikilvægur þáttur í forvörnum líkt og mannréttindi og jafnrétti og þarf að vera inngreipt í skólabraginn og allar námsgreinar. Í lögum allra skólastiganna er lögð áhersla á lýðræðishlutverk skólanna og í aðalnámskrám leik-, grunn- og framhaldsskóla eru lýðræði, mannréttindi, jafnrétti, heilbrigði og velferð skilgreind sem grunnþættir menntunar ásamt læsi, sjálfbærni og sköpun.

Í riti um grunnþætti menntunar segir um lýðræði: „Gert er ráð fyrir því að börn og ungmenni læri til lýðræðis með því að læra um lýðræði í lýðræði“ (Ólafur Páll Jónsson og Þóra Björg Sigurðardóttir, 2012, bls. 7–8).

Í riti um heilbrigði og velferð segir m.a.: „Í skólum fer fram stór hluti af félagsmótun nemenda, vinna við að efla sjálfsmyndina og rækta góð samskipti við aðra.“ Síðar segir: „Í skólum eru nemendur þjálfaðir í að nýta margbreytilega hæfileika sína, vinna með öðrum, taka tillit til samnemenda og mynda með sér jákvætt og hvetjandi samfélag.“ (Margrét Héðinsdóttir, Fanný Gunnarsdóttir og Erla Kristjánsdóttir, 2013, bls. 8–9.) Ein leið til að efla félagsfærni er að kennarar og foreldrar setji saman að hausti lista yfir félagsfærni sem þeir telja mikilvægt að nemendur tileinki sér. Við hvern eiginleika sem uppalendur telja mikilvægan er rætt og skráð hvernig hann eflir viðkomandi eiginleika. Listann mætti svo taka upp á vorönninni til að skoða árangurinn. Upphaf listans gæti t.d. litið svona út:

Eftirsóknarverðir eiginleikar nemenda	Stuðningur kennara/ skóla felst í	Stuðningur foreldra/ heimilis felst í
KURTEISI	Að vera góðar fyrirmyndir. Að vekja athygli á því þegar aðrir eru kurteisir.	Að vera góðar fyrirmyndir. Vekja athygli á því þegar aðrir eru kurteisir. Börnum hrósað þegar þau eru kurteis.
ÁBYRGÐ	Samvinnunámi. Margvíslegri ábyrgð deilt milli nemenda, t.d. varðandi skólastofuna, móttöku gesta, nýrra nemenda, yngri nemenda o.fl. Að vekja athygli á því sem vel er gert. Umræður um mikilvægi þess að allir taki ábyrgð.	Að leggja áherslu á mikilvægi þess að bera ábyrgð. Börnin studd til að taka ábyrgð á afmörkuðum verkefnum heima fyrir, miðað við aldur og þroska.

FORVARNIR ÞVERT Á NÁMSGREINAR

6.7

Grunngildi lýðræðis og mannréttinda eiga að vera samofin öllum námsgreinum og skólastarfi. Samvinnunám eflir félagsfærni og dregur úr fordómum

Hér er ekki talað fyrir því að forvarnir gegn ofbeldi verði settar á stunda-skrá og kenndar einn til tvo tíma á viku heldur eiga grunngildi lýðræðis og mannréttinda að vera samofin öllum námsgreinum og skólastarfi. Aðferðir sem stuðla að forvörnum gegn ofbeldi geta ekki síður verið ein-kenni stærðfræðináms en samfélagsgreina. Samræðan ætti að vera í lykil-hlutverki í sem flestum kennslustundum ásamt ígrundun og samvinnu allra þeirra ólíku einstaklinga sem starfa saman í skóla án aðgreiningar. Samræðuaðferðinni eru gerð góð skil í fjórða kafla heftis um lýðræði og mannréttindi í ritröð um grunnþætti menntunar (Ólafur Páll Jónsson og Þóra Björg Sigurðardóttir, 2012). Samvinnunám er heppileg kennsluaðferð en fjöldi rannsókna hefur sýnt fram á að það skilar nemendum góðum árangri í námsgreinum, eflir félagsfærni og dregur úr fordómum (Jón Baldvin Hannesson og Rúnar Sigþórsson, 2000; Guðrún Ragnarsdóttir, 2021).

7 AÐ SETJA MÁL Í RÉTTAN FARVEG

FÉLAGSLEG RÁÐGJÖF OG BARNVERND

7.1

Þegar upp koma vandamál eða áhyggjur vegna velferðar barna í leik- eða grunnskólum, sem umsjónarkennarinn þarf stuðning við að leysa, eru fyrstu skrefin jafnan þau að leita úrræða innan skólans í samræmi við áætlun. Í grunnskólum má leita t.d. leita ráða hjá samkennara, námsráðgjafa eða félagsráðgjafa, sérkennara, stjórnenda, hjúkrunarfræðingi, lausnarteymi, eineltisteymi eða nemendaverndarráði. Í leikskólum liggur beinast við að starfsfólk byrji á því að leita til deildarstjóra og eða stjórnenda skólans.

Stundum þarf að sækja úrræði vegna málefnis barns út fyrir skólann þegar bestu lausnir finnast ekki þar en í öðrum tilvikum er þetta tilefni til að leita eftir samvinnu utan skólans. Stærri sveitarfélög reka fjölþættari úrræði fyrir börn en marga grunar, m.a. í frístundastarfi. Í félagsþjónustu

Stundum þarf að leita úrræða utan skólans

er veittur margs kyns stuðningur þar á meðal félagsleg ráðgjöf vegna barna og unglunga. Þetta stendur skólum til boða. Samband við félagsþjónustu eða barnavernd til að leita ráðgjafar er ekki tilkynning til barnaverndar eins og sumir kunna að halda. Hér á landi eiga börn rétt á að búa við öryggi og án ofbeldis óháð bakgrunni þeirra. Vakni grunur um að for-eldrar þekki ekki skyldur sínar og ábyrgð sem uppalendur þarfnast þeir leiðbeininga. Samkvæmt athugunum sem gerðar hafa verið á barnavernd og skólastarfi virðist vanta nokkuð upp á samvinnu á milli þessara aðila (Anni G. Haugen, 2012).

Bæklingurinn *Við og börnin okkar* hefur að geyma leiðbeiningar til for-eldra á nokkrum tungumálum, sjá aftast um vefslóðir.

Börn eiga rétt á að búa við öryggi

TILKYNNINGARSKYLDA TIL BARNAVERNDAR

7.2

Hér er rétt að geta lagaákvæða um tilkynningarskyldu vegna barna og unglunga. Barnaverndarlög ná til barna að 18 ára aldri. Um tilkynningarskyldu almennings segir þar:

Öllum er skylt að tilkynna til barnaverndar ef þeir hafa ástæðu til að ætla að barn:

- búi við óviðunandi uppeldisaðstæður,
- verði fyrir ofbeldi eða annarri vanvirðandi háttsemi eða
- stofni heilsu sinni og þroska í alvarlega hættu (Barnaverndarlög nr. 80, 2002, 16. gr.).

Í sömu grein kemur fram að hverjum manni sé skylt að gera barnavernd viðvart, ef ástæða er til að ætla að heilsu eða lífi ófædds barns sé stefnt í hættu með líferni þungaðrar konu, eða með því að þunguð kona er beitt ofbeldi eða ef ástæða er til að ætla það.

Sérstök tilkynningarskylda hvílir á þeim sem hafa afskipti af börnum eins og segir í lögum:

Hverjum þeim sem stöðu sinnar og starfa vegna hefur afskipti af málum barna eða þungaðra kvenna og verður var við aðstæður eins og lýst er í 16. gr. er skylt að tilkynna það barnavernd. (Barnaverndarlög nr. 80, 2002, 17. gr.).

Í greininni eru tilgreindar margar fagstéttir sem ber sérstök skylda til að fylgjast með hegðun, uppeldi og aðbúnaði barna, m.a. kennarar, námsráðgjafar, stjórnendur og starfsfólk skóla. Segir að þeim sé skylt að gera barnavernd viðvart ef ætla má að aðstæður barns séu með þeim hætti sem lýst er í liðunum a–c í 16. gr. Þá segir einnig:

Tilkynningarskylda samkvæmt þessari grein gengur frammar ákvæðum laga eða siðareglna um þagnarskyldu viðkomandi starfsstétta. (Barnaverndarlög nr. 80, 2002, 17.gr.).

Þessi ákvæði eru afdráttarlaus og víðtæk. Þá ber að minna á að gagnkvæm samstarfsskylda hvílir á skólum og barnavernd. Þessi ákvæði hafa verið lengi í gildi en framfaraspor varð þegar settar voru verklagsreglur fyrir skólafólk um tilkynningarskylduna (Barnaverndarstofa e.d.).²⁵ Þar kemur fram að gert er ráð fyrir að starfsfólk leik-, grunn- og framhaldsskóla meti hvort ástand, líðan eða umönnun barns sé þannig háttáð að tilkynna eigi um það til barnaverndar þar sem barnið býr. Varast ber þó að staldra mikið við orðið meta í þessu sambandi því að það er barnaverndar að kanna mál og tilkynna skal um grun, ekki aðeins staðfestar sannanir. En þarna er stundum hængur á því að rannsóknir og reynsla benda til þess að kennarar óski oft fyrst að staðfesta grun sinn áður en þeir tilkynna um mál (Bunting og Lazenblatt, 2009). Það er þó alls ekki hlutverk starfsfólks heldur er grunur nægjanlegur og fullgild ástæða til að tilkynna.

Samkvæmt 30. gr. laga um grunnskóla skulu skólar hafa áætlun um framkvæmd tilkynningarskyldunnar og um hvernig brugðist er við einelti, öðru ofbeldi og félagslegri einangrun. Brýnt er að skólastjórnendur kynni starfsfólki reglur um tilkynningarskyldu og veki athygli á þeim, m.a. á fundum og í handbók skóla. Fræðsla og færnipjálfun starfsmanna er á ábyrgð skólans og starfsfólk ætti að leita eftir henni ef frumkvæði stjórnenda skortir.

**Barnaverndarlög
kveða á um
tilkynningarskyldu
þeirra sem hafa
afskipti af börnum**

25 <https://www.bvs.is/media/almenningur/Verklagsreglur-um-tilkynningarskyldu-starfsmanna-leik-og-grunn-skola-2021.pdf>

**Gagnkvæm
samstarfsskylda
hvílir á skólum og
barnavernd**

**Grunur er
nægjanleg og
fullgild ástæða
til að tilkynna**

EFI UM EIGIN VITNESKJU OG FÆRNI - TILKYNNINGAHEGÐUN FAGFÓLKS

7.3

Margir velkjast í vafa um hvort og hvenær tilkynna á til barnaverndar. Þetta getur stafað af óöryggi eða neikvæðri umfjöllun fjölmiðla. Laskey (2008) bendir á að neikvæð reynsla af tilkynningum geti skaðað samstarf milli skóla og aðila sem kanni málin að tilvísun lokinni. Þegar verst lætur skapist vantraust og skólar noti það sem skýringu til að vísa ekki málum til samstarfsaðila. Laskey mælir með þjálfun, einkum fyrir nýja kennara, til að takast á við þetta.

Tilkynningarskyldan hefur lítið verið rannsökuð hér á landi og m.a. tilkynningar fagfólks. Kannanir háskólanema benda til þess að margir leikskólastjórar séu óöruggir um eigið mat á aðstæðum (Hulda K. Eyjólfssdóttir og Tinna Sigurðardóttir, 2005; Friederike H. Berger, 2006; Sigrún Finnsdóttir, 2012). Ýmislegt virðist hindra fagstéttir í að tilkynna til barnaverndar grun um að velferð barns sé í hættu (Erla K. Svavarsdóttir, 2010). Buckley, Horwath og Whelan (2006) rekja marga áhrifaþætti. Þar segir að tilkynningahegðun fagfólks sé í senn „verk höfuðs og hjarta“, þ.e. skýrast bæði af tækni- og tilfinningarökum. Efasemdir fagfólks hafa verið dregnar fram í ýmsum rannsóknum og hér eru nokkur dæmi:

Helstu hindranir fagfólks við að tilkynna til barnaverndar, sem nefndar hafa verið, tengjast:

Efasemdum um eigin vitneskju og færni

- Ég get ekki staðið í þessu ein(n).
- Ég get **ekki** komið mér að því að spyrja.
- Hvað geri ég ef barnið svarar já! Þá ríður á að ég bregðist rétt við – og það strax!
- Hvað geri ég ef foreldrar/ofbeldismaðurinn neitar?
- Hvað ef móðirin styður ekki barnið?
- Ótta við að hafa rangt fyrir sér.
- Ótta um skort á sönnunum.

Ótta við að skaða aðra

- Öryggi við að grípa inn í einkalíf annarra.
- Hvernig fer fyrir barninu?
- Verður barnið látið flytja að heiman?
- Ef ég ásaka saklaust fólk? Ef það verður verra fyrir barnið!
- Ef ég bregst trausti barns?

Vantrú

- Trú á að ekkert verði gert hvort sem er.

Hér sést að við sjálf erum oft fyrsta hindrunin. Svarið við þessu öllu er að hver skóli þarf að hafa ákveðið verklag um hvernig og hver tilkynnir barnavernd. Fyrirkomulagið þarf að vera til þess fallið að tilkynningu sé komið á framfæri eins fljótt og unnt er. Mikilvægt er að verklagið sé öllum ljóst. Það getur verið skólastjóri, skólahjúkrunarfræðingur eða eitthvert annað starfsfólk skólans sem kemur tilkynningunni á framfæri.

Gert er ráð fyrir að tilkynnt sé í nafni stofnunarinnar og að tilkynningin sé á ábyrgð hennar en ekki einstakra starfsmanna. Ef skólinn tilkynnir ekki en kennara finnst það nauðsynlegt liggur ábyrgðin enn hjá kennara. Mikilvægt getur verið að gera ekki ráð fyrir því að lokinni fyrstu tilkynningu að mál sé til vinnslu hjá barnavernd og því þurfi ekki að hafa meiri áhyggjur af því. Stundum þarf að tilkynna mál aftur ef og þegar starfsfólk skóla telja þörf á því.

Nýlegar tölur sýna að grunnskólar, sérfræðipjónusta, fræðslu- eða skóla-skrifstofur voru um 12–14% allra tilkynnenda og leikskólar um 2%, sem verður að teljast lágt miðað við almenna skólasókn (Barnaverndarstofa, 2021). Tilkynningar leysa auðvitað ekki vandann en þær geta tryggt velferð nemenda þegar henni er ógnað.

Hver skóli þarf að hafa ákveðið verklag um hver tilkynnir til barnaverndar-nefndar og hvernig

TILKYNNING SEM ÁFANGI Á LEIÐ TIL LAUSNAR

7.4

En stöldrum aðeins við. Hvernig er „tilkynningahegðun“ fagfólks? Er tilkynning tilvísun til barnaverndar? Það viðhorf að *tilkynning sé tilvísun til barnaverndar virðist útbreitt*. Er þá átt við að sumir álíta að með því að tilkynna mál barns sé búið að senda það til barnaverndar til úrlausnar. Slíkt er byggt á misskilningi. Líta ber á tilkynningu til barnaverndar sem áfangi á leið til lausnar en ekki sem endalok á afskiptum

Tilkynning til barnaverndar er ekki kæra og líta ber á hana sem áfanga á leið til lausnar en ekki sem endalok á afskiptum skóla eða skólayfirvalda

Barnasýn í úrvinnslu mála er mikilvæg

skóla eða skólayfirvalda Tilkynning bæði getur og ætti að opna nýjar leiðir. Við sjáum strax að þetta er allt önnur hugsun en sú að tilkynning sé „kæra“ eða að mál barns sé afhent öðrum, sem taki nú við. Þessi uppbyggilega hugsun hefur leitt til nýrra valkosta. Einn þeirra er tilkynningarfundir sem sums staðar hefur verið komið á. Þar er tilkynnanda boðið á fund, e.t.v. ásamt fulltrúa nemendaverndarráðs, þar sem aðilar ræða um stöðu málsins og samið er um úrlausnir. Foreldrar, tilkynnandi og barnaverndarstarfsmaður sitja tilkynningafundi og barn, ef það hefur aldur, vilja og getu til þess. Þetta úrræði er dæmi um nýbreytni en virðist ekki enn ná til margra málefna barna. Að því er best er vitað hefur ein úttekt verið gerð á tilkynningarfundum (Elisabet Gunnarsdóttir, 2007). Fundirnir virtust ýta undir frekari samskipti og samvinnu starfsmanna barnaverndar við starfsfólk leik- og grunnskóla. Fleiri nýjungar í anda uppbyggingar í barnaverndarstarfi mætti ræða, s.s. um fjölskyldusamráð og fjallaði Hervör Alma Árnadóttir (2010) um þá aðferð. Niðurstöðurnar sýndu m.a. að starfsaðferðir fjölskyldusamráðs virtust ekki nýttar og meiri stuðningur hefði þurft að vera við félagsráðgjafa sem reyndu að nota aðferðina. Upplýsingar er að finna á vef Reykjavíkurborgar um málefni barna og unglinga, sjá einnig (Schjelderup, Omre og Marthinsen (2005).

8 VIÐTÖL VIÐ BÖRN

Erfitt er að gefa algildar leiðbeiningar um hvernig kennarar og annað starfsfólk skóla eiga að ræða við börn sem þeir telja að búi við ofbeldi. Fátt vegur þyngra en að barnið treysti því að viðmælandinn vilji því aðeins það besta. Þegar kennarinn eða sá sem ræðir við barnið hefur áunnið sér traust þess má gera ráð fyrir að samræðurnar skili meiri árangri. Góð fagleg þekking og leikni getur skipt sköpum um árangur en kennari, sem ekki hefur tileinkað sér sérstaka hæfni á þessu sviði ætti að treysta hyggjuviti sínu og leita ráða hjá öðrum. Ef nemandi gefur til kynna að hann búi við einhvers konar ofbeldi er brýnt að kennarinn haldi ró sinni, forðist að kveða upp dóm, láti barnið vita að það fái hjálp og eftir atvikum að þetta verði rétt betur um leið og færi gefst. Kennarinn gerir því næst ráðstafanir til að finna sem allra fyrst tíma og stað þar sem hann getur rætt við nemandann í einrúmi. Því betur sem kennarinn undirbýr sig þess betra.

Það fer eftir eðli málsins í hverju undirbúningur felst en oft þarf að leita ráða hjá þeim sem hafa sérþekkingu á þessu sviði, afla upplýsinga, ígrunda nálgun og markmið fundarins og stilla hugann. Ef líkur eru á að máli verði vísað til barnaverndar er hlutverk kennarans fyrst og fremst

að hlusta á nemandann og gefa honum upplýsingar en ekki að rannsaka eða finna lausnir. Sé aftur á móti um ofbeldi að ræða sem skólinn ætti að eiga þátt í að leysa þarf kennarinn að hafa tækifæri til að búa sig undir að setja málið í viðeigandi farveg í samræmi við skilgreinda verkferla.

Stundum þarf kennarinn sjálfur að eiga frumkvæði að samtali við nemanda sem hann hefur áhyggjur af, það útheimtir tíma og næði. Kennari gæti t.d. hafið samtalið á því að segja nemandanum að hann hafi áhyggjur af því að honum/henni líði ekki vel og nefnt tiltekið dæmi. Ef nemandinn er ekki tilbúinn til að ræða málið sýnir kennarinn því skilning en bendir nemandanum á að hann sé til staðar hvenær sem er.

Stundum reynir nemandi mjög á þolrif kennara þegar hann þarf einna mest á þeim að halda. Þetta kann að eiga við um reið, ögrandi eða viðkvæm börn en mikilvægt er að einhver hlusti á þau og taki alvarlega. Alengt er að börn sem búa við ofbeldi skammist sín og stríði við sektarkennd vegna ástandsins og því getur reynst þeim erfitt að rjúfa þögnina og treysta. Barnaverndarstofa gaf út bæklinginn *Talaðu við mig* með leiðbeiningum um samtöl barnaverndarstarfsmanna við börn, ásamt disklingi sem sýnir leikna kafla með samtölum við börn með athugasemdum fagfólks.²⁶ Efnid getur gagnast kennurum sem vilja búa sig undir vandasöm og viðkvæm viðtöl. Í myndbandinu er bent á eftirfarandi fimm meginreglur sem starfsmönnum barnaverndar er bent á að fylgja þegar þeir ræða við börn:

1. **Að fylgja barninu.** Barnið þarf að finna að þú stillir þig inn á hugsanir, tilfinningar og líðan þess. Í því felst að þú leggur þig fram um að setja þig í spor barnsins. Þú sýnir áhuga, skilning og samkennd en dæmir ekki.
2. **Mikilvægi/gagnsemi.** Barnið þarf að finna tilgang með samtalinu. Þetta þýðir að samtalið má ekki snúast um það eitt að draga upplýsingar út úr barninu.
3. **Að gefa rými.** Barnið þarf að fá að taka þátt í samtalinu á sínum forsendum, meðal annars miðað við aldur. Það er túlkun barnsins og reynsla sem skiptir máli, ekki að allt sem það segir sé endilega rétt. Þetta þýðir að samtalið getur gefið barninu tækifæri til að dýpka reynslu sína.

²⁶ [Barnaverndarstofa nefnist nú Barna- og fjölskyldustofa.](#)

4. **Hrynjandi/að skiptast á.** Samtalið þarf að flæða eðlilega, barnið er hvatt til að segja frá, þú hlustar, endurtekur, spyrð, tekur saman og gefur upplýsingar. Ein leið til að hvetja börn til að tjá sig er að byrja setningar og gefa barninu tækifæri til að ljúka þeim. Þannig er komið í veg fyrir að barnið upplifi samtalið sem yfirheyrslu. Það getur verið hjálplegt að vekja athygli barnsins á því að fleiri börn hafi svipaða reynslu. Einnig skiptir máli að draga fram styrkleika barnsins. Þú þarft að vera opin(n) og þreifa þig áfram með samtalið.
5. **Stjórn/skipulag.** Barnið þarf að finna að það er skipulag á samtalinu sem þú stýrir. Markmið samtalsins er ekki síst að barnið fái staðfestingu á því að þú berir umhyggju fyrir því, að þú hafir séð það og heyrt og að barnið fái fulla vissu fyrir því að þú hafir hlustað á það, skilið það og viðurkennt það sem það hafði að segja

ÞAÐ SEM Á AÐ GERA - ÞAÐ SEM BER AÐ FORÐAST

8.1

King (1999) bendir á nauðsyn þess að kennari sem ræðir persónuleg mál við nemanda þekki sjálfan sig, sé meðvitaður um eigin fordóma og hugmyndir sínar, t.d. um staðalmyndir og takmarkanir. Hann verður að tryggja að viðtalið snúist eingöngu um velferð barnsins en ekki hans eigin þarfir. Hún varar kennara við því að tala of mikið í viðtölunum heldur ættu þeir að leyfa þögninni að lifa og forðast að skipta um umræðuefni. King setur fram tvo lista, annan yfir atriði sem kennarinn þarf að hafa til hliðsjónar í viðtali við nemandann, hinn með atriðum sem hann ætti að forðast. Listinn birtist hér nokkuð aðlagður.

**Kennari þarf
stundum að eiga
frumkvæði að sam-
tali við barn sem
hann hefur áhyggjur
af og það krefst
tíma og næðis**

**Sjálfsþekking
kennara er mikilvæg**

Gerðu þetta	Forðastu þetta
• Gefðu nægan tíma • Leggðu önnur vandamál til hliðar • Skapaðu góða umgjörð • Hafðu skýr markmið með fundinum • Haltu ró þinni og hafðu stjórn á röddinni • Vertu meðvituð/meðvitaður um óyrt skilaboð • Haltu augnsambandi • Leyfðu þögninni líka að komast að • Hlustaðu • Hlustaðu líka eftir undirliggjandi tilfinningum • Hlustaðu á sjálfa(n) þig • Settu smáatriði á minnið, t.d. nöfn • Sýndu samkennd og skilning • Hjálpaðu nemandanum að skoða tilfinningar sínar á þeim hraða sem hentar honum • Notaðu opnar spurningar nema þegar þú þarft sérstakar upplýsingar • Notaðu málfar sem hæfir aldri og þroska nemandans • Hafðu athugasemdir stuttar og markvissar • Notaðu aðeins ögrandi spurningar þegar sambandið þolir það • Hvettu nemandann til að koma með tillögu að lausn • Skýrðu • Speglaðu tilfinningar • Umorðaðu • Dragðu saman	• Gefa loforð • Reka á eftir nemandanum eða pressa hann • Lofa trúnaði þegar það er ekki hægt • Skjalla • Vera með staðalmyndir, predika, dæma, gagnrýna, ásaka, þvinga, hóta, hæðast að eða sannfæra • Vísa vandanum frá eða gera lítið úr honum • Hafna • Rífast eða mótmæla • Efast • Truflla • Bjóða lausn • Gefa ráð • Nota gamlar tuggur • Tala of mikið • Koma með margar athugasemdir • Íþyngja nemandanum með persónulegum upplýsingum • Spyrra allt of margra spurninga • Flýta viðtalinu • Fylla þögnina að óþörfu

Það sem barn segir frá í viðtali er trúnaðarmál og þann trúnað á ekki að rjúfa nema í samráði við barnið. Annað gildir þegar barnið segir frá atburðum sem varða barnavernd en þá þarf að upplýsa barnið um það. Það má aldrei gefa barni fyrir fram loforð um að segja ekki frá því sem fram muni koma í samræðum ykkar heldur benda því á að það gæti verið að þú þurfir að bera málið undir skólastjóranann og ef svo er þá munir þú láta barnið vita af því. Allar ákvarðanir vegna meðferðar mála sem tengjast ofbeldi eða grun um ofbeldi þarf að skrá nákvæmlega og tryggja að aðilar máls hafi aðgang að skráningunni, nema það samræmist ekki hagsmunum barnsins. Góð eftirfylgd mála verður seint ofmetin og ætti að tryggja slíkt í verklagsreglum, enda hefur reynslan sýnt að mörg ofbeldismál hafa langan eftirmála.

Nauðsynlegt er að skrá nákvæmlega allar ákvarðanir vegna meðferðar mála sem tengjast ofbeldi eða grun um ofbeldi

9 VERKFERLAR OG EFTIRFYLGÐ

Skilgreindir verkferlar veita starfsfólki skóla og foreldrum öryggi og tryggja velferð barna þegar bregðast þarf við ofbeldi eða grun um ofbeldi. Allt starfsfólk skólans þarf að eiga hlutdeild í verkferlunum, þá þarf að vinna í sátt við foreldra og nemendur og endurskoða reglulega. Verkferlar ættu að vera aðgengilegir, t.d. í handbók skólans og/eða á heimasíðu hans. Við gerð þeirra er nauðsynlegt að taka mið af lögum viðkomandi skólastigs, barnaverndarlögum nr. 80/2002 og stjórnslulögum nr. 37/1993, t.d. varðandi andmælarétt. Með andmælarétti er borgurunum, í þessu tilliti foreldrum, tryggður réttur til þess að tjá sig um efni málsins áður en skólinn tekur ákvörðun sem hefur áhrif á réttindi barns þeirra eða skyldur.

VERKLAGSREGLUR

9.1

Á heimasíðu Barna- og fjölskyldustofu er að finna verklagsreglur skólafólks um tilkynningarskyldu starfsmanna leik-, grunn- og framhaldsskóla til. Skilgreindir verkferlar þurfa að vera aðgengilegir starfsfólki og foreldrum barnaverndarnefnda. Á sömu síðu má einnig finna verklagsreglur um meðferð mála þegar grunur er um líkamlegt ofbeldi. Skóla- og fristundasvið og velferðarsvið Reykjavíkurborgar hafa sett verklagsreglur vegna nemenda með fjölþættan vanda. Reglunum er ætlað að skýra ábyrgð einstakra stofnana Reykjavíkurborgar við vinnslu mála þar sem vandi nemenda er alvarlegur og fjölþættur, auk þess að skapa vinnulag sem tryggir skilvirka samvinnu stofnana þannig að hlutverk aðila séu skýr og markmið skilgreind.

STUÐNINGUR VIÐ BARN

9.2

Þegar búið er að tryggja öryggi barns sem hefur orðið fyrir ofbeldi þarf að veita því viðeigandi ráðgjöf og stuðning innan og/eða utan skólans. Barnið á að fá tækifæri til að vinna úr afleiðingum ofbeldisins með til þess bærum fagaðila eins lengi og nauðsyn krefur. Það felur meðal annars í sér að byggja upp traust og efla sjálfsöryggi barnsins. Mikilvægt er að sýna foreldrum barns sem verður fyrir ofbeldi samkennd og skilning enda finna þeir fyrir sársauka, vanmætti, ótta og reiði. Þegar um er að ræða einelti þarf jafnframt að vinna með barninu/börnunum sem leggja í einelti. Høiby (2009) leggur áherslu á að greina á milli barnsins og óæskilegrar hegðunar þegar verið er að vinna með þeim sem leggja í einelti. Það gefur barninu tækifæri til að breyta hegðun sinni til betri vegar og foreldrunum og starfsfólki skólans tækifæri til að styðja það og hrósa fyrir framfarir. Forsenda þess að barnið, sem leggur í einelti eða beitir öðru ofbeldi, nái árangri, er að það horfist í augu við af hverju hegðun þess er röng og að það finni hjá sér þörf til að breyta henni og fái stuðning til þess. Alltof oft er barnið hvatt til að biðjast fyrirgefningar og þar með á málið að vera afgreitt. Þegar hugur fylgir ekki máli hefur orðið „fyrirgefðu“ enga þýðingu, hvorki fyrir þann sem beitti ofbeldinu né hinn sem fyrir því varð og getur jafnvel gert illt verra. Oft virðist eini tilgangurinn vera sá að hinir fullorðnu komi málinu af höndum sér.

**Verklagsreglur
skólafólks um til-
kynningarskyldu**

**Þegar öryggi barns
sem hefur orðið
fyrir ofbeldi er
tryggt þarf að veita
því viðeigandi
ráðgjöf og stuðning
innan og/eða utan
skólans**

Engin aðferð er svo fullkomin að hún geti komið í veg fyrir allt ofbeldi en með markvissri vinnu getur skólinn lagt þungt lóð á vogarskálina. Markviss vinna skóla skiptir miklu í baráttunni gegn ofbeldi. Á skóla- og frístundasviði Reykjavíkur var útbúinn gátlisti gegn einelti sem hafa má til hliðsjónar í forvörnum gegn ofbeldi í skólum. [Gátlisti vegna eineltis.](#)

Forvarnir

- Börn og ungmenni eru markvisst þjálfuð í lýðræðislegu samstarfi sem einkennist af virðingu, samkennd og ábyrgð.
- Starfsstaðir setja sér leiðarljós í samskiptum sem unnin eru af öllu starfsfólki, börnum, ungmennum og foreldrum og samofin skóla-námskránni.
- Allt starfsfólk tekur þátt í gerð forvarnaráætlunar og árlegri endurskoðun hennar, þar sem viðhorf og viðmið í samskiptum eru samræmd til að koma í veg fyrir að ofbeldi geti átt sér stað.
- Stuðlað er að því að starfsfólk, börn/ungmenni og foreldrar verði meðvituð um einkenni ofbeldis, geti unnið gegn því, brugðist við því þegar þess verður vart og viti hvert skal leita.
- Árlega er boðið upp á fræðslu fyrir starfsfólk um áhrif ofbeldis og áhrif starfsfólks á samskipti barna og ungmenna.
- Niðurstöður úr könnunum um líðan starfsfólks og barna/ungmenna nýttar í vinnu gegn ofbeldi í skólanum.
- Skólareglur/samskiptareglur eru vel kynntar, eineltisteymi og nemendaráð virk.

Inngrip

- Allar ábendingar um ofbeldi eru teknar alvarlega, einnig varðandi það sem á sér stað utan skóla og frístundar.
- Sá sem fær upplýsingar vísar málinu til skilgreinds ábyrgðaraðila (t.d. umsjónarkennara, skólastjórnanda, námsráðgjafa, eineltisteymis) sem kannar málið með óformlegum hætti þar á meðal í frístundastarfi. Skipuleg skráning og könnun hefst. Skráningar-eyðublað.
- Ef ábyrgðaraðili telur hugsanlegt að um ofbeldi geti verið að ræða hefur hann samband við foreldra barns (nema þegar það er talið stangast á við velferð barnsins) og leggur til samstarf um lausn málsins.

- Í samráði við foreldra er málið sett í viðeigandi ferli, t.d. eineltis-teymi eða nemendaverndarráð.
- Leita skal eftir upplýsingum, aðstoð og ráðgjöf eftir því sem við á, t.d. hjá þjónustumiðstöð /sérfræðiþjónustu skóla við úrlausn mála.
- Ef könnun leiðir í ljós að um sé að ræða ofbeldi innan skólans er rætt við foreldra þeirra barna sem talið er að standi að ofbeldinu og viðkomandi börn.
- Ákvörðun um úrvinnslu er tekin á grundvelli niðurstaðna og í samráði við málsaðila. Gæta skal trúnaðar.
- Allir málsaðilar eru upplýstir um niðurstöðuna í samráði við viðkomandi foreldra.
- Athugað hvort veita þarf stuðning við bekkinn/hópinn.
- Ef ekki næst viðunandi niðurstaða ætti að vísa málinu til meðferðar nemendaverndarráðs (í grunnskólum) og leita eftir frekari ráðgjöf og stuðningi sérfræðiþjónustu.
- Þegar málið er þess eðlis að það verður ekki leyst án utanaðkomandi aðstoðar er leitað til viðeigandi stofnunar, svo sem barnaverndar (sbr. barnaverndarlög nr. 80/2002).
- Náist enn ekki sátt má vísa málinu til skólanefndar sveitarfélagsins.
- Náist ekki sátt um eineltismál innan sveitarfélagsins er hægt að leita til fagráðs sem starfar á ábyrgð mennta- og menningarmála-ráðuneytisins.

Gátlisti gegn ofbeldi

Eftirfylgd

- Ábyrgðaraðilar gera áætlun um eftirfylgd eftir að inngripi lýkur.
- Sá sem fyrir ofbeldinu varð fær viðeigandi stuðning eins lengi og þörf krefur.
- Þegar um einelti er að ræða fá þeir sem stóðu fyrir eineltinu skipulegan stuðning og aðhald í a.m.k. sex mánuði frá öðrum aðila.
- Skilgreindur aðili hefur áfram samráð við foreldra viðkomandi barna meðan á eftirfylgd stendur.
- Málinu lokað með formlegum hætti í samráði við viðkomandi börn og foreldra þeirra.

10 HAGNÝTT EFNI OG VERKEFNI

Hér er samantekt á verkefnum, námsefni, heimildum og leiðbeiningum sem nýta má til að efla góð samskipti barna og stuðla að forvörnum gegn ofbeldi en ógerningur er að vera með tæmandi upptalningu. Verkefnin eru að hluta til flokkuð fyrir yngri (u.þ.b. 2–10 ára) og eldri börn (10 ára og eldri) en almennt má laga þau að ólíkum þörfum þeirra.

FYRIR YNGRI BÖRN

10.1

ÖRYGGISHRINGURINN

Coppard (2008) lýsir nokkrum verkefnum sem nota má í forvörnum þar á meðal öryggishringnum og aðferðum til að leggja mat á líðan barna. Mikilvægt er að hvert barn upplifi öryggisnet sitt, þ.e.a.s. til hvaða fólks það getur leitað til um ráð og aðstoð. Öryggishringurinn er verkefni sem gott er að vinna með yngstu börnunum en hann er einnig hægt

að laga að þörfum eldri barna. Ráðlegt er að börnin geri öryggishring í upphafi hvers skólaárs. Hvert barn fær mynd af sjálfu sér sem búið er að líma í miðju hringlaga forms. Lagt er til að kennarinn byrji á því að segja nemendum hverjir hafi verið í öryggishringnum hans þegar hann var lítill og hvers vegna, t.d. mamma, pabbi, amma, frændi, kennarinn, vinur hans, stuðningsfulltrúi og nágranni. Kennarinn getur svo beðið börnin að segja frá því hverjir séu í hringnum þeirra og rætt um mikilvægi þess að eiga öryggisnet sem nær til þeirra staða sem barnið dvelur á. Loks eru nöfnin sem börnin hafa valið í öryggishringinn sinn skrifuð umhverfis myndina á skífunni. Gott er að vísa til öryggishringsins þegar á þarf að halda.

MAT Á LÍÐAN BARNA

Eitt af því sem kennari getur gert til að fylgjast með líðan nemenda er að leggja reglulega kannanir fyrir þá. Fyrir yngstu börnin er einfalt að vera með einfalda mynd af þremur andlitum í röð, það fyrsta er brosandí og glatt, annað er hlutlaust og það þriðja er leitt. Kennarinn biður barnið að bregðast við fullyrðingum með því að benda á eða merkja við viðeigandi andlit. Kennarinn notar fullyrðingar miðað við aðstæður hverju sinni. Hér eru nokkur dæmi:

- „Mér finnst gaman í leikskólanum/skólanum.“
- „Það er gaman að vera úti að leika/í frímínútum.“
- „Ég á marga vini í skólanum.“

Á svipaðan hátt má kanna líðan eldri nemenda en nota í staðinn kvarða, t.d. frá 1–5, sem nemendur merkja við. Leita þarf nánari skýringa þegar svör nemenda gefa vísbendingu um vanlíðan og þá er gott að ræða um hvað hægt sé að gera til að bæta ástandið.

KÖNNUN Á LÍÐAN Í BEKKNUM – HÓPNUM

Nemendur eru beðnir að skrifa einn tölustaf á ómerkta miða sem þeir brjóta saman og afhenda kennaranum. Tölurnar eru á bilinu 1–10. Talan 10 merkir að nemandanum geti ekki liðið betur í bekknum en talan 1 að honum líði mjög illa þar. Kennarinn skráir tölurnar af miðunum á mæli með skalanum 1–10, sem hann hefur teiknað og sett upp á töflu. Nemendur og kennarinn skoða niðurstöðurnar saman og ræða um merkingu þeirra og hvernig hægt sé að bregðast við þeim. Að sjálfsögðu er ekki ætlunin að nemendur reyni að greina hver á hvaða svar en ef

einhverjir nemendur gefa líðan sinni mjög lágar einkunnir þarf kennarinn að halda vöku sinni og reyna að átta sig á því um hvern er að ræða og ræða við hann í trúnaði.

EFNI Á VEF

Barnasáttmáli Sameinuðu þjóðanna. Vefur um réttindi barna fyrir börn, unglinga, kennara og foreldra. Samstarfsverkefni Barnaheilla, Menntamálastofnunar, umboðsmanns barna og Unicef. [Barnasáttmálinn](#)

Býrð þú við ofbeldi? Bæklingur gefinn út af Velferðarvaktinni og félagsþjónustunni á Suðurnesjum, 2013. Bæklingurinn er á íslensku, ensku og pólsku. Hann fjallar um algengustu tegundir ofbeldis í nánnum samböndum, meðal annars andlegt, líkamlegt, kynferðislegt og fjárhagslegt ofbeldi. [Býrð þú við ofbeldi?](#)

Kynferðisleg hegðun barna, hvað er eðlilegt? Bæklingur gefinn út af Barnahúsi. Hann hefur að geyma upplýsingar um það hvernig greina má á milli eðlilegrar kynferðislegrar hegðunar barna og óeðlilegrar. Í bæklingnum eru atriði sem vert er að hafa í huga þegar kemur að því að fylgjast með kynferðislegri hegðun barna á leikskólaaldri og þar til þau verða tíu ára gömul. [Bangsabæklingurinn](#).

Litli-kompás – Handbók um mannréttindamenntun fyrir börn. Vef-útgáfa. Um er að ræða 40 fjölbreytt verkefni á vef sem þroska gagnrýna hugsun, ábyrgð og réttlætiskennd og stuðla að því að börn læri að grípa til aðgerða og leggja sitt af mörkum til hagsbóta fyrir skólann sinn og samfélagið. Mennta- og menningarmálaráðuneytið og Menntamálastofnun. [Litli kompás](#)

Líkami minn og tilfinningar. Gefið út af Samskiptamiðstöð heyrnarlausra og heyrnarskertra í samvinnu við Félag heyrnarlausra. Líkami minn og tilfinningar er fræðsluefni á íslensku táknmáli. Það er raddsett svo það getur nýst fleirum en þeim sem tala/skilja táknmál. Fræðsluefnið er í formi myndbanda og ætlað uppalendum til að horfa á með börnum sínum (yngsta stig og miðstig grunnskóla). [Líkami minn og tilfinningar](#)

Samvinnuleikir. Þegar unnið er með fjölbreyttan barnahóp er mikilvægt að leggja áherslu á að efla samvinnu á milli barnanna. Það má meðal annars gera með því að fara í leiki eða vinna verkefni sem hafa það að markmiði að allir vinni saman og til þess að leikurinn eða verkefnið gangi

upp þurfa allir að hjálpast að. Hér eru ýmsar hugmyndir að leikjum sem hægt er að fara í til þess að efla samvinnu barnanna í hópnum, virðingu þeirra hvert fyrir öðru og um leið orðaforða yfir það sem verið er að gera hverju sinni: [Samvinnuleikir](#) og [Leikgleði](#)

Embætti landlæknis – heilbrigð samskipti Á vefnum er umfjöllun um heilbrigð samskipti og ofbeldi. [Heilbrigð sambönd](#)

Verndum börn. Upplýsingar á vegum Barnaheilla – Save the Children á Íslandi um ofbeldi á börnum, einkenni, afleiðingar og hvert er mögulegt að leita ef grunur vaknar um ofbeldi á barni. [Verndum börn](#)

MYNDBÖND

Katla gamla. Fræðslumynd. Leikin mynd um einelti og fyrirgefningu, með myndinni fylgja kennsluhugmyndir. Menntamálastofnun. [Katla gamla](#)

Leyndarmálið – segjum nei, segjum frá! Teiknimynd um réttindi barna. Kennsluefni fylgir. Gefið út af samtökunum Réttindi barna. [Leyndarmálið](#)

Segðu frá er stuttmynd um kynferðislegt ofbeldi. [Segðu frá](#)

Tölum um ofbeldi – Barnaheill. Stutt myndband um heimilisofbeldi. [Tölum um ofbeldi](#)

ANNAÐ EFNI

Stopp ofbeldi! Á vefnum er að finna hugmyndir að fræðsluefni fyrir börn, foreldra og starfsfólk. Listinn er settur saman út frá aldri barna en að sjálfsgöðu getur margt af efninu hentað hinum ýmsu skólastigum. Það er flokkað í efni fyrir börn í leikskóla og yngstu börn í grunnskóla, nemendur á miðstigi, unglingadeild og framhaldsskóla. [Stopp ofbeldi!](#)

Krakkarnir í hverfinu. Brúðuleiksýning fyrir börn í öðrum bekk grunnskóla. Vitundarvakning um kynferðislegt, andlegt og líkamlegt ofbeldi. [Krakkarnir í hverfinu](#)

Vinátta. Forvarnarverkefni gegn einelti fyrir leikskóla og yngstu bekki grunnskóla. Barnaheill gefur út. [Vinátta](#)

Vinir Zippýs. Námsfni fyrir fimm til sjö ára börn um ráð til glíma við erfiðleika í daglegu lífi, tilfinningar og aðstoð við aðra. Embætti landlæknis. [Vinir Zippýs](#)

Þetta er líkami minn. Bókin er skrifuð til að aðstoða fullorðna og börn á leikskólaaldri við að ræða saman um ofbeldi á opinn og óþvingaðan hátt. Barnaheill gefur út og hægt er að panta bókina þar. [Þetta er líkaminn minn](#)

KENNSLUÆFERÐIR

Bókmenntir. Þegar lesnar eru sögur eða brot úr sögum sem fjalla um margvísleg samskipti er tilvalið að ræða efnið sérstaklega með tilliti til ofbeldis af ýmsum toga, þar á meðal útilokun, umtal, vanrækslu, vanmat og líkamlegt ofbeldi. Dæmi um spurningar: „Hvernig líður henni/honum, hvers vegna, hvað finnst ykkur að ætti að gera, haldið þið að svona gerist í alvörunni, af hverju o.s.frv.“ Nota má fjölmargar bækur til að ná þessu markmiði, svo sem: Öskubusku, Gúmmí Tarsan, Ávaxtakörfuna, Mörtu smörtu, Bróður minn Ljónshjarta, ýmsar þjóðsögur, t.d. þar sem Ása, Signý og Helga koma fyrir o.fl.

Leikræn tjáning. Nemendum skipt í litla hópa. Hóparnir draga miða með heitum á verkefnum og leika það án orða eða gera myndastyttu. Dæmi: Að skilja út undan. Að vera tillitssamur. Góðir vinir. Hinir giska á hvað er verið að túlka. Umræður.

Staðalmyndir. Bókmenntir, kvikmyndir, auglýsingar og fréttir má nota til að hjálpa börnum að skoða staðalmyndir kynja, t.d. má hvetja þau til að prófa að skipta um kynferði persóna sem fjallað er um til að athuga hvort það virkar eða ekki og hvers vegna.

Klípúsögur. Hópar draga miða með stuttum frásögnum og fá aðstoð til að lesa þegar þess þarf. Þeir ræða saman efni frásagnanna og reyna að finna lausnir. Dæmi:

- Tvær stelpur í bekknum mínum eru alltaf að horfa á mig og hvíslast svo á. Ég er viss um að þær eru að tala illa um mig, hvað á ég að gera?
- Það er strákur í skólanum sem vill oft leika við mig, mér finnst hann ekkert sérstaklega skemmtilegur en ég vil samt ekki særa hann. Hvað ætti ég að gera?

Hér skipta samræðurnar meira máli en niðurstöðurnar.

Myndaspil – tilfinningalæsi. Notast má við alls konar myndir af ókunnugu fólki/börnum. Æskilegt er að myndefnið sé sem fjölbreytilegast þannig að greina megi mismunandi tilfinningar í andlitum fólksins. Þör eða hópar draga eina mynd og reyna að túlka tilfinningar viðkomandi. Hvað hefur gerst, hvar er hún/hann, hvers vegna líður honum/henni svona? Markmiðið með spilu er að efla tilfinningalæsi og samræður en það getur jafnframt gefið kennaranum mikilvægar upplýsingar um reynslu og tilfinningar einstakra nemenda.

FJÖLBREYTT SAMSETNING HÓPA

Mikilvægt er að breyta reglulega samsetningu í hópum og paravinnu. Þegar hópaskiptingin er gerð skemmtileg verða nemendur oft jákvæðari gagnvart því að fara í nýjan hóp, auk þess sem aðferðin vekur gjarnan athygli á því að nemendur eiga ýmislegt sameiginlegt. Dæmi um leiðir til að para nemendur eða setja þá í hópa:

- Nemendur raða sér í beina röð eftir afmælisdögum, þeir sem eru fæddir fyrst á árinu eru fremstir o.s.frv. Kennarinn biður þá fjóra sem eru fyrstir að fara saman í hóp, síðan næstu fjóra og svo koll af kolli. Það má einnig telja í hópana þannig að t.d. fjórði hver nemandi verði saman í hóp.
- Nemendur standa á fætur og eiga að finna tiltekinn fjölda nemenda sem eru jafn háir þeim, með sama augnlit og þeir, í sams konar sokkum eða borðuðu sama morgunmat.

FYRIR ELDRI NEMENDUR

10.2

KANNANIR

Tengslakönnun. Gott er að leggja tengslakönnun og könnun um líðan reglulega fyrir nemendur. Einnig er mikilvægt að kennarinn skapi tækifæri til að ræða einslega við hvern og einn nemanda til að fá innsýn í líðan hans og stöðu í félagahópnum. Ekkert getur þó komið í stað þess að allir nemendur séu þess fullvissir að kennarinn beri umhyggju fyrir þeim. Nýta þarf niðurstöður til að takast á við vanda um leið og vísendingar gefa hann til kynna.

Skólabragur – Könnun. Spurningalisti til útprintunar úr bókinni *Saman í sátt* – Leiðir til að fást við einelti og samskiptavanda í skólum. Menntamálastofnun. [Saman í sátt – spurningalisti](#)

EFNI Á VEF

Allir eiga rétt. Kennsluefni um réttindi, skyldur, samstöðu og umburðarlyndi. Gefið út í samstarfi Menntamálastofnunar og Unicef á Íslandi. [Allir eiga rétt](#)

Barnasáttmáli Sameinuðu þjóðanna. Sjá einnig hér að framan; fyrir yngri nemendur. [Barnasáttmáli](#)

Býrð þú við ofbeldi? Bæklingur gefinn út af Velferðarvaktinni og félagsþjónustunni á Suðurnesjum. Bæklingurinn er á íslensku, ensku og pólsku. Hann fjallar um algengustu tegundir ofbeldis í nánum samböndum meðal annars andlegt, líkamlegt, kynferðislegt og fjárhagslegt ofbeldi. [Býrð þú við ofbeldi](#)

Börn og miðlanotkun. Bæklingur sem gefinn er út af Fjölmíðlanefnd og Heimili og skóla. [Fjölmíðlanefnd](#)

Kompás – Handbók um mannréttindafræðslu fyrir ungt fólk. Hugmyndir og hagnýt verkefni með áherslu á jafnrétti og mannlega reisn. Mennta- og menningarmálaráðuneytið og Menntamálastofnun. [Kompás](#)

Kynfræðsluvefurinn. Þar er fjallað í stuttu og myndrænu máli um helstu atriði í tengslum við kynþroska, kynlíf og kynheilbrigði. Menntamálastofnun. [Kynfræðsluvefurinn](#)

Kynungabók. Upplýsingar um jafnrétti kynja til að vekja ungt fólk til umhugsunar um mótun kynjanna út frá menningu og umhverfi. Mennta- og menningarmálaráðuneytið. [Kynungabók](#)

Lifað í lýðræði. Kennsluáætlanir um lýðræðislega borgaravitund og mannréttindamenntun fyrir unglingastig grunnskóla. Mennta- og menningarmálaráðuneytið og Menntamálastofnun. [Lifað í lýðræði](#)

Líkami minn og tilfinningar. Gefið út af Samskiptamiðstöð heyrnarlausra og heyrnarskertra í samvinnu við Félag heyrnarlausra. Sjá nánar í kafla fyrir yngri börn. [Líkami minn og tilfinningar](#)

Samþykki er sexý – Samþykkishópurinn (bæklingur). Samþykki er sexý, um mörk kynlífs og ofbeldis – sem er ætlaður unglingum: [Bæklingurinn](#)

Sambönd og samskipti. Á vef Embættis landlæknis má finna greinar og upplýsingar um efni sem snertir sambönd og samskipti ungmenna, þar með talið börn á aldrinum 13–18 ára. Fjallað er um sambönd við kærustu, kærasta, vini, foreldra og fjölskyldu. [Sambönd og samþykki](#)

Uppvöxtur í lýðræði. Kennsluáætlanir um lýðræðislega borgaravitund og mannréttindamenntun fyrir miðstig grunnskóla. Mennta- og menningarmálaráðuneytið og Menntamálastofnun. [Uppvöxtur í lýðræði](#)

Þátttaka í lýðræði. Kennsluáætlanir um lýðræðislega borgaravitund og mannréttindamenntun fyrir framhaldsskólastig. Mennta- og menningarmálaráðuneytið og Menntamálastofnun. [Þátttaka í lýðræði](#)

MYNDBÖND Á VEFNUM

Alls kyns um kynferðismál – fyrir unglingastig Í þessari teiknuðu stuttmynd er fjallað um ýmsar hliðar kynferðismála. Rætt er um hugtök eins og kyn, kynvitund, kynhneigð og kynlíf. [Alls kyns um kynferðismál](#)

Alls kyns um kynþroskann – fyrir miðstig Teiknuð stuttmynd er fjallað um kynþroskann og helstu breytingar sem verða á líkama unglinga á þessu æviskeiði. [Alls kyns um kynþroskann](#)

Einelti, hvelvíti á jörð. Heimildabáttur sem tekinn var upp árið 2002. Bátturinn var sýndur fyrst á RÚV í mars 2003 og síðar gefinn út af Menntamálastofnun. [Hvelvíti á jörð](#)

Ekkert barn á að alast upp við heimilisofbeldi. Myndband um heimilisofbeldi. Gefið út af Barnaheill. [Heimilisofbeldi](#)

Fáðu já! Stuttmynd fyrir unglinga um mörk kynlífs og ofbeldis. Gefin út af Vitundarvakningu um kynferðislegt, andlegt og líkamlegt ofbeldi gegn börnum. Kennsluhugmyndir fylgja. [Fáðu já](#)

Stöndum saman – gegn einelti Upplýsingavefur hjá MMS um hvert skal snúa sér leiki grunur á einelti. [Gegn einelti](#)

Stattu með þér! Stuttmynd fyrir 10–12 ára börn um sjálfsvirðingu, ofbeldi og að setja mörk. Vitundarvakning um kynferðislegt, andlegt og líkamlegt ofbeldi gegn börnum lét gera myndina. Kennsluhugmyndir fylgja. [Stattu með þér!](#)

To this day (You Tube). Myndband sem lýsir áhrifum eineltis á sjálfsmynd og líðan einstaklings. [Myndbandið](#)

ANNAÐ EFNI

Áfallaviðbrögð við kynferðisofbeldi. Bæklingur gefinn út af Neyðarmóttöku vegna kynferðislegs ofbeldis og Embætti landlæknis (2012). [Bæklingur](#)

Ég, þú og við öll – Sögur og staðreyndir um jafnrétti. Nemendabók ásamt kennsluleiðbeiningum á vef. Menntamálastofnun. [Ég, þú og við öll](#)

Leiðin áfram. Tvö fræðslumyndbönd um réttarvörslukerfið fyrir brotaþola og aðstandendur þeirra. Annað er ætlað brotaþolum yngri en fimmtán ára og hitt er ætlað brotaþolum eldri en fimmtán ára. Myndböndin eru gefin út af Vitundarvakningu um kynferðislegt, andlegt og líkamlegt ofbeldi gegn börnum. Leiðin áfram er textuð á sex tungumál og er þannig aðgengileg unglingum af erlendum uppruna og foreldrum þeirra, sem og heyrnarskertum Íslendingum. [Leiðin áfram](#)

Verndum börn. Upplýsingar á vegum Barnaheilla – Save the Children á Íslandi um ofbeldi á börnum, einkenni, afleiðingar og hvert er hægt að leita ef grunur vaknar um ofbeldi á barni. Vefsíðan er ætluð öllum almenningi og ekki síst þeim sem starfa með og að málefnum barna. [Verndum börnin](#)

Örugg saman. Fræðsluefni gefið út af Embætti landlæknis og samanstendur af kennarahefti og nemendahefti. Örugg saman fjallar um andlegt, líkamlegt og kynferðislegt ofbeldi í nánnum samskiptum og hvernig megi bregðast við ef ofbeldi á sér stað. Efnið er byggt á bandaríska námsefninu Safe Dates. Örugg saman er fyrst og fremst ætlað nemendum í 9. og 10. bekk en gagnast framhaldsskólastigi sömuleiðis. [Örugg saman](#)

KENNSLUÐFERÐIR

Samvinnunám. Hér er að finna gagnlegar upplýsingar um samvinnunám sem kennarar geta nýtt til þess að skipuleggja nám nemenda með áherslu á samvinnu. [Kennsluðferðarvefur](#)

Bókmenntir. Þegar fjallað er um sögur eða brot úr sögum um margvísleg samskipti er tilvalið að ræða efnið sérstaklega með tilliti til ofbeldis af ýmsum toga, þar á meðal útilokun, umtal, kúgun, vanrækslu, vanmat og líkamlegt ofbeldi. Dæmi: Heimsljós, Hljóðin í nóttinni, Njála, Jósef og bræður hans í Mósebók, ýmsar þjóðsögur o.fl.

Fréttir. Fréttir og umfjöllun í fjölmiðlum þar sem umfjöllunarefnið er ýmis samskipti, jákvæð og neikvæð, einstaklingar eða hópar. Hvað eru góð samskipti, hvar liggja mörkin og hvers vegna?

Atvinnuauglýsingar. Nemendur skoða atvinnuauglýsingar og greina hversu algengt er að krafist sé góðrar samskiptahæfni. Umræður um hvað þetta þýðir í raun, hvers vegna það sé mikilvægt og hvað þau sem bekkur geti gert til að efla samskiptafærni sína.

Kvikmyndir. Horft á og rætt um kvikmyndir sem fjalla um einelti og annað ofbeldi. Dæmi: Odd Girls Out (fjallar um einelti meðal unglingsstúlkna), About a boy, Billy Elliot, Grimmd, Sögur af einelti (Bully), The Diary of Anne Frank, Vesalingarnir o.fl.

Staðalmyndir. Bókmenntir, kvikmyndir, auglýsingar og fréttir má einnig nota til að hjálpa nemendum til að skoða staðalmyndir kynja, t.d. má hvetja þá til að prófa að skipta um kynferði persóna sem fjallað er um til að athuga hvort það virkar eða ekki og hvers vegna.

Eftirtalin verkefni má laga að börnum á öllum aldri:

- Kennarar og annað starfsfólk skóla ræði opinskátt um ólíkar kynhneigðir og kynvitundir, til að mynda með því að kynna fyrir nemendum réttindabaráttu hinsegin fólks. Einnig mætti benda á fyrirmyndir úr opinberu lífi, svo sem kvikmyndastjörnur, stjórnmálafólk eða tónlistarfólk sem er hinsegin.
- Athugið að hinsegin fólk sé sýnilegt í efni skólans, á myndum á veggjum og í kvikmyndum sem eru sýndar. Kaupa þarf inn bækur sem fjalla um ólíkar kynhneigðir, jafnvel þó þær séu á erlendum tungumálum.

- Sýnið kvikmyndir og heimildarmyndir sem tengjast efninu.
- Fáðið fræðslu með reglubundnum hætti frá Samtökunum '78 fyrir nemendur, starfsfólk og foreldra. Samtökin sinna fræðslu barna frá leikskólaaldri og upp úr.
- Setjið umræðu og aðgerðir er snúa að kynhneigð og kynvitund inn í stefnumótandi gögn skólans, svo sem jafnréttisáætlun.

FJÖLBREYTT SAMSETNING HÓPA

Mikilvægt er að breyta reglulega samsetningu í hópum og paravinnu. Þegar hópaskiptingin er gerð skemmtileg verða nemendur oft jákvæðari gagnvart því að fara í nýjan hóp, auk þess sem aðferðin getur vakið athygli á því að þeir eiga ýmislegt sameiginlegt. Dæmi um leiðir til að para nemendur eða setja þá í hópa:

- Nemendur eru beðnir að raða sér í beina röð á beina línu (t.d. krít eða málalalímband). Kennarinn segir þeim að nú eigi þeir að raða sér á línuna eftir aldri, þeir sem eru fæddir fyrst standa fremst og svo koll af kolli þar til sá yngsti stendur aftast á línunni. Það eru tvær reglur, það er bannað að tala og maður þarf alltaf að snerta línuna en það má nota fingur og önnur tákn. Þegar talið er að röðin sé rétt byrjar elsti nemandinn á því að upplýsa hvenær hann á afmæli og síðan koll af kolli. Ef þörf er á er röðin leiðrétt. Kennarinn biður þá fjóra sem eru fyrstir að fara saman í hóp, síðan næstu fjóra og svo koll af kolli. Það má einnig telja í hópana þannig að t.d. fimmti hver nemandi verði saman í hóp.
- Nemendur eru beðnir að mynda fjöggra manna hóp með öðrum sem eiga mömmu sem hefur sama upphafsstaf í nafninu sínu.
- Nemendur eru beðnir að mynda fjöggra manna hóp með öðrum sem hafa sömu þversummu í afmælisdegi sínum.
- Kennarinn klippir ljóð niður í línur. Hver nemandi fær eina línu. Nemendur sem mynda sama ljóð eru saman í hópi. Svipað má gera með reikningsdæmi og ljósmyndir svo nokkuð sé nefnt.

Hér eru fáein dæmi um bækur, vefi og verkefni sem styðjast má við í forvörnum gegn ofbeldi: Sumt af þessu efni er á heimildaskrá enda að nokkru byggt á því.

Aldís Yngvadóttir, [Ertu? Vinnubók í lífsleikni](#) (2004) [Ertu? kennslu-leiðbeiningar](#)

Baginsky. M. (2008). Safeguarding Children and Schools. London og Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.

Davíð Á. Stefánsson. (2012). Skilaboð móttékin. Umfjöllun um auglýsinga- og fjölmiðlalæsi. Menntamálastofnun. [Skilaboð móttékin](#)

Day. P. (2009). What is Friendship? Games and Activities to Help Children to Understand Friendship. (Hentar einkum fyrir börn á aldrinum 7–11 ára.) London og Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.

[Fljúgandi teppi – menningarmót í leik-, grunn- og framhaldsskólum.](#)

Fríða Björnsdóttir og Guðrún Þórðardóttir (2009, 2021). Geðorðin 10 – Lagt í vörðuna. Geðræktarefni fyrir miðstig grunnskóla. Kópavogi: Menntamálastofnun [Geðorðin 10 – Lagt í vörðuna](#)

Høiby. H. (2009). Ikke mere mobning. Værktøjer for lærere og pædagoger. Fredrikshavn: Dafolo.

Kolbrún Baldursdóttir. (2012). Bók um eineltismál. Ekki meir. Leiðarvísir í aðgerðum gegn einelti fyrir starfsfólk skóla, íþrótta- og æskulýðsfélög, foreldra og börn. Skólavefurinn.

Kristín Dýrfjörð, Þórður Kristinsson og Berglind Rós Magnúsdóttir. (2013). Jafnrétti – Rit um grunnþætti menntunar. Menntamálastofnun. [Jafnrétti](#)

Margrét Héðinsdóttir, Fanný Gunnarsdóttir og Erla Kristjánsdóttir. (2013). Heilbrigði og velferð – Rit um grunnþætti menntunar. Menntamálastofnun. [Heilbrigði og velferð](#)

Nanna. K. Christiansen. (2011). Skóli og skólaforeldrar. Ný sýn á samstarfið um nemandann. Reykjavík: Höf.

Ólafur Páll Jónsson og Þóra Björg Sigurðardóttir. (2012). Lýðræði og mannréttindi – Rit um grunnþætti menntunar. Menntamálastofnun. [Lýðræði og mannréttindi](#)

Ólöf Ásta Farestveit og Þorbjörg Sveinsdóttir. (2007). Verndum þau. Hvernig bregðast á við grun um vanrækslu eða ofbeldi gegn börnum og unglingum. Reykjavík: Mál og menning.

[Pestalozzi](#)

Roland, E. og Sørensen Vaaland, G. (2001). Ísl. þýðing Elín Einarsdóttir og Guðmundur Ingi Leifsson. Saman í sátt – Leiðir til að fást við einelti og samskiptavanda í skóla. Reykjavík: Menntamálastofnun.

Samtökin '78. Hinsegin frá Ö til A [Hinsegin frá Ö til A](#)

Shimoji, J. (2009). Leiðarvísir um uppbyggingu sjálfsga. Nemendabók. Íslensk þýðing Magni Hjálmarsson. Álfanesi: Sunnuhvoll.

Sigrún Aðalbjarnardóttir og Árný Elíasdóttir. (1992, 2008, 2009). Náms-efnið Samvera og handbækur. Reykjavík: Námsgagnastofnun.

Sigrún Daníelsdóttir. (2014). Kroppurinn er kraftaverk. Reykjavík: Forlagið.

Tabú er feminísk fötlunarhreyfing sem vinnur að félagslegu réttlæti og gegn margþættri mismunun gagnvart fötluðu fólki. [Tabú](#)

[Tungumálatorg](#)

[Vinsamlegt samfélag](#). Verkefni skóla- og frístundasviðs Reykjavíkurborgar um forvarnir, inngrip og eftirfylgd í eineltismálum.

Whitson, S. (2011). Friendship and other weapons. Group activities to help young girls aged 5–11 to cope with bullying. London og Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.

JÁKVÆÐ SAMSKIPTI ÁN OFBELDIS. SÉRHÆFÐ VERKEFNI

10.4

- Jákvæð agastjórnun (Heildstæður stuðningur við jákvæða hegðun – School wide positive behavior support). SW-PBS. Bókin Til fyrirmyndar fjallar um efnið. [Nánar má lesa hér](#)
- **Olweusaráætlunin gegn einelti og andfélagslegri hegðun** (Olweus, 1993). [Lesið má um Olweusaráætlunina á Íslandi hér](#)
- **School management training SMT.** [Hér má lesa um hugmyndir og reynslu](#)
- **Stig af stigi – félagsfærniþjálfun** (Second step: a violence prevention curriculum). Einkum ætlað leikskólabörnum. [Hér má lesa um Stig af stigi](#)
- **Uppeldi til ábyrgðar** (Uppbyggingarstefnan, Restitution). [Hér má lesa um hugmyndir og nálgun á grein í Netlu](#)
- [Fri for mobberi](#)

UPPLÝSINGAR, RÁÐGJÖF OG AÐSTÖÐ

10.5

Hægt er að afla upplýsinga, leita aðstoðar og ráðgjafar viðvirkjandi ofbeldi á börnum hjá eftirtöldum aðilum:

- [Aflið á Akureyri](#)
- [Barnaheill](#)
- [Barna- og fjölskyldustofa](#)
- [Barnaverndarnefndir sveitarfélaga](#)
- [Bergið](#)
- [Bjarkarhlíð](#)
- [Bjarmahlíð á Akureyri](#)
- [Blátt áfram](#)
- [Drekaslóð](#)
- Félagsþjónusta sveitarfélaga/þjónustumiðstöðvar
- Heilsugæslan
- [Heimili og skóli](#)
- Hjálparsími Rauða krossins 1717
- Kirkjan
- Lögregla

- [SAFT](#)
- [Samfok](#)
- [Sjónarhóll](#)
- [Sjúk ást](#)
- Skólaskrifstofur
- Starfsfólk skólans
- [Stígamót](#)
- [Tótalráðgjöfin – Áttavitin](#) Ætluð ungu fólki sem vantar aðstoð og ráðgjöf fagfólks til að leysa úr alls kyns vandamálum.
- [Umboðsmaður barna](#)
- Vitundarvakning um kynferðislegt, andlegt og líkamlegt ofbeldi gegn börnum. [Fræðsluefni](#)

LEIÐBEININGAR

10.6

- Krístrún G. Guðmundsdóttir og Arnar Þorsteinsson. (2013). **Vinnsla barnaverndarmála.** [Handbók fyrir starfsmenn grunnskóla](#)
- **Skólabragur – Könnun.** Spurningalisti til útprintunar úr bókinni Saman í sátt – Leiðir til að fást við einelti og samskiptavanda í skólum. Menntamálastofnun. [Könnunin](#)
- Steinunn Bergmann. (2010). **Talaðu við mig!** Leiðbeiningar um samtöl barnaverndarstarfsmanna við börn. Barnaverndarstofa. [Talaðu við mig](#)
- **Verklagsreglur – Þjónusta við nemendur með fjölþættan vanda.** [Skóla- og frístundasvið og velferðarsvið Reykjavíkurborgar](#)
- **Við og börnin okkar.** Bæklingur með leiðbeiningum til foreldra á nokkrum tungumálum. Velferðarráðuneytið og Reykjavíkurborg hafa gefið út bækling með leiðbeiningum til allra foreldra. [Við og börnin okkar](#)

HEIMILDIR

- Aðalritari Sameinuðu þjóðanna, 2006. World Report Against Violence Against Children. Sótt af: <https://www.unicef.org/>
- AERA – American Educational Research Association. (2013). *Prevention of Bullying in Schools, Colleges, and Universities. Research Report and Recommendations*. Washington DC. AERA.
- Ainscow. (2005). Developing inclusive education systems. What are the levers for change. https://www.mcgill.ca/humanrights/files/human-rights/2013-02-18_developing_inclusive_education_systems.pdf
- Algragray H. og Boyle C. (2017). The SEN label and its effect on special education. *Educational and Child Psychology* 34(4).
- Almenn hegningarlög, nr. 19, 1940.
- Alsaker F.D. og Valkanover S. (2001). *Early Diagnosis Prevention of Victimization in Kindergarten*. Í J. Juvonen og S. Graham (ritstj.), *Peer Harassment in School: The Plight of the Vulnerable and Victimized*, (bls. 175–195). New York. The Guilford Press.
- Alþjóðaheilbrigðismálastofnunin. (2020). *Violence against children*. Fact sheet. Genf. Höf.
- Alþjóðaheilbrigðismálastofnunin. (2016). *GLOBAL PLAN OF ACTION to strengthen the role of the health system within a national multisectoral response to address interpersonal violence, in particular against women and girls, and against children*.
- Alþjóðaheilbrigðismálastofnunin. (2010). *Preventing intimate partner and sexual violence against women: taking action and generating evidence*. Genf: World Health Organization/London School of Hygiene and Tropical Medicine.
- Alþjóðaheilbrigðismálastofnunin. (2008). *Preventing violence and reducing its impact. How development agencies can help*. Genf. Höf.
- Anh-Dao Tran og Hanna Ragnarsdóttir. (2013). Framtíð í nýju landi. Þróunarverkefni með innflytjendum í framhaldsskólum. *Netla: Vef tímarit um uppeldi og menntun*, <http://netla.hi.is/greinar/2013/ryn/008.pdf>
- Anni G. Haugen. (2008). Samvinna í barnavernd: sjónarhorn starfsmanns. Í Halldór S. Guðmundsson (ritstj.). *Rannsóknir í félagsvísindum XI*, félagsráðgjafardeild, (bls. 1–8).
- Anni G. Haugen. 2012. Samstarf í þágu barna. Samvinna grunnskóla og barnaverndar. *Netla: Vef tímarit um uppeldi og menntun*, bls. 1–12. Menntavísindasvið Háskóla Íslands. Ritrynd grein birt 31. desember 2012.
- Archer, J. (2006). Cross cultural differences in physical aggression between partners: a social role analysis. *Personality and Social Psychology Review*, (10)2:133–153.

- Arnheiður Gígja Guðmundsdóttir, Sif Einarsdóttir og Vanda Sigurgeirsdóttir. (2007). „Hægist mein þá um er rætt“ : Birtingarmyndir eineltis í framhaldsskólum og líðan þolenda. *Uppeldi og Menntun*, 16((1)), 9–32.
- Ágústa Þorbergsdóttir. (2021). Skýrsla um kynhlutlaust mál. Íslensk málnefnd. <https://islenskan.is/images/skyrslur/Skyrsla-um-kynhlutlaust-mal.pdf>
- Áttavitinn. (2022). Áttavitinn, upplýsingagátt. Hitt húsið. Reykjavík. <https://attavitinn.is/sambond-og-kynlif/hinsegin/hinsegin-fra-a-o/>
- Baquedano-López P., Alexander R.A. og Hernandez S.J. (2013). Equity issues in parental and community involvement in schools. What teacher educators need to know. *Review of research in education*, 37, 1, 149–182.
- Barnalög, nr. 27, 2003.
- Barna- og fjölskyldustofa (2020). Tilfellum vegna stafræns kynferðisofbeldis gegn börnum fjölgar. <https://www.bvs.is/tolfraedi-og-utgefing-efni/frettir/frettasafn/tilfellum-vegna-stafræns-kynferdisofbeldis-gegn-bornum-fjolgar>
- Barnasáttmáli Sameinuðu þjóðanna. Umboðsmaður barna. (e.d.9: Barnasáttmálinn. Sótt dags 28.04.2022 <https://www.barn.is/barnasattmalinn>
- Barnaverndarlög nr. 80, 2002.
- Barnaverndarstofa. (2021). Samanburður á fjölda tilkynninga til barnaverndarnefnda og fjölda umsókna um þjónustu til Barnaverndarstofu á 2018–2020. Reykjavík. Barnaverndarstofa.
- Barnaverndarstofa. (2013). Samanburður á fjölda tilkynninga til barnaverndarnefnda og fjölda umsókna um þjónustu til Barnaverndarstofu fyrstu þrjá mánuði árunna 2012 og 2013. Reykjavík.
- Barnaverndarstofa. [e.d.]. Talaðu við mig! Leiðbeiningar um samtöl barnaverndarstarfsmanna við börn. [Hefti og DVD] Reykjavík. Barnaverndarstofa.
- Berglind Rós Magnúsdóttir. (2016). Skóli án aðgreiningar: Átakapólar, ráðandi straumar og stefnur innan rannsóknarsviðsins. Í Dóra S. Bjarnason, Hermína Gunnþórsdóttir og Ólafur Páll Jónsson (ritstjórar). Skóli margbreytileikans. Menntun og manngildi í kjölfar Salamanca, (bls. 67–94). Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Þjörg Guðrún Gísladóttir. (2014). Hljóðin í nóttinni, minningarsaga. Reykjavík. Veröld.
- Breckenridge J. og Ralfs C. (2006). *Point of contact. Front-line workers responding to children living with domestic violence*. Í C. Humphreys og N. Stanley (ritstjórar). Domestic violence and child protection: Directions for good practice, (bls. 110–123). London. Jessica Kingsley.
- Brill, S. og Pepper, R. (2019). *Trans barnið – Handbók fyrir fjölskyldur og fagfólk*. Reykjavík. Háskólaútgáfan.
- Brynja E. Halldórsdóttir. (2016). Ég er að fara á fund með þessari stúlku þarna. Í Dóra S. Bjarnason, Hermína Gunnþórsdóttir og Ólafur Páll Jónsson (ritstjórar). Skóli margbreytileikans. Menntun og manngildi í kjölfar Salamanca, (bls. 185–207). Reykjavík. Háskólaútgáfan.

- Buckley H., Horwath J. og Whelan S. (2006). *Framework for the assessment of vulnerable children and their families. Assessment tool and practice guidance*. Dublin Trinity College Children's Research Centre.
- Bunting L. og Lazenblatt A. (2009). Sharing and Reporting Systems in the UK and Ireland: Professional Barriers to Reporting Child Maltreatment Concerns. *Child Abuse Review*, 19 (3), 187–202.
- Caldwell J.E., S.C. Swan og V.D. Woodbrown. (2012). „Gender Differences in Intimate Partner Violence Outcomes.“ *Psychology of Violence* 2 (1): 42–57.
- Cater Å.K., Miller L.E., Howell K.H. et al. (2015). Childhood Exposure to Intimate Partner Violence and Adult Mental Health Problems: Relationships with Gender and Age of Exposure. *J Fam Viol* 30, 875–886
<https://doi.org/10.1007/s10896-015-9703-0>
- Christoffersen, Nygaard M., Armour, Cherie, Lasgaard M., Andersen T. E., Elk-lit A. (2013). The Prevalence of Four Types of Childhood Maltreatment in Denmark. *Clinical Practice and Epidemiology in Mental Health*, 9(1):149–56.
- Clarke S. (2012). *Active Learning Through Formative Assessment*. 6. útgáfa. London. Hodder Education.
- Coppard Y. (2008). *Curriculum and safeguarding*. Í Baginsky M. (ritstj.). Safeguarding children and schools, (bls. 136–148). London. Jessica Kingsley.
- Crittenden P.M., Claussen A.H. og Sugarman D.B. (1994). Physical and psychological maltreatment in middle childhood and adolescence. *Development and Psychopathology* (6)1,145–164.
- Dansk Center for Undervisningsmiljø. (2014). Sundhedspersonalets rolle i arbejdet mod skolemobing. Sótt af <http://dcum.dk/>
- DeKeseredy W.S. 2021. „Bringing Feminist Sociological Analyses of Patriarchy back to the Forefront of the Study of Woman Abuse.“ *Violence Against Women* 27 (5): 621–638.
- Dóra S. Bjarnason. (2010). *Reynsla foreldra af því að eiga fatlað barn á Íslandi 1974–2007*. Í Þórhildur Línal (ritstj.). Heiðursrit: Ármann Snævarr 1919–2010, (bls. 69–92). Reykjavík. Codex og Rannsóknarstofnun Ármanns Snævarr um fjölskyldumálefni.
- Dubowitz H. og Bennett S. (2007). Physical abuse and neglect of children. *Lancet*, 369, 1891–1899.
- Edleson J.L. (1999). Children's witnessing of adult domestic violence. *Journal of Interpersonal Violence*, 14(8), 839–870.
- EIGE. The European Institute for Gender Equality. (2017). *Note on prevalence surveys on rape and intimate partner violence in the EU-28*. European Institute for Gender Equality. Vilnius <http://www.eige.europa.eu>
- Eiríkur Rögnvaldsson. (2019). Hán. <https://uni.hi.is/eirikur/2019/08/18/han/>
- Elisabet Gunnarsdóttir. (2007). *Tilkynningafundur hjá Barnavernd Reykjavíkur*. Rannsóknir og fagþróun. Háskóli Íslands, Félagsvísindadeild.
- Elisabet Karlsdóttir og Ásdís Aðalbjörg Arnalds. (2010). *Rannsókn á ofbeldi gegn konum: Reynsla kvenna á aldrinum 18–80 ára á Íslandi*. Reykjavík. Rannsóknastofnun í barna- og fjölskylduvernd.

- El-Khouri K. og Sundell B. (2005). *Elevers normbrytande beteenden*. Resultat från 2004 års Stockholmsenkät med elever i grundskolans år 9 och gymnasiet år 2. Stokkhólmi: Forsknings- och Utvecklingsenheten.
- Ellis J., Stanley N. og Bell J. (2006). *Prevention programmes for children and young people*. Í Baginsky, M. (ritstj.). *Safeguarding children and schools*, (69–81). London. Jessica Kingsley.
- Ellonen N. og Kääriäinen J. (2008). *Lasten ja nuorten väkivaltakokemukset*. [Reynsla barna og unglinga af ofbeldi.] Tampere. Police College of Finland.
- Emilsson, Peskova R. (2021). *School experience of plurilingual students: A multiple case study from Iceland*. Faculty of Education and Pedagogy School of Education, University of Iceland.
- Eriksson M., Bruno L. og Näsman E. (2013). *Domestic violence, family law and school. Children's right to participation, protection and provision*. London. Palgrave Macmillan.
- Erla Kolbrún Svavarsdóttir (ritstj.). (2010). *Ofbeldi. Margbreytileg birtingarmynd*. Reykjavík. Háskólaútgáfan.
- Erla Kolbrún Svavarsdóttir. (2008). *Birtingarmynd ofbeldis í nánum samböndum*. Í Erla Kolbrún Svavarsdóttir (ritstj.). *Ofbeldi, margbreytileg birtingarmynd* (bls. 15–37). Reykjavík. Háskólaútgáfan.
- Everson M.D., Smith J.B, Hussey J.M., English D., Litrownik A.J., Dubowitz H., Thompson R., Dawes Knight E. og Runyan D.K. (2008). Concordance between adolescent reports of childhood abuse and child protective service determinations in an at-risk sample of young adolescents. *Child Maltreatment*, 13(1), 14–26.
- Evrópuráðið. (2007). Evrópuráðssamningur um varnir gegn kynferðislegri misneytingu og kynferðislegri misnotkun á börnum. Safn Evrópuráðssamninga, nr. 201. Sótt af http://www.velferdarraduneyti.is/media/vitundarvakning/Evropuradssamningur_um_varnir_gegn_brotum_a_bornum.pdf.
- Faltis C. og Abedi J. (2013). Introduction. Extraordinary pedagogies for working within school. Settings serving nondominant students. *Review of research in education*, 37, 1 vii–xi.
- Fjölmiðlanefnd.is. (2021). *Miðlalaesi*. <https://fjolmidlanefnd.is/midlalaeis/>
- Fjölmiðlanefnd.is. (2021). *Falsfréttir*. <https://fjolmidlanefnd.is/stoppa-hugsa-athuga/>
- Fjölmiðlanefnd og Menntavísindastofnun HÍ. *Börn og netmiðlar*. (2022). <https://fjolmidlanefnd.is/born-og-netmidlar/>
- Florian L. (2008). Special or inclusive education: future trends. *British Journal of Special Education*, 35(4), 202–208. <https://nasenjournals.onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/j.1467-8578.2008.00402.x>
- Freire P. (1970, 1993). *Pedagogy of the Oppressed*. N.Y. Continuum.
- Freydís Jóna Freysteinsdóttir og Ingibjörg Þórðardóttir. (2016). „Ofbeldi í parsamböndum, reynsla gerenda í æsku og lýsingar þeirra á eigin ofbeldi gegn maka.“ *Tímarit félagsráðgjafa* 10: 19–25.
- Friederike H. Berger. (2006). *Grunur er nóg*. Starfsfólk leikskóla og tilkynningar til barnaverndar. B.Ed.- ritgerð. Kennaraháskóli Íslands.

- Garmy P., Vilhjálmsson R., Kristjánsdóttir G. (2018). Bullying in School-aged Children in Iceland: A Cross-sectional Study. *Journal of Pediatric Nursing*, 38, e30–e34. <https://doi.org/10.1016/j.pedn.2017.05.009>
- Geir Gunnlaugsson, Álfgeir Kristjánsson, Jónína Einarsdóttir og Inga Dóra Sigfúsdóttir (2011). Intrafamilial conflict and emotional well-being: A population based study among Icelandic adolescents. *Child Abuse and Neglect*, 35(5), 372–381.
- Gilligan R. (1998). The importance of schools and teachers in child welfare. *Child and Family Social Work*, 3, 13–25.
- Graham-Bermann S. A., Howell K. H., Lilly M. og Devoe E. (2011). Mediators and moderators of change in adjustment following intervention for children exposed to intimate partner violence. *Journal of interpersonal violence*, 26(9), 1815–1833. doi:10.1177/0886260510372931.
- Guðrún Kristinsdóttir og Jón Ingvar Kjaran. (2021). „Ég veit náttúrulega alveg hvernig manneskja ég vil ekki vera.“ Um karla sem beita konur ofbeldi í nánnum samböndum. *Skírnir*, vor og haust, 409–445.
- Guðrún Kristinsdóttir, Margrét Ólafsdóttir og Ingibjörg H. Harðardóttir. (2014a). *Frásagnir barna og mæðra af ofbeldi á heimili*. Í Guðrún Kristinsdóttir (ritstjóri). Ofbeldi á heimili. Með augum barna, (bls. 89–167). Reykjavík. Háskólaútgáfan.
- Guðrún Kristinsdóttir, Margrét Ólafsdóttir og Ingibjörg H. Harðardóttir. (2014b). *Leiðir fram á veg. Hlustum og spyrjum*. Í Guðrún Kristinsdóttir (ritstjóri). Ofbeldi á heimili. Með augum barna, (233–273). Reykjavík. Háskólaútgáfan.
- Guðrún Kristinsdóttir. (2014). *Ofbeldi á heimilum. Leitað til barna og ungl- inga*. Í Guðrún Kristinsdóttir (ritstjóri). Ofbeldi á heimili. Með augum barna (bls. 17–59). Reykjavík. Háskólaútgáfan.
- Guðrún Ragnarsdóttir. (6. mars 2021). Samvinnunám: Aðferð til að styrkja lýðræðislengt skólastarf. *Skólaþræðir*. Tímarit samtaka áhugafólks um skólaþróun. Sótt 29. mars 2022 af <https://skolathraedir.is/2021/03/09/samvinnunam-adferd-til-ad-styrkja-lydraedislegt-skolastarf/>
- Hafstad og Augusti. (2019). Ungdoms erfaringer med vold og overgrep i oppveksten. En nasjonal undersøkelse av ungdom i alderen 12 til 16 år. Rapport 4/2019. Oslo: NKVTS. https://www.nkvts.no/content/uploads/2019/10/Rapport_4_19_UEVO.pdf
- Halldór Laxness. (1937). *Heimsljós I*. Reykjavík. Helgafell.
- Hanna Ragnarsdóttir og Elsa Sigríður Jónsdóttir (ritstj.). (2010). *Fjölmennning og skólastarf*. Reykjavík. Háskólaútgáfan.
- Hardesty J.L. og B.G. Ogolsky. 2020. „A Socioecological Perspective on Intimate Partner Violence Research: A Decade in Review.“ *Journal of Marriage and Family*, 82 (1): 454–477.
- Hearn J., Strid S., Humbert A. L., Balkmar D. og Delaunay M. (2020). From gender regimes to violence regime. *Social Politics*, 1–24. doi:10.1093/sp/jxaa022

- Hermína Gunnþórsdóttir, Stéphanie Barillé, Markus Meckl. (2017). Nemendur af erlendum uppruna: Reynsla foreldra og kennara af námi og kennslu. *Tímarit um uppeldi og menntun*. 26(1–2), 21–41.
- Hervör Alma Árnadóttir. (2010). *Fjölskyldusamráð*. Leið barna til virkrar þátttöku.
- Hjörvar Gunnarsson. (1996). Hommar tveggja heima: upplifun ungra homma af asískum uppruna af tvöfaldri jaðarsetningu, íslensku skólakerfi og samfélagi. Greinargerð með handriti að vísindagreininni „Þú þarft að vera hvítur til að vera gay á Íslandi.“ <https://skemman.is/handle/1946/39679>
- Holden G.W. (2003). Children exposed to domestic violence and child abuse: Terminology and taxonomy. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 6(3), 151–160.
- Hong J. S., Cho H., Allen-Meares P. L., Espelage D. (2011). The social ecology of the Columbine High School shootings. *Children and Youth Services Review*, 33, 6, 861–868. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2010.12.005>
- Hooks Bell (2011). *Heart to Heart: Teaching with Love*.
- Hrefna Ólafsdóttir. (2011). *Börn þvinguð til kynlífs. Rannsókn á kynferðislegri misnotkun á börnum*. Í Svala Ísfeld Ólafsdóttir (ritstjóri), Hinn launhelgi glæpur. Kynferðisafbrot gegn börnum, (bls. 235–267). Reykjavík. Háskólaútgáfan.
- Hulda K. Eyjólfsdóttir og Tinna Sigurðardóttir. (2005). *Stígðu skrefið. Þekking og viðhorf til tilkynningaskyldunnar samkvæmt barnaverndarlögum*. B.Ed. ritgerð. Kennaraháskóli Íslands.
- Høiby, H. (2009). *Ikke mere mobning – Værktøjer for lærere og pædagoger*. Fredrikshavn: Dafolo. 2. útgáfa.
- Ingibjörg H. Harðardóttir, Steinunn Gestsdóttir og Guðrún Kristinsdóttir. (2014). *Hugmyndir barna og unglunga um ofbeldi á heimilum*. Í Guðrún Kristinsdóttir (ritstjóri). Ofbeldi á heimili. Með augum barna, (bls. 61–87). Reykjavík. Háskólaútgáfan.
- Ingólfur V. Gíslason. (2008). Stark og Hester (2019). *Ofbeldi í nánum samböndum. Orsakir – afleiðingar – úrræði*. Reykjavík. Félags- og tryggingamálaráðuneytið.
- Isokuorttia N., Aaltio E, Laajasalo T., Barlow J. (2020). Effectiveness of child protection practice models: a systematic review. *Child Abuse & Neglect*, 108, 2–11.
- Iwaniec D., Larkin E. og Higgins S. (2006). Research review: Risk and resilience in the case of emotional abuse. *Child and Family Social Work*, 11, bls. 73–82.
- Jóhanna Kr. Arnberg Gísladóttir, Guðrún Kristinsdóttir og Amalía Björnsdóttir. (2015). „Voruð þið að tala um mig?“ Um nemendavernd í grunnskólum. *Netla* 31. 12. 2015. <https://ojs.hi.is/netla/article/download/2415/1300>
- Jón Baldvin Hannesson og Rúnar Sigþórsson. (2000). *Mannrækt og menntun í skólum*. Sótt af <http://staff.unak.is/>.

- Jón I. Kjaran (2014), Jón I. Kjaran og Ingólfur Á. Jóhannesson. (2010). „Ég myndi alltaf enda með einhverri stelpu.“ Eru framhaldsskólar á Íslandi gagnkynhneigðir? *Netla*, www.netla.is.
- Jóna Aðalheiður Pálmadóttir og Iuliana Kalenikova. (2013). Reykjavík: Mannréttindaskrifstofa Íslands. <https://www.humanrights.is/is/moya/news/hat-ursordraeda-yfirlit-yfir-gildandi-log-og-reglur-abendingar-til-framtidar-1>
- Källström Å. og Thunberg S. (2019). Like an equal, somehow – what young people exposed to family violence value in counseling. *Journal of Family Violence*, 34:553–563.
- Karlar til ábyrgðar. (2012). Lýsing á verkefninu. Sótt af <http://www.karlartila-byrgdar.is/>.
- Kimball E. (2016). Edleson revisited: Reviewing children's witnessing of domestic violence 15 years later. *Journal of Family Violence*, 31(5), 625–637. DOI 10.1007/s10896-015-9786-7
- King G. (1999). *Counselling skills for teachers taking matters*. Philadelphia. Open University Press.
- Kristín Björnsdóttir. (2014). „Ég fékk engan stuðning í skólanum.“ Í Annadís G. Rúðólfsdóttir, Guðni Eliasson, Ingólfur Á. Jóhannesson, Irma J. Erlingsdóttir (ritstj.). *Fléttur 3: Jafnrétti, menning, samfélag* (bls. 233–257). Rannsóknarstofnun í jafnréttisfræðum. Reykjavík.
- Kumashiro K. K. (2002). *Troubling education: queer activism and anti-oppressive education*.
- Laskey L. (2008). *Training to safeguard. The Australian experience*. Í Baginsky M. (ritstj.), *Safeguarding children and schools*, (bls. 166–178). London: Jessica Kingsley.
- Lilja Björg Ingibergsdóttir. (2018). *Foreldrar geta gert kraftaverk í þessu ef þeir standa saman: upplifun foreldra þolenda eineltis af samskiptum við foreldra gerenda eineltis*. Lokaverkefni til MA-prófs. HÍ. Deild menntunar og margbreytileika.
- Lög um eftirlit með aðgangi barna að kvikmyndum og tölvuleikjum nr. 62, 2006.
- Lög um framhaldsskóla nr. 92, 2008.
- Lög um grunnskóla nr. 91, 2008.
- Lög um leikskóla nr. 90, 2008.
- Lög um samning Sameinuðu þjóðanna um réttindi barns, nr. 19, 2013.
- Lögreglan. (2022). *Heimilisofbeldi og ágreiningur*. Gögn uppfærð 21. mars 2022.
- Margrét Héðinsdóttir, Fanný Gunnarsdóttir og Erla Kristjánsdóttir. (2013). *Heilbrigði og velferð – Rit um grunnþætti menntunar*. Mennta- og menningarmálaráðuneytið og Námsgagnastofnun.
- McGee C. (2005). *Childhood experiences of domestic violence*. London: Jessica Kingsley.
- Mennta- og menningarmálaráðuneyti. (2013). *Aðalnámskrá grunnskóla – Almennur hluti 2011 – Greinasvið 2013*. Reykjavík.
- Menntamálastofnun. (2022). Gagn einelti: <https://gegneinelti.is/fagfolk/einelti/2/>

- Miller D. og Raymond A. (2008). *Safeguarding disabled children*. Í Baginsky M. (ritstj.), *Safeguarding children and schools*, (bls. 68–84). London. Jessica Kingsley.
- Miller-Perrin C. L. og Perrin R. D. (2012). *Child Maltreatment. An Introduction*. London. Sage.
- Mossige S. og Stefansen K. (2008). „Norske ungdommers rapportering av vold og seksuelle overgrep. Resultater fram en landsrepresentative studie.“ [Norskir unglingar segja frá ofbeldi og kynferðislegri misbeitingu.] *Norges Barnevern*, 3: 3–16.
- Mullender A., Hague G., Imam U., Kelly L., Malos E. og Regan L. (2002). *Children's perspectives on domestic violence*. London, Thousand Oaks, CA. Sage.
- Nanna Þóra Andrédóttir. (2014). *Griðastaður frá ofbeldinu. Líðan unglunga í skóla*. Í Guðrún Kristinsdóttir (ritstj.), *Ofbeldi á heimili. Með augum barna*, (bls. 169–189). Reykjavík. Háskólaútgáfan.
- Nanna. Kristín Christiansen. (2011). *Skóli og skólaforeldrar. Ný sýn á samstarfið um nemandann*. Reykjavík. Höf.
- Noddings N. (1984). *Caring. A feminine approach to ethics & moral education*. Berkeley. University of California Press.
- Nordahl T. (2002). *Eleven som aktør fokus på elevens læring og handlinger i skolen*. Oslo. Universitetsforlaget.
- NOU (2003). Retten til et liv uten vold: Menns vold mot kvinner i nære relasjoner nr. 2003/31. Sótt af <http://www.regjeringen.no>.
- Olweus D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Malden MA. Blackwell Publishing.
- Ólafur Páll Jónsson og Andrea Ósk Jónsdóttir. (2004). (ritstj.) *Sjúkdómsvæðing*. Reykjavík. Siðfræðistofnun HÍ.
- Ólafur Páll Jónsson og Þóra Björg Sigurðardóttir. (2012). *Lýðræði og mannréttindi – Rit um grunnþætti menntunar*. Reykjavík. Mennta- og menningarmálaráðuneytið og Námsgagnastofnun.
- Ólafur Páll Jónsson, (2016). *Hvað er skóli og hverjir eru allir?* Í Dóra S. Bjarnason, Hermína Gunnþórsdóttir og Ólafur Páll Jónsson, (ritstj.) *Skóli margbreytileikans. Menntun og manngildi í kjölfar Salamanca*, (bls. 95–116). Reykjavík. Háskólaútgáfan.
- Ólöf Ásta Farestveit og Þorbjörg Sveinsdóttir. (2006). *Verndum þau. Hvernig bregðast á við grun um vanrækslu eða ofbeldi gegn börnum og unglingum*. Reykjavík. Mál og menning.
- Pence E. og Paymar M. (1993). *Education groups for men who batter*. New York. Springer.
- Perel G. og Peled E. (2008). *The fathering of violent men: constriction and yearning. Violence against women*, 14, 457–482.
- Pernebo og Almqvist. (2016). *Young children's experiences of participating in group treatment for children exposed to intimate partner violence: A qualitative study*.

- Radford L., Corral S., Bradley C., Fisher H., Bassett C., Howat N. og Collishaw S. (2011). *Child abuse and neglect in the UK today*. London. NPSCC.
- Rannveig Traustadóttir. (2003). *Fötlunarfræði. Nýjar rannsóknir*. Reykjavík. Háskólaútgáfan.
- Rajaleid Kristiina, Brolin Låftman, Sara og Modin Bitte. (2020). School-Contextual Paths to Student Bullying Behaviour: Teachers under Time Pressure are Less Likely to Intervene and the Students Know It! *Scand. Journal of Educational Research*, 64(5), 629–644.
- Rakel Guðmundsdóttir. (2019). *Undir regnboganum. Fyrstu skref trans barns í nýju kynhlutverki innan grunnskóla*. M.Ed. ritgerð. Deild menntunar og margbreytileika, Menntavísindasviði Háskóla Íslands. https://skemman.is/bitstream/1946/34582/1/Meistararitger%C3%B0%20RG_loka.pdf
- Rannsóknir og greining. (2021). Ungt fólk. Niðurstöður rannsókna meðal nemenda í 5., 6. og 7. bekk febrúar 2021. Vefslóð: <https://rannsoknir.is/wp-content/uploads/2022/02/5-til-7-bekkur-landid-2021.pdf>
- Rannsóknir og greining. (2021). UNGT FÓLK Niðurstöður rannsóknar meðal nemenda í 8., 9. og 10. bekk febrúar 2021 https://rannsoknir.is/wp-content/uploads/2021/06/8_10_Landid-2.pdf
- Raundalen M. og Schultz J. H. (2008). *Kan vi snakke med barn om alt? De vanskelige samtalene*. Oslo. Pedagogisk forum.
- Rásin, hlaðvarpsþáttur (25.1.2022). *Stafrænt kynferðisofbeldi*. Viðmælandi: Kolbrún Hrund Sigurgeirsdóttir. Skóla-og frístundasvið Reykjavíkur.
- Regeringen. (2011). *Handling bag ord. Samlet strategi til forebyggelse og bekæmpelse af seksuelt misbrug af børn*. Kaupmannahöfn. Høf.
- Reglugerð nr. 1009/2015 um aðgerðir gegn einelti, kynferðislegri áreitni, kynbundinni áreitni og ofbeldi á vinnustöðum.
- Reglugerð um sérfræðiþjónustu sveitarfélaga við leik- og grunnskóla og nemendaverndarráð í grunnskólum nr. 584/2010. *Stjórnartíðindi*, 25. júní 2010.
- Reykjavíkurborg. (2020). Skýrsla starfshóps um börn innflytjenda í Reykjavík.
- Reykjavíkurborg. (2022). Könnun á líðan hinsegin nemenda á aldrinum 13–20 ára. <https://reykjavik.is/hinsegin-born-og-skolar>
- Royse D. (2016). *Emotional Abuse of Children: Essential Information*. N.Y. og London. Routledge.
- Rydström L., Edhborg M., Ring Jakobsson L. og Kabir ZN. (2019). Young witnesses of intimate partner violence: screening and intervention. *Global Health Action*, 12:1, 1638054, DOI: 10.1080/16549716.2019.1638054
- SAFT. (2014). Samfélag, fjölskylda og tækni. Sótt af www.saft.is.
- Samtökin 78. (2020). *Könnun á líðan hinsegin ungmenna í skólaumhverfi*. Félag hinsegin fólks á Íslandi. Reykjavík. Menntavísindasvið HÍ, GLSEN og Samtökin 78. https://k3r6k4a9.rocketcdn.me/wpcontent/uploads/2020/08/Skolakonnun_GLSEN_FINAL.pdf
- Samtökin 78. (2021). *Hýrýrði 2020 – niðurstöður*. <https://samtokin78.is/hyryrði-2020-nidurstodur/> 21. janúar 2021.

- Sawyer J. L., Mishna F., Pepler D. og Wiener J. (2011). The missing voice: Parents' perspectives of bullying. *Children and Youth Services Review*, 33(10), 1795–1803. Sótt af <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0190740911001794>
- Schjelderup L., Omre C. og Marthinsen E. (2005). *Nye metoder i et moderne barnevern*. (ritstj.). Bergen. Fagbokforlaget.
- Sigrún Danielsdóttir og Stefán Hrafn Jónsson. (2015). *Fordómar á grundvelli holdafars í íslensku samfélagi*. Reykjavík. Embætti landlæknis.
- Sigrún Finnsdóttir. (2012). *Það þarf að hugsa um hver er hagr barnsins*: Viðtalsrannsókn við sex leikskólastjóra um reynslu þeirra af tilkynningum til barnaverndar. M.Ed-ritgerð. Háskólinn á Akureyri. Sótt af <http://hdl.handle.net/1946/13100>.
- Skolverket. (2011). *Utvärdering av metoder mot mobbning*. Rapport 353. Fritzes. Stockholm. Sótt af www.skolverket.se/.
- Skóla- og frístundasvið Reykjavíkurborgar og velferðarsvið Reykjavíkurborgar. (2012). Þjónusta við nemendur með heildstæðan vanda. Sótt af <http://reykjavik.is/>.
- Skóla- og frístundasvið Reykjavíkurborgar. Gátlisti – einelti. Sótt af <http://eldri.reykjavik.is/>.
- Sólveig Rós Másdóttir. 2015. *Typpið mun finna þig: Gagnkynhneigð, grunn-skólinn og hinsegin kynfræðsla* Verkefni styrkt af Nýsköpunarsjóði námsmanna, 2015 Sótt á: <file:///C:/Users/gkristd/AppData/Local/Temp/9789241511537-eng-1.pdf>
- Stanley N., Bell B., Miller P., Thomson G. og Watson J. (2012). *Men's talk: men's understandings of violence against women and motivations for change*. *Violence Against Women*, 18(11):1300–1318.
- Stark E. og Hester M. (2019). Coercive Control: Update and Review. *Violence Against Women*, 25(1) 81–104. <https://doi.org/10.1177/1077801218816191>
- Steinunn Bergmann. (2010). *Börnum straffað með hendi og vendi*. Barnaverndartilkynningar er varða líkamlegt ofbeldi gagnvart börnum. Reykjavík. Barnaverndarstofa.
- Stiller A., Neubert C. og Krieg Y. (2021). Witnessing Intimate Partner Violence as a Child and Associated Consequences. *Journal of Interpersonal Violence*, 0(0) 1–30. DOI: 10.1177/08862605211055147
- Stjórnarráð Íslands, Forsætisráðuneyti. (2020). Kynferðisleg friðhelgi. Umfjöllun um réttarvernd og ábendingar til úrbóta. Greinargerð til stýrihóps um heildstæðar úrbætur að því er varðar kynferðislegt ofbeldi. Forsætisráðuneyti. https://www.stjornarradid.is/library/04-Raduneytin/ForsAetis-raduneytid/Kynfer%C3%B0islegFri%C3%B0helgi_MRB.pdf
- Stjórnsýslulög nr. 37, 1993.
- Straus M. (2009). Controversies and prevalence concerning female offenders of intimate partner violence. Why the overwhelming evidence on partner physical has not been perceived and is often denied. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 18:552–571.

- Susan Gollifer og Anh-Dao Tran. (2021). Exploring the rhetoric. How does Iceland's curriculum reform. Address student diversity at the upper secondary level? Ráðstefnurit Netlu: Menntakvika 2012 <https://skemman.is/bitstream/1946/14582/1/015.pdf>
- Ungar M. (2011). The social ecology of resilience: Addressing contextual and cultural ambiguity of a nascent construct. *American Journal of Orthopsychiatry*, 81(1), 1–17.
- United Nations Children's Fund. (2017). *A familiar face: Violence in the lives of children and adolescents*. New York. UNICEF.
- Valgerður Erna Óskarsdóttir. 2018. Einelti í grunnskólum. Úttekt á úræðum við lausn eineltismála í grunnskólum, <https://skemman.is/bitstream/1946/31871/1/Eineltism%C3%A1l%20%C3%AD%20grunnsk%C3%B3lum.pdf>
- Vescio T., Weaver K. 2017. Prejudice and Stereotyping. Oxford Bibliographies online. DOI: 10.1093/obo/9780199828340-009
- Walby S. (2020). Varieties of gender regimes. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 27(3), 414–431.
- Þóroddur Bjarnason, Tialda Haartsen, Ársæll M. Arnarsson og Vanda Sigurgeirsdóttir. (2021). The impact of school bullying on adolescent migration intentions. *Population, Space and Place*, <https://doi.org/10.1002/psp.2422>.
- Øverlien C. (2007). Barn som opplever pappas våld mot mamma – vad säger forskningen? *Nordisk Sosialt Arbeid*, 27(4), 238–250.

ATRÍÐISORÐASKRÁ

A

Aðalnámskrá 43, 46
Alþjóðaheilbrigðismálastofnunin 7
Áhætta, áhættuhópur 21, 41, 42
Árásargirni 23, 35
Átröskun 15

B

Barnalög 10, 29
Barnaréttarnefnd Sameinuðu þjóðanna 23
Barnasáttmálinn 11, 19, 64, 65, 68
Barnavernd 29, 45, 48–52, 54, 57, 61
Barnaverndarlög 11, 21, 29, 49–50, 58, 61
Barnaverndarnefndir 24, 26, 27, 49,
50, 51, 52, 76, 77
Barnaverndarstofa 19, 24, 26, 29, 50, 52,
54, 58
Bekkjarbragur 44

C

CLIM aðferð 13

E

Eftirfylgd 30, 42, 57, 58, 61, 75
Einelti, skilgreining 34
Eineltishegðun 34
Eineltisteymi 60

F

Fagstéttir 49, 51
Félagsfærni 13, 22, 46, 47
Félagsmiðstöðvar 38

Félagsmótun 7, 46
Félagsþjónusta 38, 48, 76
Fjölgreindakenning Gardners 13
Fjölmíðlanefnd 39, 40
Fjölmíðlar 10, 19, 37, 39, 50, 72
Fjölskyldusamráð 52
Fordómar 7, 10, 12–15, 45, 47, 55
Foreldrasamstarf 41, 42
Forvarnir 27, 32, 41–47, 60
– Fyrsta stigs forvörn 41
– Annars stigs forvörn 42
– Þriðja stigs forvörn 42
Fötun 14, 23, 39, 42, 43

G

Gagnkynhneigð 14, 15,
Gátlisti 10, 35
Goðsagnir 7, 20, 30
Grunur 16, 23, 24, 25, 28, 29, 30, 45,
48, 50, 51, 57, 58, 59

H

Handbók skóla 50, 58
Hegðunar- og samskiptavandi 14, 22, 26
Heildstæð vinnubrögð 44
Heimilisofbeldi 7, 10, 16, 31, 32, 41
– Áhrif á börn 20
– Goðsagnir 20
– Rannsóknir 16–32
Heterósexismi 14–15
Hinsegin börn, fólk 14, 15, 72
Hættur á netinu 37–38

I

Ill meðferð 9, 16, 17, 21–30, 31

Inngrip 27, 41, 42, 60

Intersex 15

Íþróttabjálfarar 21, 42

J

Jafnrétti 13, 43, 46

K

Kennsluaðferðavefur 13

Kennsluhættir 43

Klám 25, 37

Kvíði 17, 26, 38, 45

Kynferðisleg misnotkun 18, 25,

Kynferðisleg örvun 25

Kynferðismök 25

Kynferðisofbeldi 21, 25–28

Kynhneigð 12, 13, 14, 15, 39

Kynjajafnrétti, jafnrétti kynjanna 7, 12, 69

Kynjamisrétti 32, 41

Kynvitund 15

L

Lanzarotesamningurinn 5, 7

Lýðræðisvitund 13

Lög um grunnskóla 29, 36, 43, 50

Lög um leikskóla 43

Lög um samning Sameinuðu þjóðanna um réttindi barnsins 11, 19, 64, 65, 68

– Mannréttindi 7, 12, 41, 43, 46, 47, 64, 69, 70

M

Mansal 10

Menningarlegur bakgrunnur 45

Misbeiting 9, 19, 21, 34

N

Námsárangur 13, 43

Námsráðgjafar, námsráðgjöf 23, 42, 43, 49, 60

Nemendaverndarráð 42, 52, 60, 61

Netið 7, 10, 19, 31, 36, 39

– Netorðin fimm 37

O

Ofbeldi 7–8

– Andlegt ofbeldi 19, 21–23, 34

– Áhrif ofbeldis 20–21

– Áverkar, líkamlegt ofbeldi 23–24

– Einkenni, andlegt ofbeldi, 22–23

– Einkenni, kynferðislegt ofbeldi 25–26

– Heimilisofbeldi 7, 16–21, 29, 31, 32, 41

– Kynferðislegt ofbeldi, kynferðisofbeldi 10, 19, 21, 25–27

– Líkamlegt ofbeldi 10, 12, 17, 19, 21, 23–24, 34, 59

– Merki um ofbeldi á heimili 29–30

– Ofbeldi gegn börnum 10, 27, 29

– Tilfinningalegt ofbeldi 21–22

– Vanræksla 21, 28–29

Ofbeldismaður 26, 51

P

Pankynhneigð 15

Pestalozzi-verkefni 44

R

Ráðgjöf 42, 44, 48–49, 59, 60, 61, 76

S

SAFT 37, 38

Samfélagsmiðlar 12, 13, 38

Samkennd 54, 56, 59, 60

Samkynhneigð 15

Samræði 25, 38

Samstarfsskylda 50

Samvinnunám 13, 46, 47, 71

„Sexting“ 38

Sérfræðiþjónusta 42, 43, 52, 60, 61

Sifjaspell 17, 25

Sjálfsmat 22

Sjálfsmynd 12, 13, 15, 21, 22, 28, 32, 46, 70

Skólabragur 13, 33, 35, 43–44, 46, 68, 77

Skólafólk 32, 44, 50, 58–59

Skólafræðsla 32

Skólanámskrá 32, 41, 44, 60

Skólastjórnendur 44, 50, 52, 60

Skráning 42, 57, 60

SMS-skilaboð 38

Staðalmyndir 7, 13, 14, 37, 39, 55, 56, 66, 72

Starfslið skóla 16, 22, 23, 29, 49

Stimplun 12

Stuðningur 35, 42, 46, 48, 59, 61

Styrkleiki 13, 55

T

Talað við börn um ofbeldi 30–31, 53–57

Tilkynning, tilkynningar 24, 42, 48, 50–52

Tilkynningarfundir 52

Tilkynningarskylda 49–50, 51, 58–59, 77

Transfólk 15

Trúnaður 56, 57, 61

Tæling 26, 37

Tölvufíkn 38

U

Umboðsmaður barna 19, 34, 37

Umhyggja 14, 43, 44, 45, 55, 68

Umönnun 50

Uppeldi 21, 36, 37, 49

Uppeldisstarf 42

Upplýsingatækni 26, 36, 37

V

Valdbeiting 9, 16, 26

Vanhirða 28

Velliðan 32, 43

Verkferlar 44, 54, 58–61, 77

Verklag 51

Verklagsreglur 29, 50, 57, 58–59, 77

Verndandi þættir 21

Viðhorf kennara 14, 45

Viðtöl við börn 53–57

Vinatengsl 22

Vitundarvakning 5, 27, 32, 76

Vímuefnaneysla 10

Vændi 10

Þ

Þunglyndi 15, 17, 22, 26, 38

Þöggun 14, 15

Ö

Í þessari handbók er fjallað um ofbeldi sem sum börn verða fyrir. Markmiðið er að upplýsa kennara og annað starfsfólk skóla um einkenni og áhrif ofbeldis á börn og að vekja athygli á forvörnum, inngripi og úrræðum sem eru til staðar til að tryggja sem best velferð nemenda. Aftast í bókinni er yfirlit yfir náms- og fræðsluefni.

Höfundar eru Guðrún Kristinsdóttir prófessor á Mennta-
vísindasviði Háskóla Íslands og Nanna Kristín Christiansen
verkefnastjóri á skóla- og frístundasviði Reykjavíkurborgar.

